

STUDIJE

GRAD I PLAN

Uredile:
Anka Mišetić
Maja Štambuk

Autori:
Ivan Rogić
Slavko Dakić

Dosad objavljeno:

Drugi smjer

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

INO

PILAR

ISBN 953-6666-10-3

9 789536 666102

Dr. Ivo Pilar

(Zagreb, 1874. - 1933.),
ugledni odvjetnik u Sarajevu,
Tuzli i Zagrebu; političar,
publicist, sociolog i
utemeljitelj hrvatske
geopolitike. Autor je i danas
aktualnih djela na
njemačkom, koja su
prevedena na hrvatski,
poglavito: *Južnoslavensko
pitanje i svjetski rat* (Beč
1918.), *Politički zemljopis
Hrvatske* (Sarajevo 1918.),
Uvijek iznova Srbija (Berlin
1933.) i dr.

U našoj doista bogatoj povijesno-političkoj publicistici ne znam da smo ikada imali bistrijeg čovjeka i lucidnije pero (...) To danas, o 75. godišnjici Pilarova Južnoslavenskog pitanja, smijemo reći s punim uvjerenjem da se nismo nimalo prenašli.

(akademik D. Jelčić, 1993.)

Pilar je bio neumjereno napadan i plijenjen, a isto tako neusporedivo hvaljen i kriomice čitan. Često se o njegovu djelu i njemu govorilo i pisalo napamet, širila bijela i crna legenda. Vrijeme je da se kritički izdaju njegova djela i relevantni dijelovi ostavštine. Pilar to zaslužuje kao jedan od naših najboljih političkih pisaca.

(dr. T. Macan, 1997.)

GRAD I PLAN

Biblioteka STUDIJE, knjiga 2.

Copyright © 2000.
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
u suradnji s Hrvatskom sveučilišnom nakladom
Zagreb

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 711.4-122(497.5 Zagreb)

ROGIĆ, Ivan

Grad i plan : prinos raspravi o
generalnom urbanističkom planu Zagreba /
autori Ivan Rogić, Slavko Dakić ; uredile
Anka Mišetić, Maja Štambuk. - Zagreb :
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
2000. - 143 str. ; 24 cm. - (Biblioteka
Studije ; knj. 2)

Bibliografija: str. 139.

ISBN 953-6666-10-3

1. Dakić, Slavko

400414095

ISBN 953-6666-10-3

GRAD I PLAN

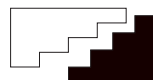
PRINOS RASPRAVI O GENERALNOM URBANISTIČKOM PLANU ZAGREBA

Uredile:
Anka Mišetić
Maja Štambuk

Autori:
Ivan Rogić
Slavko Dakić

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

IVO PİLAR

Zagreb, 2000.

Javnosti je zacijelo poznato da se u Institutu Pilar, u sklopu programa trajne znanstvene djelatnosti, istražuju i mogućnosti revitalizacije hrvatske periferije. Do sada su o tome objavljena i dva posebna zbornika: *Duge sjene periferije*, 1998. godine, te *Srednji gradovi u hrvatskoj urbanizaciji*, 1999. godine. Vidokrug radova u oba spomenuta zbornika ne proteže se i na pitanja o ulozi metropolnoga grada u programu revitalizacije. Nije posrijedi nikakav teorijski predumišljaj koji nalaže isključivanje takvih pitanja iz istraživačkih poslova zbog načelnih razloga. Posrijedi je, jednostavno, odluka da se rezultati objavljenih radova predoče po nekom praktičnom redu.

U studiji izloženoj na idućim stranicama ponuđeni su upravo uvidi kojima je cilj pridonijeti raspravi o odnosu metropola/periferija. Iz radionice Instituta Pilar do sada je objavljeno nekoliko radova o tomu u znanstvenim tiskovinama. U njima se, redovito, pretresaju markantniji likovi toga odnosa te preciziraju moguće uloge metropole u revitalizacijskom procesu na periferiji. Dakako da čvrstoća i obrisi takvih uloga ovise najprije o tomu kako metropola sebe samu određuje u zajednici razvojnih sudionika matičnog društva. To znači da je takva uloga (ili uloge) očekivana sastavnica nacionalne strategije vrednovanja, uporabe i zaštite nacionalnog teritorija i podizanje kakvoće života na njemu. Na takvoj podlozi autori izložene studije razvijaju, međutim, posebni skup pitanja. U njegovu je središtu pitanje o unutrašnjoj, urbanoj i razvojnoj kakvoći samog metropolnoga grada. Traga se, dakle, za odgovorom na pitanje: kako sam Zagreb treba oblikovati vlastiti urbani razvitak i preobrazbu eda bi bio uspješan i u ulozi odgovornog razvojnog sudionika na hrvatskoj periferiji?

U podnaslovu studije naznačeno je da je njezini autori drže jednim od prinosa raspravi o tom pitanju. To znači da je ona i po tematskim okvirima i po zadanoj razini

analize ograničena. U središtu je analize pretres skupa osnovnih ciljeva s pomoću kojih bi se trebala orijentirati daljnja urbana transformacija Zagreba, pa i njegovo generalno urbanističko planiranje. Razumijevanje tih ciljeva, pokazuju autori studije, potrebno je razviti na dvije komplementarne razine: na prvoj oni funkcioniraju kao jedna vrsta općih vrijednosnih uvjeta i mjerila: na drugoj su zbog praktičnih implikacija jednom vrstom općih uputnica planerskim i upravljačkim stručnjacima. Zbog te dvojnosti i izloženo istraživanje ima više slojeva. Nisu (a ne mogu ni biti) svi jednako precizno opisani i analizirani. No ni zadaća autora nije takva. Idući tragom jedne moguće rekonstrukcije mreže obvezujućih vrijednosnih uporišta autori su ponudili okvir razumijevanja brojnih urbanih pitanja i činjenica koji uspješno uspostavlja čvršću vezu između grada kao društvenog i razvojnog aktera i aktualne zbilje. Vjerujemo da su time olakšali raspravu i autorima koji ne dijele njihova polazna uvjerenja.

Urednice

Ivan Rogić
Slavko Dakić

GRAD I PLAN

I. TEORIJSKA UPORIŠTA

1. Likovi vremena 11
2. Likovi prostora 19

II. STRATEGIJA PROSTORNOG UREĐENJA REPUBLIKE
HRVATSKE I GENERALNI URBANISTIČKI PLAN ZAGREBA

1. Epistemologijska razina 41
2. Socijalna razina 51

III. STRATEGIJSKA JEZGRA GENERALNOG URBANISTIČKOG
PLANA ZAGREBA

1. Akteri 61
2. Teritorijalni žanrovi 77
3. Retrovizije konteksta 89

IV. OD GENERALNOG URBANISTIČKOG PLANA PREMA
RAZVOJNOJ STRATEGIJI ZAGREBA

1. Skica razlika 101
2. Neke organizacijske i izvedbene posljedice 117

SAŽETAK 127

PRIRUČNA LITERATURA 137

BILJEŠKE O AUTORIMA 141

I.

TEORIJSKA
UPORIŠTA

LIKOVNI VREMENA

Problematična dugoročnost

Među važnijim je strukturnim obilježjima grada njegova težnja da se oblikuje kao **nepropadljiva zbiljnost**. Dakako da ta težnja nije slijepa na činjenicu da su pojedinačni gradski sklopovi i te kako propadljivi. Ipak, sama činjenica nije dostatna za premještaj spomenute težnje na položaj utopijske tlapnje koja bolje pristaje ridikuloznoj svijesti i mašti. Nije dostatna zbog više okolnosti. Najprije, ideal nepropadljivosti izravno utječe na posebna mjerila građenja i njegove kakvoće. Svaki graditelj pouzdano zna da ono što gradi ne može ne podleći vremenu. Ali baš zbog toga građenje podvrgava posebnim zahtjevima, ispunjenje kojih vodi, ako već ne zajamčenoj trajnosti, onda **većoj otpornosti** građevine na tijek vremena. Osim toga, nepropadljivost se ne mora ograničiti na izgradak. Štoviše, poučci iz povijesti grada pokazuju da su takva (samo)ograničenja razmjerno rijetka. Naprotiv, u povijesti grada češći su primjeri graditeljskog ponašanja koje težnji grada da se (samo)oblikuje kao nepropadljiva zbiljnost, osim izgradaka, “podređuje” i samo umijeće i praksu građenja. Drukčije rečeno, kada već ne može zajamčiti nepropadljivost svojih građevina, grad se trudi zajamčiti nepropadljivost umijeća građenja i same graditeljske prakse. Zahvaljujući tomu, sposoban je razviti i izgraditi stabilni sustav obnove koji djeluje paralelno sa sustavom građenja. Na taj se način na mjestu nepropadljive činjenice ustaljuje kontinuirani proces građenja/rušenja/obnove. Njegova je nepropadljivost neodvojiva od zamisli o nepropadljivosti samog grada kao posebne **subjektivnosti**. Ta je, pak, zamisao, po naravi stvari, tijesno svezana s interesom za “dugo trajanje” i gradske zbiljnosti i gradskog identiteta.

U profesionalnom jeziku moderne urbanističke struke ta se ambicija, poznato je, “socijalizirala” s pomoću ideje o postojanu dugoročnom razvitku: i grada i društva u cijelosti. Od romantizma dalje teoretičari socijalne evolucije, ne-

ovisno o posebnim epistemološkim sklonostima, podsjećaju da je zamisao o nepropadljivosti postala praktičnom težnjom društvenih cjelina. Težnje, dakako, obuhvaćaju i gradove. Ali se (samo)oblikuju kao zbilje i zamršenije i raznovrsnije od gradova. Odmjeri li se taj prijenos sa stajališta sociologije znanja ili sociologije kulture, lako je uočiti da je on samo mali dio procesa koji se konvencionalno zove modernizacijom. Premda se on događa na više razina, nije netočno modernizaciju zamisliti kao proces preobrazbe društva **po konstrukcijskim uzorcima grada**. Budući da je jedan od konstrukcijskih uzoraka grada i ideja o nepropadljivosti, morala je i ona biti uključena u oblikovanje nove, građanske, zbiljnosti. Zahvaljujući tomu, građansko društvo sebe predočuje kao nepropadljivo društvo; predočuje i sebi i drugima.

Nepropadljivost u građanskoj predodžbi nije nespojiva s mijenom. Spoj same ideje (o nepropadljivosti) i iskustvenih očitosti da se društvo mijenja poslužio je kao uporište različitih likova teorije društvene evolucije. Neovisno o broju nužnih faza te evolucije (ima modela s dvije, tri, četiri, pet i više faza) sama teorija poručuje da je, unatoč očitoj propadljivosti mnogih likova povijesne zbiljnosti, **nepropadljivo društvo koje evoluira**. Drukčije rečeno, ono se mijenja, ali **mijenjajući se ostaje trajno**. To je moguće ako se društveni razvitak predoči kao kontinuirani proces, koji, unatoč nužnim mijenama, ne ugrožava **metapovijesni** identitet društva. Ne ugrožava ga najprije zbog toga što svaka nova razvojna faza "prirodno" proizlazi iz prethodne, bilo kao njezina dijalektička opozicija bilo kao njezin usavršeni otisak. Na taj je način, unatoč mijeni, središnje mjesto u slikama društvene preobrazbe zauzela ideja stabilnosti.

Analize iz "povijesti budućnosti" (1, 1992) pokazuju da se ideje kontinuiteta i stabilnosti češće, i s većom sigurnošću, rabe u autora koji djeluje do sredine tekućeg stoljeća. Od tada, međutim, teorijsko, ali i svakodnevno, iskustvo sve snažnije prožimlje uvid da se preobrazba modernih društava vrlo teško može opisati s pomoću ideje kontinuiteta razvitka. Sistemski rezovi, izazvani radikalnim političkim projektima (lijeve ili desne revolucije), a još više mijene tehničkih struktura, redovito jedva, ili nimalo, predvidljive (primjerice, elektronička rekonstrukcija industrije šezdesetih i sedamdesetih godina) nagomilali su mnoštvo činjenica koje ukazuju da malo što u društvenoj zbilji može računati sa stabilnim dugoročnim razvitkom koji uredno niže fazu za fazom, nadmašujući prethodnu no-

vom. Zbog toga je i napor da se društvenom razvitku ili razvitku grada dopišu “nepoderivi” dugoročni ciljevi zadržao atribute i uzaludna i problematična posla.

Manjak socijalnog povjerenja u dugoročnost razvitka i evoluciju društva koja, predvidljivo, manje savršenu fazu zamjenjuje novom, savršenijom, nije, međutim, suspendirao i gradsku predodžbu o vlastitoj nepropadljivosti. Ona je, rečeno je prije, strukturnom sastavnicom gradske zbiljnosti. Suspendirao je, pak, epistemološku scenografiju socijalnog evolucionizma koji ne može bez zaključka da je zbilja budućnosti nadmoćnija zbilji sadašnjosti. To znači da se posao na uređivanju grada i “planiranju” gradske budućnosti **teorijski odvojio** od evolucionističke hipoteze o boljoj budućnosti. Budućnost je u modernim društvima **višesmjerna**. Ona, dakle, može ponuditi slike poboljšanih stanja i uvjeta. Ali može ponuditi i one njima oprečne. Ne ovisi, dakako, samo o gradu ili o društvu koje će slike postati razvojnom obvezom i zbiljom. Ali, nesumnjivo, ovisi o njegovoj sposobnosti i razvojnoj otpornosti na koje će izazove primjereno odgovoriti.

Paradoksalni lik napretka: retrorazvitak

Predodžbu o dugoročnu i kontinuiranu razvitku, na koju je *episteme* socijalnog evolucionizma naslonio svoje najbolje izjave, posebno je ugrozio višekratno ponovljeni uvid da pravac društvene preobrazbe može biti ne samo različit od očekivanog nego i – suprotan. Primjeri takvih, paradoksalnih, društvenih preobrazba nazvani su primjerima retrorazvitka.

Uočiti je da su se takvim retroprimjerima dale iznenaditi obje glavne strategije modernizacije: i ona “klasična”, građanska (strukturu i obrise koje iscrpno opisuje M. Weber) i ona socijalistička koja je u isti mah pred/postgrađanska. U epistemološkom obzoru građanske modernizacije primjeri retrorazvitka istovrsni su “džepovima predmodernizacije” ili pak paradoksalnim učincima modernizacije; organizatori modernizacije, u osnovi, nemaju primjereni analitički ključ za njihovu interpretaciju. Zato ih **preventivno** odvajaju od modernizacijske zbilje s pomoću nekoliko usporednih postupaka, koji, svaki na svojoj razini, imaju isti cilj: primjere retrorazvitka predočiti kao jednu vrstu dubinskog poremećaja iliti bolesnog stanja. U epistemološkom obzoru socijalističke modernizacije primjeri retrorazvitka se bez posebne sustege izravno imenuju neprija-

teljskim činjenicama. Oblici sistemske odmazde nad njima ovise o tomu koliko su bliski/udaljeni od žanrovski preciziranih oblika političkog oponiranja. Ako ima i najmanje sumnje u to da je posrijedi politička razlika, primjeri retrorazvitka uklanjaju se organiziranim političkim nasiljem. Ako, pak, nema mjesta takvoj sumnji, primjeri retrorazvitka potiskuju se prema rubu poretka i ne dopušta im se društveni status bolji od statusa rubne, privremene činjenice koja će nužno, “u idućoj fazi razvitka”, nestati.

Skiciranu vrstu neobuzdanosti (post)modernog razdoblje je, unatoč svom krivudavu životopisu, djelomično ublažilo. Tomu su posebno pridonijele dvije činjenice. Prvo, od osamdesetih godina dalje očiti su znaci posustajanja socijalističke modernizacije, a devedesetih se ona i slomila. Primjeri retrorazvitka, koji su se na njezinu području djelovanja razvili, postali su, gotovo neočekivano, **novim uporištima društvene racionalnosti** (demokracija, tržišno gospodarstvo, obzirni razvitak itd.). Drugo, građanska je modernizacija morala priznati da sve društvene i životne razlike koje su prisutne u modernizacijskom krajoliku nisu privremene tvorbe, koje će, bilo dijalektički bilo evolucijski, nestati na višem stupnju društvene evolucije. Drukčije rečeno, “džepovi predmodernizacije” stekli su status uporišta **alternativnih oblika** društvene preobrazbe i razvitka.

Zajednički označitelj kojim se međusobno vežu svi takvi retroprimjeri jest riječ **retradicionalizacija**. U postmodernoj epistemologiji (od kraja sedamdesetih, po prilici, dalje) ona više nije riječ koja prethodi jednoj vrsti modernizacijske osvete nad onim što se “retradicionalizira”. Naprotiv, ona označuje u poretku priznate oblike i ciljeve društvene preobrazbe. Racionalna podloga te nove legitimacije je raznorodna, u rasponu od ekologijske i životne obrane do kulturne razlike i građanskog prava. No neovisno o tomu očito je da sve te podloge mogu biti uporabljene na predviđeni način zbog toga što su **stanište razlike**. Pravo na razliku koje je (post)moderna legitimacijski učvrstila otvorilo je mogućnost da se i oblici retradicializacije uvrste u rezultate društvenog napretka ravnopravne onima koji su nastali kao planirani učinak modernizacije. Zahvaljujući tomu, i strategije retrorazvitka postale su obvezujućim sastavnicama **sistemske usmjerivane i nadzirane društvene preobrazbe** iliti društvene evolucije. U (post)socijalističkim zemljama to je, najprije, značilo **vratiti dostojanstvo kolektivnom sjećanju**.

Egzistencijalno vrijeme naspram kodirana vremena

Analize iz povijesti vremena (Attali) modele "socijalizacije vremena" dijele na tri osnovna. Tako se razlikuje vrijeme organizma, vrijeme strojeva i vrijeme kodova. Potonje je svojstveno suvremenim društvima, gdje se vrijeme premešta na rub apstrakcije i matematički kodira. Na taj način nastaje, iz egzistencijalne perspektive odmjereno, **imaginarni kontinuum**; koliko je njegova imaginarnost očitija toliko se kontinuum odlučnije primjenjuje i kao **praktični** usmjerivač socijalnog djelovanja i ponašanja. Primjerice, imaginarni kontinuum vremena leži u temelju tako važnih gospodarskih područja kakvo je profesionalni sport ili informatičke i komunikacijske usluge. Bez njega sportski rekordi ili tehnički standardi bili bi, jednostavno, neodređljivi.

(Post)moderna dramatzacija razlike, međutim, nije ostala ograničena samo na načelnu fragmentaciju općih fantazama socijalne evolucije. Ona je vrlo rano zauzela i prvo područje socijalne regulacije: područje socijalizacije vremena. Na taj je način (post)moderna dramatzacija razlike stekla vrlo čvrsto uporište. Ono se potvrdilo najprije u pravu pojedinca da svoj život "razdijeli" na nekoliko ritmičnih područja: na obvezujuće područje brzih ritmova koje je nametnulo vrijeme strojeva; na, također obvezujuće, područje vremena kodova. Ali i na "slobodno" područje egzistencijalnih ritmova, gdje **životno pravo na egzistencijalno uređivanje vremena postaje ishodištem niza drugih, i ekologijskih i društvenih, prava**. Na taj su način ritam i vrijeme modernizacije postali izravno ovisni o egzistencijalnim ritmovima i vremenima. U društvenoj zbilji, zahvaljujući tomu, oblikovala su se **usporodna vremenska područja** koja se ne mogu homogenizirati bez ekstremnog nasilja. Ta činjenica iznutra preuređuje uzorke institucionalne izgradnje. Ali i uzorke urbanih strategija. Jer se društvo temporalno "zonira".

LIKOVNI PROSTORA

Trovrсно imenovanje

Analiziraju li se hrvatski urbanistički dokumenti izrađeni u razdoblju od 1960. godine do, približno, sredine osamdesetih, čak i s pozornošću slabijom od običajne, nije teško uočiti da se predmet njihova uređivanja i regulacije jednoznačno naziva **prostor**. Prividno u toj činjenici nema skrivena značenja. Međutim, antropologijska analiza sugerira da ta riječ, prostor, upućuje najprije na jednostavnu i u sebi homogenu protežnost. U konkretnom životnom iskustvu ta se protežnost razumije kao jedna vrsta praznine. Praznina nije doslovna. Predrazumije se da ona skriva raznorodne predmete i bića. Ali ona, nesumnjivo, uskraćuje mogućnost da se u naznačenoj protežnosti očitaju tragovi i položaji različitih bića. Drukčije rečeno, apstraktna protežnost prostora navodi na razložnu pomisao da su u njemu **suspendirana** sva prava bića na posebna mjesta i njihove granice. Ili, da je on **neovisan** o tim bićima, pa zato i apstraktno prazan.

Želi li se prostor predočiti kao jednostavna veličina, onda skicirana jezična navika nije nastrana. Ona služi da bi se što jasnije ustvrdilo s koliko se apstraktno praznog prostora u određenom razvojnom nacrtu može, ili treba, računati. No već jednostavno pitanje: tko je onaj koji suspendira pravo drugih bića na posebna mjesta u slici prostora? nagovještuje da skicirana jezična navika nije isključivo tehničkog podrijetla. Ustvrditi da je najbolje odgovoriti: ovlaštenu urbanistički stručnjak, nije, dakako, bez temelja. Ali kad bi on to učinio na svoju ruku, vrlo brzo bi se našao pred neuklonjivim komunikacijskim i interesnim poteškoćama. Zato je najmanje pogrešno takva stručnjaka držati samo **pomoćnim likom** u praksi isključivanja. Glavni lik treba potražiti među onima koji, osim ovlasti da tako odluče, imaju na raspolaganju i primjerenu društvenu moć da takvu odluku pretvore u opće regulacijsko načelo. Nije teško dokučiti da je posrijedi socijalistička država. Bu-

dući da je ona konstruirana na temelju niza isključivih aktera, u njezinoj sjeni nestaju svi posebni sudionici društvene mijene. Zato se **prazna protežnost prostora treba razumjeti i kao slika koju totalitarna država vidi nakon što je isključila iz društvene javnosti druge sudionike razvitka**. Drukčije rečeno, **prazni je prostor sistemski fantazam** koji najprije otkriva da su Drugi nepriznati i zanijekani. Ima li se na umu opći sistemski ambijent, onda ta činjenica nije u strukturnom neskladu s drugim sastavnicama procesa i prakse usmjeravanja razvitka. Načelno promatrano, totalitarne volje (premda se konkretne preobrazbe ne mogu reducirati samo na njih), djeluju prirodno samo u socijalnom okviru određenom praznom protežnošću. Jer te volje prisutnost Drugih kao prirodnu sistemsku činjenicu priznaju tek koliko su im oni podređeni ili o njima ovisni, dakle na te volje svodi.

Od sredine osamdesetih godina, međutim, urbanistički dokumenti, premda rijetko, otkrivaju da je predmet njihove regulacije ne samo prostor nego i **teritorij i okoliš**. Teritorij je vrlo pogodan za odrediti istu praznu protežnost kao i prostor. Ali već činjenica da je to protežnost nekog konkretnog materijala (zemljišta), nagoviješta da je snaga apstraktne opsesije popustila i da se društvena preobrazba nazire kao mjesni događaj. Češća pak uporaba riječi "okoliš", pri samom kraju osamdesetih godina, a onda i prvih devedesetih, ukazuje da je suspenzija Drugih ili popustila ili da je ukinuta. Barem na načelnoj razini. Budući da su Drugi konkretni sudionici svijeta života, lako je razumjeti zašto njihove položaje i prava najtočnije određuje riječ "okoliš". Okoliš je, već po definiciji, **nečiji** okoliš. Opća deklaracija da je prostor istovrstan okolišu sugerira **da socijalni prostor nije, a ne može ni biti, prazan**. Moguće je samo da pojedini njegovi sudionici budu nepriznati na temelju neke sistemske volje.

Praktično iskustvo pokazuje da zahtijevati potpunu redukciju uporabe riječi prostor na ostale dvije nije opravdano. Nije, najprije, zbog toga što fantazam prazne protežnosti može imati i još jedan korijen osim sistemskog: tehnički. Kada se, primjerice, izrađuju urbanistički dokumenti pojedinih područja koja su homogena po nekom odabranom kriteriju pripadanja (nacionalni, županijski itd.), nije neopravdano zbog tehničke lagode područje predočiti kao "prazni prostor". No za razliku od slike praznog prostora kao sistemskog fantazma u ovom je slučaju na djelu predodžba koja je u sebe uključila svijest o svom tehničkom (pomoćnom) podrijetlu. Zato ona i nije uporište

nikakvih dalekosežnih razvojnih redukcija, osim kada se primjenjuje bez potrebne kritičke obzirnosti.

Iz predočenih ulomaka proizlazi da se predmet razvojne regulacije, kada se određuje prostorno, **ne može odrediti jednoznačno**. Najmanje je pogrešno određivati ga trovrсно, s pomoću riječi: prostor, teritorij (komplementarno: akvatorij) i okoliš. Uporaba riječi "prostor" primjerena je u svim slučajevima gdje je nužna stanovita pragmatična homogenizacija slike mjesta. Uporaba riječi "teritorij" primjerena je u svim slučajevima gdje je potrebno odrediti veličinu dobra kakvo je zemljište ili more. Uporaba pak riječi "okoliš" ne samo da je opravdana nego i nužna u onim primjerima gdje se društvena preobrazba pojavljuje kao **čimbenik konkretnog svijeta života** oblikujući i položaj i sudionike u njemu.

Na temelju iznesenih tvrdnja lako je uočiti da se ne može prihvatiti, inače konvencionalna, praktična razdioba stručnih ovlasti po kojoj je okoliš ekskluzivni predmet zaštite (zaštita okoliša), a prostor ekskluzivni okvir inicijative i napretka (strategija uređenja prostora). Ontički promatrano, svijet života je bezuvjetno (nečiji) okoliš. Obzor obzirnosti koji prirodno proizlazi iz te činjenice određuje uvjete **tehničke** uporabe ostalih dvaju pojmova.

Priznate i nepriznate funkcije prostora

(a) **Ekologijska funkcija**. Rekonstrukcija prostora kao okoliša omogućuje jasnu predodžbu o njegovoj ekologijskoj ulozi i zadaći. U njoj je posebno važno nekoliko činjenica.

Prvo, temelj niza likova društvene i kulturne zbilje nalazi se u svijetu života. Pripadanje različitim prehrambenim lancima, ovisnost o određenim, vanjskim i unutrašnjim, biologijskim ritmovima, rasponi "normalnih" biologijskih stanja i srodne pojedinosti izravno utječu na način oblikovanja niza temeljnih društvenih predložaka kakvi su oni s pomoću kojih se dijele područja na topla/hladna, oskudna/bogata, sigurna/nesigurna, pogodna/nepogodna ili ritmovi djelatnosti na brze/spore, noćne/dnevne itd. Drukčije rečeno, likovi socijalne i kulturne zbilje, odmjereni s naznačenog stajališta, mogu se razumjeti kao oblici iste ekologijske "racionalnosti" kakva djeluje u biologijskoj zbilji, **ali ostvareni s pomoću društvenih ili kulturnih pomagala i građe**. Ili: društvena je i kulturna zbilja nastavak biologijske zbiljnosti ali ostvaren drugim pomagalima i građom. Sugerirana perspektiva dopušta razložnu pretpo-

stavku da prirodna zbiljnost **nije izvanjska** zbiljnost, odvojena ili suprotstavljena društvenoj, nego je strukturnom sastavnicom te (društvene) zbilje.

Drugo, biološke odrednice čovjekova tijela praktično funkcioniraju kao uporišta socijalnog djelovanja. Odrednice, dakako, nisu neposredovane. S njima su nužno svezane određene vrijednosne mreže. Ali ni te mreže ne mogu ukloniti jasnoću onih ekoloških uvida koji upućuju da određene tjelesne razlike (primjerice, invalidnost, starost itd.) izravno utječu na oblike i ciljeve ponašanja pojedinaca i skupina u društvenom okolišu. Zato je analiza **društvenog raspolaganja tijelom i tjelesnim razlikama** nužna u izgrađivanju primjerenog upravljanja okolišem.

Treće, ekološke strategije pojedinih društvenih skupina ili staleža treba promatrati kao autonomne prakse **koje nisu nužno ovisne** o tome kako iste skupine ili staleži ostvaruju svoje ekonomske, političke ili koje druge ciljeve. Primjerice, u hrvatskoj je urbanoj tradiciji samostalna obiteljska kuća s okućnicom najpoželjnijim oblikom obitavanja; stupanj poželjnosti **ne ovisi** o gospodarskom ili socijalnom identitetu skupine. Nije, dakako, prijeporno da se predodžba o takvoj kući mijenja ovisno o tomu u kojoj se skupini oblikuje i razvija. Ali njezine **strukturne odrednice** prisutne su u svim varijacijama. Naznačeni naputci osnažuju već klasični uvid analitičara *čikaške škole* da je "ekološke interese" nužno razlikovati kao posebne pokretače teritorijalnog ponašanja. Oni se ne mogu ostvariti redukcijom na druge vrste interesa (ekonomske, političke, kulturne itd.). Praktično ponašanje urbanih skupina na to, napokon, i izravno upućuje.

Četvrto, kategorije kao što su **životno mjesto** ili **zavičaj**, konvencionalne u ekološkoj analizi, nužno je rabiti i u urbanističkoj analizi. Imperativ prirodno proizlazi iz činjenice da je ekološka zbiljnost **integrirana** u društvenu zbiljnost te da su, kako je naznačeno, razlike ekološke po podrijetlu istodobno i razlike koje specifično oblikuju pojedine vrste društvenih praksa. Sukladno tomu aspiracije pojedinaca ili skupina da žive na za njih poželjnijem životnom mjestu ili da životno mjesto teatraliziraju kao zavičaj, spada u konvencionalne pokretače teritorijalnog ponašanja.

Peto, jedna skupina ekoloških aspiracija u suvremenim se politikama kodira kao skupina **neotuđivih ljudskih prava**. Drukčije rečeno, ekološki položaj kodira se

ne samo kao indeks opće životne ugroženosti pojedinca ili skupine nego i kao temeljna vrsta obrambenog pokazatelja.

(b) **Identitetna funkcija.** Ona se oblikuje na dva osnovna načina. Prvi se očituje u procesu izgrađivanja jakih identifikacijskih veza pojedinca ili skupine s određenim područjem. Zahvaljujući tomu pojedinac ili skupina rabe vezu s područjem kao pomagalo u (samo)određivanju. Ta je činjenica vidljiva već i u predlošcima običajnog identificiranja u kojemu se pojedinci ili skupine diferenciraju sukladno odabranim regionalnim obilježjima (primjerice, Dalmatinac, Istranin, Zagorac, Ličanin itd.). Nitko, dakako, ne očekuje da će se tako označeni pojedinac ili skupina ponašati sukladno stereotipu o regionalnim osobnostima. One su, poznato je, komunikacijske tvorbe nastale pod različitim okolnostima i s različitim namjerama, pa njihova vrijednost nije veća od prigodne. Ipak, po pravilu, takvo je identificiranje svezano s prakticiranjem određenih običaja, rituala, navika itd., svojstvenih životu na području. Premda su, zbog razlomljenosti područnih kulturnih uzoraka, u svakodnevici urbanih naselja takvi običaji, pravila ili rituali prisutni tek kao ulomci, oni se, redovito koriste za pojačanje razlike uspostavljene područnom atribucijom. Zato takvo identificiranje nije bez posljedica u oblikovanju životnog stila. No, na drugoj strani, nerijetko su odabrane sastavnice životnog stila tek vrlo daleke metafore predložaka života svojstvenih području, pa i regionalni atributi identiteta funkcioniraju kao jedna vrsta jezične dosjetke.

No kada se strožom analizom odvoje primjeri identifikacija koje određuju pravila jezične igre, dobiva se skupina koja vlastiti opstanak **drži prirodnim samo na tom području**. Redovito analize migracijskih promjena nastoje proniknuti u motive onih koji su otišli. Ali je, začudo, ostalo teorijski zapušteno zagonetnije pitanje: zašto su mnogi ostali ondje gdje su ostali? Ono je posebno zanimljivo u analizi suvremene hrvatske zbilje.

Drugi način oblikovanja identitetne funkcije prostora jest onaj s pomoću baštine. Najšira odredba baštine može se sažeti u stav: skup dobara koji pojedincu ili skupini pripada na temelju nekog lanca srodnosti. Razumije li se lanac srodnosti deterministički (krvno srodstvo), nije teško odrediti opći okvir baštinjenja. Ali kulturna i socijalna povijest pokazuje da se lanci srodnosti određuju u mnogim, nimalo nevažnim, prilikama indeterministički, dakle, na temelju prava socijalnog i kulturnog odbira. Odbir je, zacielo to i nije nužno dokazivati, **otisak identiteta**: obliko-

vanog, ali i onoga koji se tek projektira. Izrečena tvrdnja ima smisla samo pod jednim osnovnim uvjetom: da je od-bir, načelno promatrano, **slobodan**, dakle, da nije posljedica odredljiva nasilja.

Sklopovi baštine, dakle, oblikovani i sabrani u prostoru, omogućuju uspostavu veza između pojedinaca ili društvenih skupina i okoliša; veza koje nisu samo sastavnice neposredna iskustva, odredljive u jednom doživljajnom obzoru. Baština, k tomu, ima ulogu socijalizacijskog dobra te ulogu dobra s pomoću kojega se oblikuje opći strukturni tlak, potreban u održavanju generalnih uzoraka integracije. Drukčije rečeno, baština je dobro koje je izravno uključeno u oblikovanju dvaju paralelnih i komplementarnih procesa izgradnje **kolektivne zbiljnosti**. Zajednički im je cilj učvršćivanje kolektivnih predložaka socijalnog života koji se prakticiraju i prenose razmjerno autonomno o individualnom iskustvu. Zato nije neopravdano ustrajati na stavu da, zahvaljujući baštini, prostor u kolektivnom iskustvu funkcionira kao **strukturni shematizam**, autonoman u odnosu na svako posebno individualno iskustvo. Taj shematizam, s pomoću grubih, ali ipak jasnih, likova, određuje hijerarhiju središta, mrežu svetih mjesta, izvanjske i unutrašnje granice kolektivnog područja te opća sintaktička pravila s pomoću kojih se u svakodnevnom djelovanju uspostavlja razlikovna mreža na temelju koje se određuje **gdje što treba biti i gdje što priliči**.

(c) **Obrambena funkcija**. Strogo promatrano, obrambena je funkcija tijesno svezana s identitetnom. Budući da je, vidjelo se, teritorij strukturno uključen u oblikovanje identitetnih predložaka, predvidljivo je da je on predmetom obrane; način na koji teritorij postaje predmetom obrane analogan je načinu na koji to postaje živo tijelo. Analogija je posljedica mehanizma oblikovanja kolektivnog identiteta. Kolektivni se identitet oblikuje kao imaginarno **živo tijelo**. Zahvaljujući tomu, sve sastavnice uključene u sklop kolektivnog identiteta imaju simboličan status anatomske činjenice, analogan statusu anatomske sastavnice tijela. Tijelo je, poznato je, živa zbiljnost pojedinca. Zato se oblikuje i brani bez velike shizofrene udaljenosti između tijela i egzistencije. Svijest pojedinca da te dvije razine zbilje – tijelo i egzistencija, nisu uvijek nužno sukladne, nesumnjivo utječe na niz praktičnih postupaka pojedinca. Njihov je opći cilj uspostaviti kakvu-takvu primjerenost. Ali taj uvid funkcionira pretežno kao unutrašnje, strukturno uporište u procesu oblikovanja ili,

točnije, **preoblikovanja** i jedne i druge strane opreke. U socijalnom djelovanju, međutim, nije moguće izbjeći prosudbu Drugih da su tijelo i egzistencija pojedinca neodvojivi te da je **tijelo prvi, i najpouzdaniji, označitelj egzistencije**. Zahvaljujući tomu, socijalni odnosi prema tijelu, u komunikacijskim praksama i mrežama, ne mogu se odvojiti od socijalnih odnosa prema egzistenciji. Zato se, načelno promatrano, tijelo i egzistencija oblikuju i brane **u istom društvenom procesu**.

Na temelju skicirana mehanizma izjednačavanja egzistencije i tijela moguće je predočiti i proces izjednačavanja kolektivne egzistencije i kolektivnog "tijela". Kolektivno "tijelo" konstruira se simboličnim rezom, zahvaljujući kojemu postaje očito koje sastavnice materijalne zbilje mogu steći položaj anatomske činjenice toga "tijela". Poznato je da različite kulture različito "režu" zbiljnost određujući što će spomenuti položaj steći. Ali, kada se tako razluči, anatomske sastavnice kolektivnog "tijela" postaju, u isti mah, i neposredni označitelji kolektivne egzistencije. Jer ih "pogađa" isti socijalni i komunikacijski imperativ, koji ni pojedincu ne dopušta u društvenim odnosima razdvojiti vlastito tijelo i vlastitu egzistenciju. Zahvaljujući tomu, teritoriji uključeni u simboličnu anatomiju postaju i predmetima "tjelesne" obrane, jer se zasnovano drži da su oni nužni u oblikovanju i održavanju kolektivnog opstanka kao **žive zbilje, žive egzistencije**. Postaju, također, kao i stvarno tijelo, i **sredstvima te obrane**.

Pojam "obrana" uporabljen u ovom odjeljku nije iscrpljiv redukcijom na vojno ili sigurnosno značenje, premda se, dakako, bez nje ne može primjereno ni odrediti. Pojam obuhvaća i sve one **unutrašnje** označnice koje pokazuju da je obrana prostora istovrsna praksama obrane ključnih uvjeta kolektivnog opstanka, u rasponu od onih ekoloških, ili kulturnih, do onih specifično određenih atributom "obrambene". On se, dakle, treba razumjeti kao jedna vrsta uputnice u prakse obzirnosti i čuvanja koje nužno ne impliciraju zamisao da je najveća opasnost izvanjska i sektorska, premda se, dakako, taj lik ne može zanemariti. Napose ima li se na umu hrvatsko kolektivno iskustvo stečeno u razdoblju 1991.-1996. godine.

Premještanje glavnog lika predočivanja izvanjskog svijeta iz prostora u okoliš implicira, štoviše, da spomenuta obzirnost nije samo simboličnog reda. Budući da je okoliš životni okvir tijela, nepopravljive štete u okolišu postaju, ujedno, i nepopravljivi poremećaji u životnoj praksi tijela. Na taj način, posredno, postaju i izvorima strukturnih po-

remećaja u oblikovanju kolektivne zbiljnosti. Zahvaljujući tomu, obrana i identitet samo su likovi pomoćne sheme, koja olakšava sektorsko orijentiranje analitičara. U zbilji, pak, na djelu je jedinstveni proces samoizgradnje.

(d) **Razvojna funkcija.** Već i naslovna naznaka upućuje da je posrijedi uporaba prostora u razvojnim procesima. Načelno promatrano, prostor se iz razvojne perspektive pokazuje u dva osnovna lika. Oni su, nerijetko, izvor posebnih nesporazuma.

Prvi je lik određen sintagmom “razvojno dobro”, ili, bliže suvremenim jezičnim navikama, “resurs”. Na važnosti toga lika posebno ustrajavaju prostorni planeri i urbanisti. No preciznija analiza jezičnih navika na koje se uporaba naslanja pokazuje da ona nije potpuno semantički određena. Glavni izvor nedoumice proizlazi iz činjenice da se mnogi oblici i tipovi razvitka, međusobno inače raznorodni, mogu ostvariti na različitim “prostorima”, relativno neovisno o samim odrednicama prostora. Primjerice, između prostornih obilježja Silicijske doline, u Kaliforniji, i novih tehničkih istraživanja koja su bitno odredila obrise nove industrijalizacije, nema nikakve strukturne veze na temelju koje bi bilo zasnovano reći da je u toj razvojnoj preobrazbi prostor bio posebno važan. On je, dakako, bio uporabljen kao “lokacija” s odgovarajućom infrastrukturom, dakle, kao potreban teritorij za određene poslove, ali ne i kao posebni poticajni čimbenik na temelju kojega bi analitičar bio obvezan ustvrditi da se nastala preobrazba nužno morala odigrati samo na tom mjestu, a ne drugdje. Drukčije rečeno, **globalizacija** niza oblika gospodarskih djelatnosti očituje se u činjenici da se one mogu **jednako uspješno** razvijati na različitim “prostorima”. Hoće li se takvo što stvarno i dogoditi, ne ovisi o obilježjima prostora koliko o **sposobnosti stanovništva** za određenu inicijativu i kooperaciju. Na to, napokon, ukazuju i globalni procesi tehničkog i industrijskog transfera, bez kojih bi veći broj razvojnih mijena tijekom posljednjih nekoliko desetljeća bio, jednostavno, neobjašnjiv. Sukladno tomu razložno je posumnjati u tvrdnju da je prostor važan razvojni resurs. Uvjerljivija je tvrdnja da su sposobnosti i obilježja stanovništva važnija.

Tri činjenice, ipak, osnažuju argumente u korist tvrdnji da je prostor temeljni društveni “resurs”. Prvo, za nužnu samodostatnost u proizvodnji hrane, energije i naselja važnost je prostornog “resursa” nenadoknadiva. Budući da su te i prve, nije netočno reći **preventivne**, razvojne za-

daće, očito je da se bez “prostora” ne mogu konstituirati ni nacionalno odgovorni razvojni procesi. Drugo, strategijski položaj pojedinih teritorija u određenim globalnim razvojnim koridorima ili pokraj njih omogućuje razvojne prednosti skupinama koje upravljaju tim teritorijima, a na koje druge, bez takve prednosti, ne mogu računati. Primjerice, činjenica da se područje Zagreb-Rijeka nalazi na jednom među nekoliko važnijih europskih prometnih koridora izravno mijenja razvojni status područja, a skupine na njemu i oko njega dovodi u povoljniji razvojni položaj. Treće, na pojedinim područjima moguće je oblikovati samo lokalno održiv tip razvitka, jer on strogo ovisi o činjenici da na tom području postoji neprenosivo dobro ili neprenosivi uvjeti (rude, klimatski uvjeti, karakter zemljišta pogodan za posebne djelatnosti itd.).

Zahtijevati, međutim, da je prostor razvojni “resurs” neovisno o naznačenim činjenicama, znači, u osnovi, isključiti mogućnost da se kao temeljni resurs razvojnih inicijativa prepoznaju obilježja stanovništva i specifični talenti skupina i pojedinaca za određenu vrstu poslova; drukčije rečeno, kompetencija i motivacija stanovništva. Protegne li se, pak, argumentacija u korist tvrdnje da je prostor temeljni razvojni “resurs” i na ekološki činjenice, mijenja se cilj argumentacijskog postupka. Nije prijeporno da je prostor, na mjestu ekološkog i identitetnog dobra nenaodoknadiv. Tako promatran on je, zbilja, među temeljnim društvenim dobrima. Ali obje te funkcije nisu nužno i razvojne, razumije li se pod imenom “razvitak” skup postupaka kojima je najbitnije povećanje nacionalnog bogatstva. Objе spomenute funkcije na svom su mjestu i bez takvih postupaka.

Ukratko, globalizacija gospodarskih i tehničkih mijena nalaže da se o prostoru kao o razvojnom resursu misli posve specifično, kao o čimbeniku koji utječe na to da se oblikuju osobiti, **lokalno neprenosivi**, oblici i strategije razvitka. Odvojimo li takve oblike i djelatnosti, u “ostatku” dobivamo sve one koji su posljedica kompetencije i motivacije stanovništva, a ne posebnih prostornih poticaja ili čimbenika.

Drugi lik uporabe prostora u razvojnoj dinamici određuje se oznakom **zapreka**. Dakako da je veličina zapreke posljedica ukupnog socijalnog i tehničkog konteksta društvene cjeline. Mnoga obilježja europskog prostora bila su tradicionalno označena tom oznakom premda je u suvremenom kontekstu vrlo teško razumjeti zašto je tomu bilo tako. Ta činjenica ukazuje da se u međuvremenu toliko

promijenio opći tehnički, organizacijski i gospodarski kontekst europskih društava da je on bitno promijenio i način identificiranja “zapreka”.

Dakako da nijedno posebno društvo, pa ni hrvatsko, ne raspolaže ukupnošću tehničkih, organizacijskih i gospodarskih mogućnosti koje su uočljive u globalnim mrežama i odnosima. Njemu su pristupačne samo neke. Horizont tih mogućnosti bitno određuje kako će se razvojno definirati ograničenja i zapreke. Primjerice, prometno svladavanje udaljenosti između sjeverne i južne Hrvatske mnogim bi današnjim europskim zemljama bila zadaća jedva vrijedna strategijskog spomena. Hrvatskoj, naprotiv, nije. Ta je zadaća sadašnjem hrvatskom društvu toliko velika da mora mobilizirati niz mogućnosti koje gotovo da nadmašuju njegove standardne razvojne sposobnosti. No relativni karakter prostornih zapreka nije prisutan u svakom posebnom slučaju. Nije teško pokazati da jedna skupina takvih zapreka djeluje kao specifična forma prirodne nužnosti. U tom slučaju zapreka je strukturno ograničenje ali, ujedno, i čimbenik koji dodatno lokalno diferencira strategiju razvitka (prilagodba klimi, konfiguraciji, susjedima itd.).

(e) **Odnosi među funkcijama.** Načelno promatrano, odnose među funkcijama određuje odabrani model razvojne strategije jednog društva. Ako, primjerice, u takvu modelu dominiraju akteri kojima je najvažnija ekologijska funkcija, predvidljivo je da će se razvojne promjene oblikovati pod strogim nadzorom. Na drugoj strani, ako strategijom upravljaju akteri kojima je brzo bogaćenje glavni cilj, vjerojatno je da će ostale funkcije biti zapuštene ili čak narušene. Iz prijašnjih naznaka moglo bi se zaključiti da su stupnjevi spojivosti/nespojivosti pojedinih funkcija izravno ovisni o njihovoj apstraktnoj biti. Međutim, točnije je stajalište po kojemu stupnjevi spojivosti/nespojivosti funkcija prostora ovise, ponajprije, o tomu s kojim se konkretnim sredstvima i društvenim skupinama pojedina funkcija podupire ili održava. Drukčije rečeno, odnosi **nisu unaprijed zadani**, nego su učinci konkretnih društvenih mreža i prilika. Lako je predočiti situacije u kojima dogmatično ustrajavanje na ekologijskoj “nepovredivosti” prostora nije više od zgoljnog rentijerskog stava skupina zainteresiranih za monopolni nadzor djelatnosti kakva je tradicionalno poljodjelstvo. Isto tako, lako je predočiti situacije u kojima opsjednutost industrijskim razvitkom nije više od sistemskog fantazma političkog staleža. Globalna identifikacija funkcija, dakako, omeđuje osnovne obrise socijal-

nog okvira u kojemu se one mogu primjereno razviti i oblikovati. Ali, sve dok se njihova prisutnost ne određuje na temelju **konkretnih tipova društvenih praksa**, nije utemeljeno govoriti o tome u kakvim su odnosima te funkcije i kako je moguće odnose poboljšati. Budući da se konkretne prakse indiciraju analizom tipova društvenih aktera i njihove socijalne kompetencije, zasnovano je zahtijevati da se odnos prije spomenutih funkcija u jednom društvu najtočnije može analizirati na temelju **interakcionističke analize**, dakle kao jedna vrsta socijalne drame.

Egzistencijalno kodiranje funkcija “prostora”

U razdoblju (post)moderne izašlo je na vidjelo da se prostor, načelno promatrano, “dvostruko kodira”. Prvi je kôd posljedica raznorodnih sistemskih aspiracija, neovisno o tomu imaju li one korijen u fantazmima poretka ili u fantazmima same arhitektonske ili urbanističke strukture. Presudno je da takvo kodiranje **isključuje** pravo tzv. korisnika na vrednovanje i značenjsko određivanje onoga što je u procesu prostorne preradbe i oblikovanja nastalo. Odmjerena sa stajališta interakcionističke analize ta činjenica indicira da nije teško predočiti situacije u kojima se fantazmi poretka i fantazmi profesije stapaju i promeću u **specifični epistemologijski monopol** kojemu je glavna zadaća isključivanje drugih; drugih i u socijalnom i u epistemološkom pogledu. Drugi je kôd posljedica različitih “korisničkih” aspiracija, neovisno o tomu kakva su neposredna korisnička podrijetla (prigodnog, identitetnog itd.). U (post)modernom razumijevanju društva oba ta koda imaju svoje mjesto i svoju ulogu. Zato se ni jedan ni drugi ne mogu bez posljedica isključiti iz analitičke sheme.

Pratimo li naznačeni trag, razložno je ustvrditi da se već spomenute opće funkcije prostora također dvostruko kodiraju. Prvi je kôd načelnog reda. On omogućuje jasnu identifikaciju funkcija i primjerene analitičke okvire. Drugi je kôd, međutim, egzistencijalna podrijetla. To znači da svaka spomenuta opća funkcija ima i primjerenu egzistencijalnu interpretaciju. Sve dok je generalni proces diferencijacije i individualizacije bitno ovisan o kolektivnom shematizmu, egzistencijalno kodiranje prostornih funkcija teško se može jasno odijeliti od sistemskog kodiranja. Međutim, koliko je proces individualizacije razmjerno odvojen od systemske zbilje toliko je i egzistencijalno kodiranje funkcija prostora važnije za točniji ishod analize prostorne preobrazbe.

(a) **Životna kakvoća mjesta (ekologijska funkcija).**

Iz egzistencijalne perspektive ekologijska se funkcija razabire, ponajprije, kao **ukupnost životne kakvoće mjesta**. To znači da je moguće ekologijsku analizu “zatvoriti” u apstraktan okvir, odvojen od egzistencijalnog iskustva. Nije teško pokazati da je komunikacijski i analitički model (*episteme*) gradskih komunalnih služba, redovito, izravno ovisan o njemu. Egzistencijalno kodiranje ekologijske funkcije, znači, međutim, nešto drugo. Ono obvezuje da se ekologijska funkcija prostora razumije i analizira kao organski dio egzistencijalnog iskustva. Budući da je u takvu iskustvu “mjesto”, a ne “prostor”, temeljna dramska jedinica, ekologijska se funkcija prostora nužno pojavljuje kao **ekologijska kakvoća mjesta**. Cjelovitost mjesta, pak, ne može se odrediti bez životnih intencija, koje, prirodno, mjestu pripadaju. Zahvaljujući tomu, apstraktne ekologijske funkcije u egzistencijalnom se iskustvu pojavljuju kao likovi životne kakvoće mjesta, nužni u izgradnji i oblikovanju egzistencije.

Iznesenom je stavu moguće prigovoriti sa stajališta izravno zainteresirana za činjenicu da je grad, posebno veći grad, životna situacija bitno određena masovnim fenomenima. To bi imalo značiti da je – pod pritiskom masovnosti – uglavnom nemoguće egzistencijalno kodirati ekologijsku funkciju. Suvremene analitičke orijentacije, koje pokazuju da je egzistenciju moguće predočiti kao strukturiranu zbiljnost, uspješno uklanjaju takav prigovor. Egzistencijalno kodiranje nije neposredno ovisno o tomu koliko se pojedinac empirijski uspio odvojiti od masovnih dinamizama i fenomena. Empirijsko kodiranje, naprotiv, izravno ovisi o tome **koliko je analiza oslobodila “drugo” iskustvo**, potisnuto sistemskim apstrakcijama. Budući da je temelj takva iskustva iskustvo mjesta, jer egzistencije nema bez iskustva mjesta, predvidljivo je da će životna kakvoća mjesta u egzistencijalnom kodiranju postati **temeljna forma opće ekologijske funkcije** prostora. Zato ona i mora imati analitičku prednost.

(b) **Nova zavičajnost (identitetna funkcija).** Egzistencijalno kodiranje stambenog područja kao (novog) zavičaja uočena je u više istraživanja urbanih aspiracija u hrvatskim gradovima osamdesetih godina. U oblikovanju nove zavičajnosti dvije su činjenice posebne. Prva otkriva da zavičajna aspiracija bitno mijenja identitetni položaj područja. Ono postupno gubi atribute privremena boravišta i postaje unutrašnjom sastavnicom (novog) identiteta koji se

u procesu oblikuje. Ta promjena implicira da se bitno mijenjaju i mjerila vrednovanja kakvoće događaja i oblika promjene mjesta. Mjerila veću vrijednost dopisuju onim događajima i "intervencijama" kojima je cilj mjesto potvrditi u njegovoj jedinstvenosti i postojanosti. Drukčije rečeno, otvorenije se favoriziraju postupci s jasnim kozmogeničkim ciljevima (njima je, poznato je, zadano transformirati povremeno boravište u **svijet**).

Druga činjenica otkriva da postupno slabe veze s prijašnjim zavičajnim mjestima, koja su u prethodnom razdoblju bila uključena u identitetni sklop. Tom procesu nije protivna praksa izgrađivanja ladanjske kuće u starom zavičaju. Nije, zbog toga što je ona nerijetko potaknuta racionalnim predodžbama o praktičnim dobitima u rasponu od onih finansijskih (ulaganje u turističke kuće) do posrednih, kakvo je, primjerice, pravo na siguran odmor u "vlastitoj" ladanjskoj kući.

Obje spomenute činjenice međusobno su svezane. One otkrivaju da je zavičajno orijentiranje teritorijalnog ponašanja prirodni način njegova usmjeravanja i oblikovanja. To, posredno, znači da se stambena mjesta ne procjenjuju samo apstraktno, tehnički, nego, najprije, na temelju jedne egzistencijalne predodžbe o mjestu koje zaslužuje biti ili postati organskim dijelom našeg opstanka. Nije obris te predodžbe uvijek jasan ni nedvosmislen. Ali on, unatoč tomu, nedvojbeno djeluje u svakoj posebnoj težnji koja od životnog mjesta traži više: da bude uporište jedne osobne razlike.

(c) **Individualizacija životne perspektive (razvojna funkcija)**. Kodira li se razvojna funkcija na načelnoj razini, lako se postaje zatočenikom neočekivana paradoksa. On se pokazuje u tomu da područje, unatoč tomu što je izloženo jakim razvojnim promjenama i poboljšanjima, **ne postaje nužno privlačnijim** za život. Izvori paradoksa mogu biti mnogovrsni. Primjerice, novi oblici razvitka tijesno su svezani i s novim tehničkim rizicima, pa životna računica pokazuje da je šteta koju takvi rizici izazivlju veća od očitih razvojnih dobiti. Ili, pojedini (novi) oblici razvitka privlače skupine s posebnim životnim stilovima koji su drugima neprihvatljivi, pa drugi unaprijed odustaju od ponuđene mogućnosti da se dosele na takvo područje, blizu nepoželjnih skupina. U svim takvim (i srodnim) primjerima vidljivo je da se opća razvojna preobrazba nije diferencirala toliko koliko je potrebno da **iz egzistencijalne perspektive** bude određena kao prihvatljiva životna prilika.

Nesklad između generalne razvojne preobrazbe i njezinih egzistencijalnih otisaka posebno je vidljiv u strategijama razvitka kakva je ona iz razdoblja rane industrijalizacije u europskim gradovima ili ona iz socijalističkog razdoblja. U takvim i srodnim strategijama glavni ciljevi razvojne preobrazbe redovito su zarobljeni posebnim simboličnim fantazmima koji ili otežavaju ili iskrivljuju likove individualizacije. Zbog toga se jasno ne mogu razviti ni primjerene egzistencijalne aspiracije o kojima bi izravno ovisilo usmjeravanje i nadziranje razvojne strategije.

Opća “šifra” egzistencijalnih aspiracija jest povećanje mogućnosti individualizacije životne perspektive. Dakle, tek onaj tip generalne razvojne mijene koji uspješno individualizira životnu perspektivu zadobiva, u egzistencijalnom iskustvu, položaj **priznate razvojne činjenice**. Na toj se podlozi kodira i razvojna uspješnost područja gdje se razvojna preobrazba odigrala. Koliko se na njemu uspješno individualizira životna perspektiva toliko je u egzistencijalnom iskustvu područje “razvijenije”.

(d) **Sigurnost (obrambena funkcija)**. Zacijelo je razlika između općeg kodiranja jedne funkcije i njezine egzistencijalne interpretacije najuočljivija u odnosu prema obrambenoj funkciji prostora. Generalno kodiranje funkcije obuhvaća različite aktere i razine, u rasponu od međunarodnih političkih odnosa i vojnih doktrina do industrijskih strategija i nadzora opasnih tehničkih uređaja. Daka-ko, brojni važni akteri i razine obuhvaćeni kodnom mrežom izvan su sustava urbanističkog i prostornog planiranja; oni na njega utječu, ali se u samom sustavu jedva mogu identificirati. Nasuprot tomu, egzistencijalno kodiranje obrambene funkcije razmjerno je jednostavno. Ono se sabire oko središnjeg zahtjeva: **zahtjeva za sigurnošću (života)** u okolišu. Praktični likovi sigurnosti međusobno se znatno razlikuju. Primjerice, jedna je vrsta sigurnosti zbog odsutnosti neprijateljskih skupina u okolišu, a druga je vrsta zbog odsutnosti opasnih tehničkih uređaja; jedna je vrsta sigurnosti zbog uspješne regulacije posebnih prirodnih utjecaja, a druga je vrsta zbog uspješna nadzora koje rizične djelatnosti. No neovisno o tomu kakve su međusobne razlike praktičnih likova sigurnosti njihovo egzistencijalno označivanje dopušta da se oni promatraju **kao jedinstveni skup** poželjnih čimbenika koji izravno utječe na životnu kakvoću područja i mjesta. Njihov utjecaj na socijalno ponašanje na teritoriju redovito je izravniji i snažniji nego utjecaji kojima je podrijetlo u drugim funkcijama prosto-

ra. Ta je činjenica dobro poznata i u praktičnom radu na urbanističkim dokumentima. U egzistencijalnom iskustvu sigurnost je među temeljnim poželjnim atributima životnog mjesta i područja. Ako je njegova kakvoća problematična, problematična su i druga (poželjna) obilježja. Jer se ona nedvosmisleno, kao životne činjenice, ne mogu potvrditi ako nisu zajamčena potrebnom razinom egzistencijalne sigurnosti.

Imperativi rubnih skupina

(a) **Biologijski marginalci.** Od šezdesetih godina vrednovanje općih uvjeta života i kakvoće društvenih odnosa sve se odlučnije naslanja na provjeru kakvoće životnog i društvenog položaja rubnih skupina. U najširem smislu rubne su one skupine identitet kojih je **strukturno ovisan o nekoj posebnoj razlici**, koja nije "prirodno" ukorijenjena u generalnom modelu razdiobe društvenih prava i ovlasti. Sistemski promatrana, ta je razlika, dakle, manjinska. Atribut "manjinska" ne označuje isključivo statističku manjinu. Lako je identificirati skupine koje su, u statističkom pogledu, većinske, a ipak su u modelu razdiobe prava i ovlasti – manjinske. Primjerice, žene u klasičnom industrijskom društvu. Ili Ukrajinici u sustavu sovjetske vlasti.

Već i slučajno nabačena spomenuta dva primjera pokazuju da uporište razlike ima različito podrijetlo. U ženskoj skupini podrijetlo je biologijsko. U etničkoj skupini podrijetlo je koliko biologijsko toliko i kulturno. S obzirom na glavne zadaće urbanističkog i prostornog planiranja najkorisnije je takve razlike razvrstati u tri osnovne skupine: u biologijsku, ekologijsku i kulturnu. Sukladno tomu, korisno je razlikovati biologijske, ekologijske i kulturne marginalce.

Biologijski marginalci su, ponajprije, djeca i starci, invalidi te osobe s različitim organskim oštećenjima koja im otežavaju pouzdano kretanje gradskim područjem. Njihova važnost u urbanističkom planiranju proizlazi, ponajprije, iz činjenice da mjerila sigurnosti, definirana po potrebama tih skupina, praktično mogu funkcionirati i kao **opća mjerila**, koja jednako uvjerljivo štite i druge skupine, inače sposobnije od marginalnih za uspješno kretanje urbanim područjem.

(b) **Ekologijski marginalci.** U takve skupine ubrajaju se oni primjeri koji su u okolišu prisutni "prirodno" na temelju jedne ekologijske posebnosti. Ona, dakako, može biti posljedica posebna ekologijskog interesa (primjerice, lju-

bitelji pasa ili drugih životinja) razvijena u primjerenu životnom stilu. Ali može biti i posljedica posebnih imperativa o kojima pojedinac nije autonomno odlučivao (primjerice, zdravstvenih imperativa). No neovisno o tomu jesu li ekološki razlike posljedica životnog stila ili imperativa o kojima pojedinac nije autonomno odlučio, one se u teritorijalnom ponašanju pokazuju kao osnovica posebne prakse svojstvene posebnoj skupini u populaciji, ali ne i cijeloj populaciji.

Najčešća uloga takvih skupina u upravljanju gradskim područjem je uloga onih sudionika javnosti koji **radikaliziraju** ekološki aspiracije. Radikalizacija se, redovito, pruža u dva osnovna pravca. Prvi pravac je pooštavanje mjera ekološke kakvoće koja su inače već stekla sistemski status. Drugi pravac je upotpunjavanje serije indikatora s pomoću kojih se određuje ima li ili nema ekološkog poremećaja. Drukčije rečeno, drugi pravac vodi u kontinuiranu rekonstrukciju epistemološke mreže potrebne za jasnu identifikaciju ekoloških događaja. Koliko je taj pravac važan, pokazuju brojni primjeri izgrađivanja rizičnih uređaja i sklopova. Upravo zbog nepotpune mreže indikatora, posebni oblici ekološkog ugrožavanja (primjerice, buka, vibracije, tjeskoba zbog opasnosti od katastrofičnih kvarova itd.) ostajali su, i ostaju, izvan okvira koji određuju sistemске obveze u posebnim slučajevima ekološkog ugrožavanja. Već i zato ekološki marginalci među sudionicima društvenog razvitka funkcioniraju kao ona skupina koja, premda u prvoj fazi posve nelegitimna, stvarno definira ekološke standarde i mjera kakvoće koja, potencijalno, mogu biti općim mjerilima.

(b) **Kulturni marginalci.** Privedno je teško kulturne marginalce predočiti kao skupinu teritorijalnih marginalaca. Poteškoća, međutim, proizlazi iz jedne predrasude. Predrasuda poučava da je kultura, ponajprije, “duhovno” područje, prostrto u imaginarnu dubinu, pa da i ne mora imati nužno teritorijalne posljedice.

Svaki odgovorniji kulturni analitičar zna koliko je skicirani poučak malo više od tlapnje. Njemu se protivi već i zgoljna činjenica u oblikovanju socijalnih identiteta. Oni se, poznato je, oblikuju i s pomoću teritorijalnih atributa. Nisu oni, dakako, jedini; nisu uvijek ni najvažniji, ali su, nedvojbeno, prisutni u svim razvijenim identitetnim strukturama. Trajnost teritorijalnih atributa identiteta osigurava se trajnošću graditeljske baštine. Zahvaljujući tomu, terito-

rij se pojavljuje i kao specifična riznica kulturnih dobara nužnih u oblikovanju kolektivnih i individualnih identiteta.

Položaj kulturnog marginalca očituje se, dakle, u tomu što su njegova identitetna dobra na određenom teritoriju (inače teritoriju koji mu "prirodno" pripada) ili ugrožena ili osporena; ili aktualna mreža procesa i djelatnosti otežava njihovo jasno oblikovanje. Na takvu položaju najčešće su manje skupine, specifične po nekim kulturnim obilježjima. Ali se na istom položaju može naći i većinska skupina kada se, pod tlakom raznorodnih okolnosti, mora odvojiti od uzbaštinjenog modela (samo)identificiranja i prihvatiti drukčiji, **koji nije posljedica** njezina unutrašnjeg kulturnog sazrijevanja. Dakako da strategije oblikovanja i upravljanja teritorijem i okolišem u takvim procesima igraju važnu ulogu. One su, na prvoj razini, otisak općih strategija. Ali su, na drugoj razini, i postupci s posebnom autonomijom, koji izravno utječu na način i oblike vrednovanja baštine. Pravci djelovanja na prvoj i drugoj razini uopće ne moraju biti sukladni. No neovisno o tome, pravci djelovanja nužno se orijentiraju jednim poretkom razlika. Zato položaj kulturnih marginalaca jasno indicira **opću osjetljivost** odabrane strategije na baštinu i identitetne strukture.

II.

STRATEGIJA
PROSTORNOG
UREĐENJA
REPUBLIKE
HRVATSKE
I GENERALNI
URBANISTIČKI
PLAN ZAGREBA

EPISTEMOLOGIJSKA
RAZINA

U knjizi *Strategija...* (11; str. 17), u poglavlju “Polazišta”, sukladno Zakonu o prostornom planiranju, posebno su spomenuta tri glavna sastavna dijela *Strategije*.

(a) **Prostorna osnova Države.** Ona obuhvaća sve važnije **skupine podataka nužne za određivanje tipova i načina odnosa prema prostoru kao dobru**, ocjene stanja i prilika u prostoru, ocjene prostornih planova i drugih dokumenata prostornog uređenja. Na popisu važnih skupina podataka redovito su ove: podaci o prostoru kao prirodnom dobru, podaci o stanovništvu, podaci o sustavu i mreži naselja, podaci o infrastrukturnim mrežama, podaci o gospodarskim jedinicama i područjima, podaci o društvenoj infrastrukturi, podaci o posebnim (zaštićenim) dobrima, podaci o državnom i političkom ustroju, podaci o geopolitičkom položaju i susjedstvu. Na temelju spomenutih skupina podataka moguće je ponuditi argumentirane analize nužne za ocjene prilika i stanja u prostoru. Te ocjene, pak, omogućuju kritičko pretresanje kakvoće prostornih planova i ostalih prostornih dokumenata.

(b) *Strategija.* To je dokument koji određuje **dugoročne ciljeve** “prostornog razvoja i planiranja u skladu s ukupnim gospodarskim, društvenim i kulturnim razvojem te sadrži osnove za usklađivanje i usmjeravanje prostornog razvoja, organizaciju prostora Države, razvojne prioritetne djelatnosti te planske cjeline zajedničkih prostornih i razvojnih obilježja za koje će se donositi prostorni planovi ili drugi dokumenti prostornog uređenja” (11; str. 17).

Horizont određivanja dugoročnih ciljeva razvitka preciznije je određen u posebnom dodatku (11; str. 19). Horizont je sakriven pod nazivom “temeljni cilj”. Temeljnim se ciljem određuje “postizanje održivog (trajnoga postojanog) razvoja koji će koristiti sadašnji prostor i okoliš tako da ne dođe do njegova nepovratna uništenja (...)”. Taj se pristup dodatno pojašnjava i ovim stavom: “Kao jedno od osnov-

nih polazišta modernog pristupa usmjerenja prostornog uređenja jest da se ciljevi zaštite prostora i okoliša u polazištu **ravnopravno vrednuju** s ciljevima razvitka, pa kad se u procesu donošenja odluka utvrdi što se dobija a što se gubi u provođenju određenog zahvata, potrebno je odrediti način ispravljanja šteta.”

(c) **Program.** Njime se “utvrđuju mjere i aktivnosti za provođenje *Strategije*. On obuhvaća, osim pobliže određenih osnovnih ciljeva razvoja u prostoru, još **kriterije i smjernice** za uređenje prostornih i drugih cjelina te prijedlog prioriteta za ostvarivanje ciljeva prostornog uređenja, a na temelju prirodnih, gospodarskih, društvenih i kulturnih polazišta određuje osnovu za organizaciju, zaštitu, korištenje i namjenu prostora, zaštitu i unapređenje okoliša, sustav središnjih naselja i sustav razvojne državne infrastrukture.” Program je, dakle, provedbeni lik *Strategije*. Budući da je *Strategija* dokument koji određuje ciljeve i njihovo temeljno razumijevanje (obzirni razvitak), ona se **ne poklapa** s Programom. Ponajprije zbog toga što je ona temelj niza posebnih programa koji se u određenom vremenskom razdoblju, bilo sinkrono bilo dijakrono, iz nje izvode. Uočiti je da odnos *Strategija*/Program nije istovrstan odnosu dugoročni/srednjoročni plan (rabljen u socijalističkom razdoblju). Glavna promjena je u tomu što *Strategija ne određuje* nikakvo posebno poželjno stanje koje treba oblikovati nakon zadanog (dugoročnog) razdoblja. Ona, naprotiv, određuje kako se u svakom posebnom razdoblju sudionici razvitka **moraju ponašati** i što moraju postići eda bi ostali privrženi *Strategiji*. *Strategijom* se, dakle, ponajprije određuju **opće obveze** sudionika nacionalnog razvitka. Programom se one konkretiziraju i pretvaraju u praktične imperitive.

Razmotri li se određenije izložena skica, uočavaju se tri glavne sastavnice što određuju unutrašnju strukturu *Strategije*. (a) **Identitetna predodžba.** *Strategija* je neodvojiva od nekog identitetnog sklopa; ona, jednostavno, implicira da postoji **subjekt** strategije. Samorazumljivo je da se strategija određuje sukladno identitetu subjekta. Bila bi, blago rečeno, neobična strategija koja bi se određivala protiv njega. Predodžba o identitetu nije nužna sastavnica pismenog dijela *Strategije*. Ona je onaj njezin dio koji je strukturno prisutan, ali koji nije zatvoren tekstem. Naprotiv, on određuje kakav će tekst *Strategije* biti. (b) **Legitimacija.** Jedan skup strategijskih odrednica nema drugu zadaću osim legitimacijske. Riječ je, najprije, o onim odred-

nicama s pomoću kojih se određuje opća osnovica strateških ciljeva. Takve su, primjerice, one o obzirnom razvitku. Premda, praktično promatrano, obzirni razvitak može označiti međusobno suprotstavljene prakse, s nimalo bezazlenim konfliktima, legitimacijska vrijednost sintagme “obzirni razvitak” premješta ih u posebni razvojni i društveni kontekst koji ih uspješno čuva od opasnosti da budu opisane kao nove forme razvojne grubosti. Nastali poremećaji promatraju se ili kao posljedica nemoći (s nedvojbena dobrim namjerama) ili kao prekršaji koji se, na ovaj ili onaj način, moraju sankcionirati. (c) **Prostorna predodžba**. Ona obuhvaća prostorne elemente nužne za precizno odrediti prostorni okvir same strategije. To znači za odrediti neko nulto stanje (“postojeće stanje u prostoru”) i glavne pravce strateški poželjne promjene.

Prva sastavnica, dakle, govori o tomu čija je strategija. Druga sastavnica govori o tomu koji je **civilizacijski korijen strateških intencija** i ambicija. Treća sastavnica pokazuje na kojem se **prostoru** strateška mijena ima odigrati i koji su glavni prostorni likovi te mijene.

Program pak i Prostorna osnova Države u ulozi su komplementarnih dokumenata. Prostorna osnova Države indicira neko polazno stanje, a Program skup promjena koje treba ostvariti kako bi se strateški učinak postigao. Uočiti je da oba dokumenta određuju treću sastavnicu iz prethodnog ulomka: prostornu predodžbu. Izvan njih je i identitetna predodžba i razvojna legitimacija strateškog subjekta. Nisu, dakako, zbog toga one oslobođene njegova traga. Već i zgoljni način na koji je priređen uvid u prostornu osnovu Države posredno ukazuje o kakvu je strateškom subjektu riječ. Još je očitije tko je on u Programu. Jer pojedini programski imperativi, a napose poredak prioriteta, gotovo neposredno određuju način prisutnosti strateškog objekta.

Program, međutim, otkriva i još jednu, ne manje važnu činjenicu. Budući da je stožerni uvjet racionalnosti Programa, osim sukladnosti strateškim ciljevima, njegova **praktična ostvarivost**, na njegov zaključni lik izravno će utjecati i okolnosti koje **nisu** po podrijetlu sastavnice strateškog identiteta. Drukčije rečeno, utjecat će **stupanj praktične moći** koji strateškom subjektu stoji na raspolaganju za ostvarivanje Programa. Stoga će iz Programa biti isključene mnoge intencije koje su prirodna izvedenica iz imaginacije subjekta strategije. Ali razlog njihova uklanjanja nije promijenjena strateška svijest, nego svijest o

posebnim mogućnostima samog subjekta promjene. Dakako da je ocjena posebnih mogućnosti dio općeg načina na koji jedan društveni akter sebe identificira. Ali je i dio društveno realne distribucije moći i sposobnosti za promjene, koja samo djelomično ovisi o imaginaciji strategijskog subjekta, a potpuno o društvenoj strukturi i sudionicima u njoj sakrivenim. Drukčije rečeno, Program se mora othrvati izazovu da ne podlegne utopijskim sklonostima strategijskog subjekta. Ne moraju te sklonosti biti posebno jake. Ali oslobođene obveze da funkcioniraju programatski mogu postati izvorom nimalo bezazlenih nesporazuma.

Glavne strategijske intencije

One su opisane u posebnom odjeljku (11; str. 166). Korištno je razlikovati više skupina intencija. U ovom ulomku skicirat ćemo samo one važnije.

(a) **Opće razvojne intencije.** U tu skupinu spadaju one intencije koje preciznije određuju **tip razvitka** što ga *Strategija* ima potaknuti. Premda one nisu posve jasno formulirane, ipak je moguće razlučiti osnovne. Po našoj ocjeni dvije su takve. Prvom se ističe da *Strategija* nema izrađen sukladan dokument gospodarskog razvitka. Mjesto takva dokumenta je **prazno**. Baš zbog toga, glavna intencija *Strategije* jest pripremiti takvu osnovicu uporabe prostora i okoliša da se na njoj može, bez većih poteškoća, artikulirati razvitak “na razini zapadnoeuropskih država”. Nije, dakako, posve jasno što točno znači ta rečenica. Nije, najprije, zbog toga što su zapadnoeuropske države prilično heterogene po mnogim posebnim oblicima gospodarenja prostorom i okolišem. Ali je, na drugoj strani, nedvojbeno da je u sjeni integracijskih procesa u Europskoj uniji standardiziran i model gospodarenja prostorom i okolišem. Na jednoj strani, on je izveden iz osnovnih odrednica modela obzirnog razvitka (okoliš kao posebni razvojni resurs). Na drugoj strani, on je izveden iz idealnotipske **građanske strukture** društva i njemu primjerene države. To znači da jasno razlikovanje privatnih i javnih aktera, jasne pravne procedure u prometu nekretnina ili u procesima gradogradnja i srodne sastavnice čine njegov nužni dio. Implikacija nije samo načelna. Ona je osnažena i jasno formulirana strategijskim imeperativom da se na temelju *Strategije* razrade mehanizmi upravljanja prostorom i okolišem, a napose mehanizmi usklađivanja interesa sudionika prostorne preobrazbe i uporabe.

Drugom strategijskom intencijom ističe se hitna potreba obnove ratom uništenih hrvatskih područja i teritorija. Koliko je vidljivo, nigdje nisu javno formulirana uporišta same obnove: ni socijalna ni moralna ni tehnička ni ekološka. No posredno je ipak jasno da je **uspješna nacionalna integracija** glavno ishodište takva posla. To znači da je temeljno uporište strategijske intencije stav da se hrvatski prognanici trebaju vratiti odakle su tijekom rata protiv Hrvatske bili prognani. Taj je stav opremljen i odgovarajućom argumentacijskom osnovicom.

Tri su implikacije iznesenog stava posebno važne. Prva poučava da je nužna revitalizacija seoskog svijeta i mreže naselja. Sve mjerodavne analize prognaničke populacije pokazuju da je ona podrijetlom, pretežno, iz takva svijeta. Druga poučava da je potrebno vratiti razvojni i politički autoritet periferijskim gradskim središtima, kakva su Vinokovci, Vukovar, Ilok, Petrinja, Knin ili Kostajnica. Ratna su razaranja uništila ili oštetila ne samo njihovu fizičku zbiljnost nego su potkopala povjerenje u njihovu sposobnost da mogu zajamčiti siguran život na svom području utjecaja. A ona je, poznato je, među glavnim obilježjima uspješnih središta. Treća implikacija poučava da se jedno i drugo neće moći uspješno obaviti bez uobličavanja posebne razvojne mreže i prakse s nizom posebnih pravila i prioriteta. Promotrene zajedno, implikacije u osnovi nagovještavaju da druga strategijska intencija, koja se orijentira potrebom za nacionalnom integracijom, stavlja u zadaću prostornim planerima niz **atipičnih** programa. Nisu oni atipični samo zbog ratne drame. Oni su atipični ponajprije zbog toga što **ovise o obnovi razvojnog autoriteta periferijskih područja**. Ta činjenica izravno je protivna svim glavnim teritorijalnim silnicama oblikovanim u prijašnjem razdoblju. Ono su, poznato je, bile silnice razvojnog zatiranja periferijskih područja i središta u Hrvatskoj.

(b) **Posebne razvojne intencije**. One opisuju posebne modalitete uporabljivosti *Strategije*. Koliko je vidljivo na temelju ponuđenih formulacija, *Strategija* se instrumentalno mora potvrditi na nekoliko mjesta i razina.

Na prvom je mjestu uporaba *Strategije* kao dokumenta **usmjerivanja i oblikovanja** praktičnih obilježja društvenih poslova. Drukčije rečeno, *Strategija* određuje društveno i ekološki prihvatljive oblike prisutnosti i mijenjanja različitih djelatnosti s prostornim posljedicama.

Na drugom je mjestu uporaba *Strategije* kao **dokumenta za usklađivanje "interesa svih korisnika u pro-**

storu”. Dakako da su među njima korisnici s općom nacionalnom i razvojnom legitimacijom najvažniji. Međutim, ovisnost *Strategije* o predodžbama i mjerilima obzirnog razvitka ukazuje da ta legitimacija ne može biti i jedino uporište interesne hijerarhije. Naprotiv, interesne hijerarhije moraju se oblikovati na temelju niza činjenica i vrijednosti koji nije neposredno izveden iz već prisutne političke hijerarhije. Na to, napokon, *Strategija* razgovjetno i upozoruje.

Na trećem je mjestu uporaba *Strategije* kao **matičnog dokumenta za izradu prostornoplanskih dokumenata** županije, gradova, općina, i manjih prostornih jedinica. Ona je matična na dva načina. Prvo, jer je pojmovna i analitička osnovica bez koje se ne može. Drugo, jer je zakonski dokument koji ima normativnu vrijednost. To znači da se temeljne odredbe *Strategije* u izradi planskih dokumenata na nižoj razini **ne smiju** osporavati. One su ishodište i uvjet.

Na četvrtom je mjestu uporaba *Strategije* kao dokumenta na temelju kojega se može uspješno organizirati **nadzor tekućih promjena** i primjerena kontrola sudionika tih promjena. Drukčije rečeno, *Strategija* omogućuje racionalnu usmjerenu cikličnu analizu “stanja u prostoru”.

Odmjere li se preciznije četiri spomenute posebne razvojne intencije, nije teško uočiti da su one bile i na popisu obveza “klasičnog” nacionalnog prostornog plana. Promatrane, dakle, samo na načelnoj razini one ne mogu biti uzoritim izvorima potrebnih razlika u urbanističkoj praksi. Točnije, one mogu biti likovima prirodnog nastavka prijašnjih prostornih strategija, onih koji se *Strategijom* žele isključiti i prometnuti u prihvatljivije.

Odmjere li se, međutim, iste (posebne) razvojne intencije u punoj ovisnosti o općim razvojnim intencijama, onda njihovi očekivani učinci zadobivaju potrebnu različitost. Ponajprije, usmjerivanje i oblikovanje djelatnosti podvrgnuto je mjerilima obzirnog razvitka. Obzirni razvitak nije ograničen samo na posebnu skrupuloznost u tehničkom razvitku nego je, k tomu, okvir legitimiranja onih temeljnih funkcija prostora, spomenutih u prvom dijelu rada, koje uporabne mreže podređuju identitetnim i ekološkim odnosima. Drukčije rečeno, obzirni razvitak širi svoje imperATIVE s pragmatične razine na strukturnu razinu. Posljedica je širenja **drukčija epistemološka obveza** prostornih planera i urbanista u odnosu prema prostoru. On više ne može biti (prazni) okvir razvojne ekspanzije, u

kojemu su tek ostaci (prostora) pričuvani za temeljne funkcije prostora i okoliša. On je, naprotiv, diferencirana živa zbiljnost, gdje je oblikovanje i usmjerivanje razvitka posljedica tih funkcija.

Izravna posljedica te unutrašnje mijene posebno se očituje u praksi usklađivanja “interesa svih korisnika prostora”. Oni se mogu uskladiti tek koliko su, s obzirom na epistemološko podrijetlo, međusobno spojivi. To znači da se mogu uskladiti samo oni interesi koji su se **i sami već strukturirali – obzirno**. Paradoksalno, dakle, obzirnost razvitka već pretpostavlja epistemologijsku obzirnost. Ona, praktično promatrano, može, dakako, mjestimično biti i posljedica ravnoteže društvene moći uključenih aktera. Ali onda i nije riječ o pravoj obzirnosti. Obziran je onaj razvitak koji je obziran prema sudioniku bez društvene obrane – prema svijetu života.

Zagreb i glavne strategijske intencije

U prijašnjim je ulomcima upozoreno da su glavne strategijske intencije izravno svezane s identitetnim predodžbama, legitimacijom predočena identiteta te prostornim okvirom gdje se on, lokalno, ostvaruje. Ta činjenica dopušta nazrijeti i mjesto Zagreba u oblikovanju glavnih strategijskih intencija. Njegova uloga nije najvažnija u isticanju potrebe da Hrvatska prostornu preobrazbu organizira i usmjeruje na načelima obzirnog razvitka. Nije, zbog toga što su uporišta obzirnog razvitka izvedena iz **globalnog** vrednovanja učinaka industrijske ekspanzije; oni nisu izravno ovisni ni o kojem posebnom mjestu. Oni su, dakako, čitljiviji na nekim mjestima, a manje čitljivi na drugima. Na popis mjesta veće čitljivosti svakako treba unijeti i veće hrvatske gradove. Ali taj uvid, uglavnom, poboljšava kakvoću argumentacije na korist obzirnog razvitka. Samo sekundarno pak funkcionira i kao poseban izvor teorijske imaginacije potrebne za oblikovanje strategije obzirnog razvitka. Zato je teško prihvatiti tvrdnju da je uloga Zagreba i njegova urbanog iskustva dramatično važna u oblikovanju temeljne strategijske intencije. Točnije je u njoj vidjeti **globalni razvojni imperativ** s potporom lokalnih uvida. Među njima je, svakako, i zagrebački.

Uloga zagrebačkog iskustva nije najvažnija ni u isticanju druge važne strategijske intencije: nacionalne prostorne integracije. Nema sumnje da se uspješna nacionalna integracija ne može ostvariti bez primjerena razvitka većih i velikih gradova. Oni su, ako ništa drugo, jedna vrsta inte-

gracijskih zrcala, s pomoću kojih se lako može odčitati koji glavni dezintegracijski procesi djeluju u jednom društvu. Ali, kada se ukazuje da njihova uloga nije najvažnija u nacionalnoj prostornoj integraciji, ne misli se na taj lik njihove prisutnosti u prostornoj strategiji. Misli se, najprije, na činjenicu da nacionalna prostorna integracija nalaže obnovu razvojnog i socijalnog autoriteta **periferijskih središta**. Budući da, očito, Zagreb nije hrvatsko periferijsko središte, nego, naprotiv, hrvatski glavni grad, s nizom svojstvenih obveza, on i ne može biti povlaštenim ciljem integracijske intencije. Baš kao i zahtjev za obzirnim razvitkom, i zahtjev za nacionalnom prostornom integracijom može se razumjeti kao globalni razvojni imperativ. Njemu je zagrebačka gradska potpora, dakako, vrlo važna. Ali sam imperativ nije neposredna posljedica zagrebačke gradske mijene.

Prihvate li se izneseni uvidi, zasnovano je zaključiti da misao zainteresirana za Zagreb na razini gdje se oblikuju glavne strategijske intencije nema važniju ulogu. Ne zbog toga što Zagreb nije važan u ostvarivanju tih intencija. Naprotiv. Nego zbog toga što su na djelu globalni razvojni imperativi izvedeni iz strukturnih mijena, u koje je i zagrebačka uključena samo kao lokalni slučaj. Zato se ni utjecaji tih imperativa u pripremi prostorne preobrazbe Zagreba ne mogu predočiti **neposredno**, s pomoću likova promjene prostorne zbiljnosti koji dopuštaju ustvrditi da je jedan pravac pružanja grada bolji od drugog, ili da je jedan prometni pravac važniji od drugoga. Takvih implikacija u glavnim strategijskim intencijama nema. Ali, na drugoj strani, mnoštvo je implikacija koje obvezuju, kako je prije rečeno, stručne skupine na izgrađivanje drukčijeg epistemološkog obzora potrebnog za razumijevanje gradske budućnosti. Među njima je lako izdvojiti onu koja poučava da razvitak pod svaku cijenu nije razvitak; te onu koja poučava da razvitak grada kao “unutrašnjeg kolonizatora” matičnog društva također nije lokalno prihvatljiv tip razvitka. Drukčije rečeno, obje strategijske intencije olakšavaju “povratak” onim epistemološkim uporištima koja su skicirana u prvom odjeljku, a koja pokazuju da je prostor (područje, okoliš) određen višestrukim vrijednostima i značenjima.

SOCIJALNA RAZINA

Socijalni likovi Zagreba u Strategiji

(a) **Naselje**. U posebnom dijelu (Program prioriternih mjera i aktivnosti za provođenje *Strategije*, 11; str. 166) Zagreb je posredno spomenut s pomoću sintagme “sustav naselja”. Složenica se spominje u posebnu zahtjevu, kojim se nalaže izrada specifično usmjerena procesa oblikovanja i gospodarenja naseljima uključenim u jedinstvenu nacionalnu mrežu. Stoga je točnije reći da se zahtjev odnosi na **cjelovitu mrežu** (naselja), a ne samo na pojedinačna naselja. Zahtjevom se izrijekom upozorava da su naselja “predmeti” preobrazbe koja se oblikuje sukladno stratezijskim imperativima. Ili, drukčije rečeno, da se **ne moraju**, baš zbog uspjeha same preobrazbe, predočiti kao specifični razvojni akteri. Djelomično je ta indiferencija mehanička posljedica komunikacijskog okvira. Na papiru gdje je hitno izložiti niz razvojnih imperativa ne mora biti i posebna analitička uputnica koja govori o zajednici aktera nužnih u provedbi naznačenih imperativa. Posrijedi je, dakle, jedna vrsta prirodoznanstvene sheme koja o naseljima, unatoč tomu što su ona i akteri razvitka, **pragmatično** govori kao o “objektima” preobrazbe.

No osim na naznačenu uskratu, izazvanu pragmatičnim komunikacijskim kontekstima, *Strategija* je, htjela-ne htjela, upućena i na drugu, strukturno važniju uskratu. Ta uskrata onemogućuje jasnu predodžbu o akterima strategije. Nije teško ustvrditi da su glavni akteri strategije, kao i u drugim srodnim slučajevima, država, gradovi, velike tvrtke itd. Ali vrijednost ponuđene sheme nije veća od načelne. Nedostaje **konkretna** identifikacija sudionika strategije. Budući da, kako je u samom dokumentu naznačeno, **nema jasne razvojne strategije**, autori prostorne strategije, čak i da su htjeli, nisu mogli jasno identificirati aktere prostorne preobrazbe. Nesumnjivo je to jedno od najvažnijih sljepih mjesta *Strategije*.

Budući da je u takvu okviru grad kao razvojni sudionik **reduciran** na tehničke funkcije naselja, predvidljivo je

da se o Zagrebu govori kao o jednom od naselja u nacionalnoj mreži. Ono se uređuje i njime se upravlja po pravilima tehničkog postupanja, predviđenim za slične prilike i poslove.

Nema sumnje da se dio stratejskih intencija može ostvariti i na toj, reduciranoj, razini. On obuhvaća široki, ne i nevažni, raspon poboljšica i promjena kojima je zajednički cilj **tehničko usavršavanje naselja** kao funkcionalnih sklopova. Koliko na tom području u hrvatskim naseljima ima posla, ne treba posebno dokazivati nikomu tko je bio u prilici makar i na kratko vrijeme djelovati u komunalnim poslovima.

Međutim, stratejske intencije koje ističu obzirni razvitak i nacionalnu integraciju ne mogu se ostvariti na primjeren način bez dvije posebne predradnje. (i) Prvom se predradnjom moraju odrediti sudionici stratejske preobrazbe i njihov **konkretan** modernizacijski identitet. Nije, dakle, dostatno ustvrditi da su to država, gradovi, tvrtke itd., nego je potrebno pokazati kako su konkretno oblikovani njihovi razvojni i modernizacijski identiteti. (ii) Drugom se predradnjom mora odrediti na koji način naselja sudjeluju u razvojnoj preobrazbi kao **posebni sudionici**. To nije zapisano samo u dokumentima gdje se razgraničuju upravna/samoupravna prava pojedinih tipova naselja, premda se bez njih, dakako, zahtijevano određivanje ne može primjereno dovršiti. Posrijedi je, ponajprije, jasno naznačivanje uloga pojedinih naselja i tipova naselja u zamišljenom programu modernizacije s obzirom na mogućnosti koje strukturno nudi i oblikuje njihov konkretni **socijalni identitet**. Te se mogućnosti pokazuju u širokom rasponu likova kojima je zajednički cilj oblikovanje **potrebne socijalne kompetencije** za određeni tip razvitka.

(b) **Veliki grad**. Kako se Zagreb identificira naslovom “veliki grad”, pokazuje posebna analitička shema (11; str. 92, 93). U njoj se razlikuje više skupina naselja, u rasponu od glavnog grada, Zagreba, do malih gradova koji se miješaju s naseljima s gradskim obilježjima ili s područnim razvojnim žarištima. Općenito pravilo identifikacije članova sheme formulirano je ovako: “(...) po stvarnoj razvojnoj sposobnosti i životnoj ponudi svaki grad ili važnije naselje (u Hrvatskoj) nalazi se barem na jednom stupnju **niže** (istaknuli autori) nego što pokazuje i otkriva njegovo formalno mjesto u hijerarhiji centara. Grad Zagreb, premda je u formalnom pogledu hrvatska metropola, stvarno funkcionira kao jače makroregionalno središte (...)”.

Stvarni smisao iznesenog stava najjasniji je prizna li se činjenica da formalno indiciranje ranga pojedinoga grada/središta u hrvatskoj naseljskoj mreži nije primjereno njegovoj stvarnoj razvojnoj snazi. Ona je, redovito, na nižem stupnju nego što formalno indiciranje pokazuje. Taj uvid i ne bi trebao biti posebnim iznenađenjem. Metodologijska osnovica indiciranja hijerarhijskog položaja pojedinog grada, poznato je, izravno ovisi o ishodu inventure formalnih likova institucionalne mreže; drukčije rečeno, indiciranje se temelji na pretežno kvantitativnom opisu likova osnovne institucionalne mreže. Nije, dakako, prijeporno što se analitičko povjerenje ulaže i u takav postupak. Ali je prijeporno držati dobivene rezultate validnim podacima. Prijeporno je zbog toga što se glavne razlike ne kriju samo među kvantitativnim razlikama nego i među strukturnim razlikama koje određuju praktične predloške njihova djelovanja. Primjerice, i Zagreb i Rijeka imaju po jedno sveučilište. Kvantitativan opis takvih institucija dopušta, dakle, ta dva grada izjednačiti, a izjednačavanje muzealizirati sintagmom "sveučilišni gradovi". Međutim, strukturna analiza rada jednog i drugog iznosi na vidjelo neuklonjive razlike koje nedvosmisleno dijele ta dva grada: jednoga određujući kao ovisnog i repriznog, s rijetkim vrijednim razvojnim poticajima (Rijeka), a drugoga kao nedovršenog i osporenog s velikim potencijalom i skromnim ostvarenjima.

Prati li se naznačeni trag, lako je uočiti da se u *Strategiji* sugerira stav da je Zagreb, unatoč formalnom položaju prvoga grada u naseljskoj hrvatskoj mreži, u osnovi grad koji po razvojnoj sposobnosti ne nadmašuje makroregionalni, **o (odsutnoj) metropoli ovisan**, grad. Time je, barem načelno, određen i općenit pravac njegove mijene sukladan stratezijskim intencijama. Uočiti je da se glavna dobit od takve mijene ne očituje u reduciranom popisu novih institucija ili novih skupina stanovnika i djelatnosti, premda se, dakako, učinaka njihove prisutnosti ne treba odreći unaprijed. Glavna dobit očekuje se na drugom mjestu: u strukturnoj mijeni **akterske sposobnosti grada** za određenu strategiju razvitka. Drukčije rečeno: dobit se očekuje od promjene **njegova razvojnog subjektiviteta**.

Na drugom smo mjestu upozorili da je glavna uloga gradskih subjektiviteta djelovati kao **metasistemski tvorci modernizacije** (3, 1997). To, praktično, znači oblikovanje posebnog načina sudjelovanja grada u nacionalnom razvitku. S naznačenog stajališta odmjeran taj se način, najprije, očituje u sposobnosti grada da oblikuje – **građanski način**

života. Nije taj način, s obzirom na niz posebnih svojstava, u svim razdobljima uvijek jednako odredljiv. Ali je njegovo strukturno ishodište nepromjenljivo. Njega određuje strukturna sposobnost grada da djeluje kao glavni socijalni proizvođač **individualne autonomije, inovacijskih stilova i prakse te tehničke kompetencije svojih stanovnika.** Bez te sposobnosti grad je, ma koliko bio velik i institucionalno raznovrstan, samo naselje. Spomenuta ga sposobnost, pak, neuklonjivo upisuje na listu aktera koji izravno oblikuju modernizacijske procese, a time i stvarni sadržaj strategije razvitka.

(c) **Metropola.** U *Strategiji* je jasno naznačeno da je Zagreb hrvatska metropola. Ali je naznačeno i to da metropolom tek ima postati. Jesu li ta dva stava međusobno oprečna? Na prvi pogled jesu. Ali razumiju li se iz razvojne perspektive, onda je zasnovano tvrditi da je posrijedi par komplementarnih sudova. Prvim je jasno naznačena fizička i upravna činjenica da je Zagreb najveći hrvatski grad i glavni grad u hrvatskoj državi. Drugim se ističe ocjena koja je analizirana u prethodnom ulomku, a ona poučava da razvojna subjektivnost Zagreba nije metropolaska nego subjektivnost grada nižega ranga od metropolaskog. To, praktično, znači da se metropolasko oblikovanje grada, i kao uređene fizičke zbilje, i kao razvojnog subjekta, **treba posebno poticati** ohrabrujući nova mjerila urbane kakvoće, svojstvena posebnoj skupini gradova u naseljskoj mreži: glavnim nacionalnim gradovima. Budući da njih (mjerila) nema na unutrašnjem državnom području, **treba ih potražiti u inozemstvu.**

Oblikovanje Zagreba kao metropole, dakle, racionalno se orijentira odmjerenjem s drugim nacionalnim metropolama, najprije, dakako, s europskim. Drugi gradovi u Hrvatskoj tu obvezu nemaju. Oni će, nesumnjivo, rabiti prednosti što ih donose stanovite sličnosti s homolognim članovima naseljske mreže u drugim državama. Ali obvezu da svoja mjerila kakvoće izvode iz konkurentskog iskustva stečenog odmjerenjem s inozemnim središtima - nemaju.

Na drugoj strani, međutim, glavne strategijske intencije nacionalne strategije nisu time postale sekundarnim orijentirima u oblikovanju Zagreba. One - kao uostalom i za cijelu naseljsku mrežu - određuju općeniti okvir zahtijevane preobrazbe. Dakle, Zagreb se s drugim inozemnim metropolama mjeri i vrednuje u strukturnoj ovisnosti o modelu usmjeravanja promjena izvedenom iz zamisli o obzirnom razvitku; i s obvezom da djeluje kao središte unutrašnje integracije i pouzdanosti. Kao metropola, među-

tim, čini se to kao specifičan tip **nadlokalnog** društvenog aktera, koji baš zbog toga može djelovati kao posebni nadzornik praktične kakvoće razvojne preobrazbe.

Likovi Strategije i Generalni urbanistički plan Zagreba

Koliko prije opisani likovi *Strategije* utječu na opći shematizam *Generalnog urbanističkog plana Zagreba*? Reći da je zbilja jednoga grada trovrsta: naseljska, velegradska i metropolska nije, dakako, gesta neodređenosti. Ako ništa drugo, njome se naznačuju općeniti “žanrovi” s pomoću kojih je obvezatno misliti o gradskoj preobrazbi. Uzmu li se, k tomu, u obzir i poučci izvedeni iz glavnih intencija *Strategije*, “žanrovska” mreža postaje toliko određena da se u njoj lako održavaju na vidjelu glavne zagrebačke razlike. Zato je opravdano ustvrditi da *Strategija* pruža uporabljiv opći okvir izrade generalnog plana grada.

Metropolski atributi Zagreba kriju još dvije dodatne činjenice o kojima je potrebno voditi računa. (i) U upravnom sustavu Zagreb, baš zbog toga što je metropolskim gradom, ima položaj jednak položaju posebne županije. Kombinacija metropolskih i županijskih ovlasti osnovica je posebna upravljačkog okvira koji, pokazalo se, djeluje poticajno na gradsku preobrazbu. Jesu li takvi poticaji jednako vrijedni na svim razinama gradske zbiljnosti – pitanje je bez nedvosmislena odgovora. Niz primjera pokazuje da oni mogu biti izazivačima paradoksalnih oblika retro-zvitka, kakav je paleotercijarizacija u Donjem gradu ili nepriznavanje ekoloških prava stanara u komercijalnim “zonama”. (ii) U nacionalnom prometnom sustavu Zagreb ima poseban položaj jer svi glavni hrvatski putovi “vode u Zagreb”. Čak i pomorski, razumiju li se pomorske dionice kao sastavnice koridora za “integralni transport”. Zahvaljujući tome, zagrebačka je gradska regija, navlastito u koridorima europskih prometnih putova, posebno privlačnim područjem kojemu brojni, napose rubni, hrvatski gradovi ne mogu uspješno konkurirati. Zato se i u *Strategiji* opravdano upozoruje da je u Zagrebu i oko njega sabran veći i bolji dio hrvatske razvojne zalihe.

Obje činjenice, očito je, izazivlju razvojne posljedice koje imaju različit pravac djelovanja. Na jednoj strani olakšavaju postići potrebne tehničke i socijalne uvjete za efikasne oblike razvojnog djelovanja. Ali, na drugoj, ne slažu se uvijek najbolje ni s temeljnim slikama obzirnog zvitka ni s obvezama Zagreba u nacionalnoj integraciji. Generalni urbanistički plan, pokraj inih, ima zadaću olakšati kri-

tičko vrednovanje tih posljedica. Ali stajalište koje primjereno utemeljuje kritiku nije više ekskluzivno gradsko stajalište. Budući da je Zagreb na više načina (u liku velegrada i metropole) **i akter i sredstvo** ostvarivanja nacionalne strategije, njegovo unutrašnje strukturiranje **izravno utječe** na oblike i ishode ostvarivanja te strategije. Drukčije rečeno, promatra li se zagrebački generalni plan u konvencionalnom institucionalnom okviru, on je samo središnji dokument unutrašnjeg oblikovanja i gospodarenja gradskim prostorom. No, budući da unutrašnje strukturiranje Zagreba izravno utječe na prakse nacionalne strategije, i to na nekoliko vrlo važnih “sektora” događaja (stanovništvo, promet, kretanje elita, međunarodno posredovanje itd.), *Generalni urbanistički plan Zagreba* jest **dokument nacionalnog reda**. Njega, dakako, *Strategija* posebno ne imenuje. Ali je ipak vidljivo da se on iz *Strategije* ne može odstraniti.

Prate li se dostatno sabrano implikacije iznesena stava, postaje samorazumljivo da se generalni urbanistički plan izrađuje na temelju dvije skupine ciljeva. Prva skupina ciljeva opisuje poželjne promjene **u Zagrebu kao autonomnoj velegradskoj zbilji**, koja opravdano teži unutrašnjim preobrazbama **neovisno o drugim sudionicima razvitka** kakvi su država, županija, gradovi itd. Druga skupina ciljeva opisuje one obveze Zagreba koje proizlaze iz činjenice da je on grad s posebnim strategijskim ovlastima i sposobnostima koje djeluju **na nacionalnoj razini**. Kakoća ispunjavanja tih obveza mjeri se upravo **strategijskom kooperacijom Zagreba i drugih sudionika nacionalnog razvitka**.

III.

STRATEGIJSKA
JEZGRA
GENERALNOG
URBANISTIČKOG
PLANA
ZAGREBA

AKTERI

Nadlokalni akteri

(a) **Država.** U osnovi država se kao akter gradske zagrebačke preobrazbe javlja na popisima dviju skupina aktera: nadlokalnih i – lokalnih. Konvencionalnom je analitičkom mišljenju samorazumljiv stav da je država nadlokalni sudionik razvitka. No preciznija analiza pokazuje da se ona javlja i kao **lokacijski zainteresiran akter**. Zbog toga je treba opisati kao aktera s dvostrukim likom. U ovom je odjeljku opisana kao akter nadlokalne razine.

S te razine država na zagrebačku gradsku preobrazbu djeluje kao **regulativni akter**. Opći shematizam te regulacije opisuje se imenom “tranzicija”. Ona, poznato je, obuhvaća tri osnovna procesa: demokratizaciju (politička preobrazba), privatizaciju (gospodarska preobrazba) i modernizaciju (strukturna preobrazba). Drukčije rečeno, država s nadlokalne razine djeluje na zagrebačku gradsku preobrazbu ovisno o tomu kako organizira tri osnovna procesa/sastavnice tranzicije. U prvom se procesu oslobađaju novi politički subjekti. U drugom se procesu oslobađaju novi vlasnički subjekti. U trećem se procesu oslobađaju novi poticaji, mjerila i hijerarhija aktera preobrazbe, u rasponu od onih političkih i gospodarskih do onih prirodno ukorijenjenih u civilnom području života (različite neprofitne udruge, imaginarne i stvarne institucije itd.). U prijašnjim je odjeljcima pokazano da je u dokumentima *Strategije* nagoviješten jedan lik modernizacijskog procesa. On se opisuje nazivom “obzirni razvitak”. Njegova “proširena” interpretacija pokazuje da se njime **delegitimira** strategija razvitka pod svaku cijenu (neovisno o ekolozijskim i socijalnim štetama) te razvitak Zagreba koji bi se temeljio na pravu Zagreba da bude unutrašnjim kolonizatorom Hrvatske (izrazita ovisnost s tipičnom polarizacijom: središte/periferija).

Razumiju li se sve naznačene državne intencije kao jedinstveni pravac utjecaja, zasnovano je ustvrditi da je drža-

va, u ulozi nadlokalnog aktera zagrebačkog razvitka, izravno zainteresirana za razvitak kojim se potvrđuje **građanska izvrsnost grada, odgovornost za nacionalnu integraciju** te **obzirnost u odnosu prema svijetu života** (okoliš, kulturna baština, marginalne skupine, svakodnevica itd.). Bitna razlika u razvojnom djelovanju između države do 1991. godine i države nakon 1991. očituje se u činjenici da država nakon 1991. **nije strukturno podređena** paleotehničkim modernizacijskim fantazmima (paleoindustrija kao strukturna podloga poretka) te da u međunarodnoj zajednici ima legitimaciju autonomnog člana (bez posredovanja “viših” federativnih tvorevina). To, praktično, znači da od bir likova modernizacije, napose likova nove **tehničke ekspanzije**, nije unaprijed zadan strukturnim opsesijama poretka nego je ovisan o parametrima obzirnog razvitka na jednoj strani, a o racionalnoj procjeni dobiti i šteta na drugoj; te da je Zagreb, u ulozi glavnoga grada, stekao posebnu **legitimacijsku zadaću** u međudržavnim odnosima.

Izravna posljedica prve spomenute razlike očituje se u tomu što lokacijski imperativi industrijskog sektora **nemaju** status općih državnih imperativa; nemaju ni status općih gradskih imperativa. Oni su, jednostavno, skupina posebnih lokacijskih imperativa zaštićenih primjerenom, ali posebnom, interesnom mrežom. Izravna posljedica druge spomenute razlike očituje se u tomu što legitimacijska zadaća Zagreba pretvara grad u jednu vrstu “nacionalnog manekena” čija je zadaća **zrcaliti najbolje osobine hrvatskog društva**. Zahvaljujući tomu, preobrazba Zagreba postaje ovisna o posebnim mjerilima kakvoće koja (mjerila) posebno ohrabruju one njezine oblike u kojima se jasno potvrđuje nadmoć **civilizacijske i razvojne autonomije**, grada, ali i Hrvatske u cjelini. Više od naznačenih mjerila država s nadlokalne razine ne zahtijeva. Ona točnije opisuje obzor prihvatljivih mogućnosti nego uputnice s izvedbenim posljedicama.

(b) **Imaginarne institucije**. Sintagmom označujemo sve one institucionalne mreže i predloške koji izravno djeluju na ponašanje skupina i pojedinaca, a koje nisu nužno artikulirane u odgovarajućim organizacijskim formama. Primjerice, predodžbe o kolektivnom identitetu skupine sastavnice su imaginarne institucije poznate pod nazivom “kolektivni identitet”. Predodžbe o boljem i poželjnijem životu sastavnice su imaginarne institucije poznate pod nazivom “utopijska svijest”. Itd. Nije teško uočiti da one nemaju jasnih lokacijskih posljedica. Dakle imaginarne in-

stitucije nisu tipični akteri interesnog nadmetanja za bolje ekološkijske položaje. Ali su, zato, na drugoj strani, važni proizvođači **prihvatljivih mjerila preobrazbe** (i društva i okoliša).

Na koji način imaginarne institucije djeluju na zagrebačku gradsku preobrazbu, pokazano je na drugom mjestu (10; 1997). Zato nije potrebno na ovom mjestu ponavljati poznato. Upozoriti je, međutim, da njihova prisutnost u urbanoj preobrazbi stvara i množi brojna simbolična značenja koja se dopisuju pojedinim zagrebačkim gradskim činjenicama i sklopovima. (Primjerice, značenje Gornjeg i Donjeg grada, značenje Novog Zagreba, značenje Trga bana Jelačića itd.) Ta se značenja drže strukturnim sastavnicama činjenica i sklopova kojima se dopisuju. Drukčije rečeno, priznaje im se vrijednost **objektivne** činjenice, kakvu imaju i pojedina prirodna obilježja područja ili mjesta u gradu. Zahvaljujući tomu promjene značenja u kolektivnom se iskustvu doživljuju kao promjene jednako važne fizičkim promjenama. U upravljanju gradom nije teško nadzirati izvore izravnih osporavanja takvih značenja (primjerice, izravno ugrožavanje ili zapuštanje kulturne baštine, spomenika ili važnih kuća). Ali je teže nadzirati izvore ugrožavanja značenja kojima je podrijetlo u “neplaniranom” socijalnom i funkcionalnom kontekstu (primjerice, smeće ili buka u blizini crkve itd.). Analiza imaginarnih institucija olakšava kritičko pretresanje takvih poremećaja.

(c) **Subjekti gospodarske globalizacije.** Posrijedi je skupina razvojnih aktera podrijetlom heterogena; jedni su inozemna podrijetla (inozemni poduzetnici), a drugi su podrijetlom iz hrvatskog društva (“domaći” poduzetnici). No neovisno o različitu podrijetlu u odnosu prema Zagrebu pokazuju srodan model ponašanja. Model se može reducirati na dvije osnovne odrednice. (i) Gospodarsko je ponašanje po strukturi i praksi “globalno”, dakle ne ovisi ni o kakvim mjesnim razlikama. (ii) Maksimizacija dobiti, a minimizacija lokalnih obveza osnovno je načelo djelovanja “globaliziranog” subjekta. Sažmu li se skicirane redukcije, dobiva se specifični lik gospodarske i razvojne prakse koji se temelji na aspiraciji da se u odabranom lokalnom okružju steknu što veće dobiti, a izbjegnu ikakva ulaganja u lokalnu zajednicu i njezine razvojne strategije. Reći da je taj lik istovrstan liku razvojnog cinizma nije potpuno opravdano. Nije, zbog toga što ima i više nego dovoljan broj primjera planiranog iscrpljivanja “globalnih” sudionika raznorodnim lokalnim obvezama (u rasponu od obvezujuće korupcije radi dobivanja novih poslova do

iznuđena zapošljavanja lokalnog stanovništva bez profesionalne kompetencije). Na drugoj strani, teško je odreći mnogim oblicima praktična ponašanja “globalnih” sudionika neokolonijalne atribute.

U zagrebačkoj zbilji subjekti gospodarske globalizacije djeluju, dakle, na temelju reduciranih pragmatičnih modela. Oni se, zahvaljujući tomu, javljaju kao investitori u brojne uređaje i sklopove, koji nerijetko **povoljno utječu na ukupnu kakvoću životnih uvjeta u gradu**. Ali su, na drugoj strani, ravnodušni prema Zagrebu kao javnom (životnom, simboličnom ili ekolozijskom) dobru. Zato u gradu i nemaju posebnih, unaprijed određenih, lokacijskih interesa. Izgrađena racionalna tradicija na kojoj temelje vlastito djelovanje olakšava, međutim, sustavni nadzor njihovih praksa. Taj će nadzor biti toliko uspješniji koliko je i sam dio iste racionalne tradicije javnog ponašanja.

(d) **Građanska javnost**. Ona ima dva glavna lika. Prvi je međunarodno iskustvo o Zagrebu. Jasno da ono ne djeluje na zagrebačku preobrazbu neposredno. Za takvo što nema primjerenih tehničkih mogućnosti. Međutim, to je iskustvo matično žarište niza specifičnih aspiracija i želja koje se iz inozemnog konteksta upućuju na zagrebačku adresu. One su, dakako, različito strukturirane; imaju i različit stupanj obvezatnosti. Ali je nedvojbeno da su stalno prisutne u ukupnom “simboličnom univerzumu” u kojemu se određuju glavni likovi zagrebačkog identiteta.

Drugi lik građanske javnosti je niz aspiracija, želja i zahtjeva koje se upućuju na zagrebačku adresu iz matičnog, hrvatskog društva. I one su, kao i u prethodnoj skupini, raznorodne i po tematskim odrednicama i po stupnju obvezatnosti. Ali su bitne sastojine kolektivnih hrvatskih predodžaba o poželjnom Zagrebu. Posebno jasne obriše one dobivaju kada se njihovi nositelji i fizički premjeste, makar samo privremeno, u Zagreb.

Promatrane iz praktične, urbanističke, perspektive, sve te sastavnice nadlokalne građanske javnosti jedva da se mogu uobličiti u praktično uporabljive naputke ili pomagala. No to im i nije glavna svrha. One djeluju na zagrebačku preobrazbu **usporodno s mrežom imaginarnih institucija**. Dakle, olakšavaju odrediti onaj horizont očekivanja i prihvatljivih mjerila preobrazbe koja u preobrazbi funkcioniraju transinteresno, kao jedna vrsta simboličnog javnog dobra. Budući da je riječ o “akteru” koji nema poseban ekolozijski položaj u zagrebačkoj zbilji, očito je da se spomenuta mjerila pretvaraju u aktivna pomagala preobrazbe samo na temelju njihova posvajanja u zagrebačkoj

svakodnevicu i institucijama kojima je zadaća usmjeravati gradsku preobrazbu. Sukladno tomu, nadlokalna građanska javnost djeluje kao jedna vrsta **generalnog poticaja**. Predvidljivo je da on nije lokacijski zainteresiran. Ali je, zato, kriterijski i više nego određen.

Lokalni akteri

(a) **Država**. Već smo upozorili da je država i u skupini lokalnih aktera. Međutim, u ovoj skupini ona djeluje izrazito **lokacijski zainteresirano**. Njezinu praksu uobličuju različite državne institucije i ministarstva; svaka takva institucija u gradskom se okolišu ponaša **kao autonoman akter, sa specifičnim lokacijskim aspiracijama i interesima**. Upozoriti je: u ovom liku gradske prisutnosti država **nije** zaštitnicom javnog dobra i uvjeta njegove razvojne uporabe. Naprotiv, posrijedi je lik djelovanja i prisutnosti koji se oblikuje sukladno drugim, posebnim likovima i akterima gradske preobrazbe, dakle, kao akter s **posebnim** zahtjevima. Tipični nesporazum koji se u ovakvim slučajevima javlja sastoji se u tome što se opisanom, posebnom, interesnom ponašanju pojedinog državnog aktera dopisuje uloga i ovlast zaštitnika javnog dobra. Zahvaljujući tomu, dopuštaju mu se i praktične ovlasti koje mu nikako ne mogu pripasti u jasno nadziranoj javnoj proceduri. Drukčije rečeno, na taj se način **specifične** institucionalne potrebe pojedinih državnih ureda i ustanova transformiraju u opće državne interese. Iz predočenih naznaka očito je da je na djelu specifična razvojna **krivotvorba**.

Izravna posljedica takve mijene je stjecanje birokratskih ovlasti za povlašteno “raubanje” gradskih pogodnosti i dobara za koja su pojedini državni uredi i ustanove specifično zainteresirani. Na taj se način grad desubjektivizira na način analogan desubjektivizaciji s pomoću (paleo)industrijskih radnih organizacija u socijalističkom razdoblju. Razvojno napuštanje takva modela prirodno implicira da se država, kada se javlja kao lokalni sudionik gradske preobrazbe, **natječe za gradske pogodnosti** pod uvjetima sličnim uvjetima drugih sudionika gradske preobrazbe. Implikacija prirodno proizlazi iz činjenice da u lokalnoj ulozi država **nije** zaštitnik javnog dobra nego teritorijalni poduzetnik/korisnik sa specifičnim “privatnim” interesima.

(b) **Katolička crkva**. U Zagrebu, dakako, djeluju i druge vjerske zajednice (pravoslavna, muslimanska, protestantska, židovska itd.). I one imaju svoje teritorijalne interese i aspiracije. Međutim, one su **manjinske crkve**. To,

praktično, znači da one mogu, na temelju posebnih lokacijskih aspiracija i interesa, presudno utjecati na posebna gradska područja (primjerice, muslimanska crkva u Folnegovićevo naselju ili pravoslavna crkva u gradskom središtu, na Preradovićevu trgu). Ali zbog malobrojnosti, one ne mogu utjecati na ukupnu organizaciju grada kao cjeline. Po tome se Katolička crkva od njih razlikuje. Budući da je većinska, ona, **oblikujući mrežu gradskih župa**, i na taj način izravno utječe na integracijske procese u gradu. Podsjećamo da je jačanje rubnih župa tridesetih godina u Trnju, primjerice, izravno osnažilo prvu urbanu preobrazbu Trnja. Nije zato nekorisno mrežu lokalne samouprave u Zagrebu razvijati sukladno župnoj mreži.

Drugi lik prisutnosti Katoličke crkve kao lokalno zainteresiranog aktera gradske preobrazbe jest **lik vlasnika** velikih dijelova grada. U socijalističkom razdoblju, kada je oteto vlasništvo bilo izjednačeno s dobrima nacionaliziranim zbog javnih svrha, taj specifični interes katoličke zajednice nije se mogao probiti u institucionalnu javnost. Cenzurirao se s pomoću naznačenog izjednačavanja. Zahvaljujući tomu, svaki pokušaj da Crkva dobije oteta dobra izjednačavao se s političkim oponiranjem javnim razvojnim svrhama. Devedesetih godina, dakako, ta je sistemski klopka uklonjena. Njezino iščeznuće bacilo je jasniju svjetlost na veličinu **privatnog** crkvenog vlasništva u gradu. Međutim, i u ovom slučaju treba upozoriti da je ovaj lik crkvene prisutnosti u gradskoj preobrazbi **lik specifičnog privatnog aktera**, a ne lik izravno zainteresiran za cjelinu gradske preobrazbe. Lako je, dakako, zamisliti privatne interese Crkve koji su sukladni nekim gradskim interesima (primjerice, zaštita spomenika koji su crkvena dobra). Ali ta činjenica nema strukturnih posljedica. Na djelu je akter s dva posebna lika. Njihove posebne razlike bitno određuju i prakse koje oni organiziraju.

(c) **Poduzetnici**. U prijašnjem smo odjeljku upozorili da u gradskoj preobrazbi sudjeluju subjekti gospodarske (i političke) globalizacije. Međutim, to njihovo svojstvo ne implicira specifične lokacijske strategije. Predvidljivo je da će kakva inozemna bankarska ispostava težiti lokaciji u bolje uređenom gradskom dijelu, s većom koncentracijom stanovnika. Ili da će kakva tercijarna tvrtka težiti položaju koji joj olakšava unutrašnju organizaciju i povoljno utječe na cijenu usluga (pristupačnost, opremljenost infrastrukturom itd.). No to su opće pragmatične aspiracije, koje nisu usmjerene prema gradskoj zbilji kao cjelini. Zato su one

prirodno zainteresirane za preglednu proceduru stjecanja potrebnih dopusnica i ovlasti, u kojoj se konstrukcijski računa i s drugim konkurentskim akterima.

No osim te skupine u gradskoj preobrazbi sudjeluje i skupina poduzetnika **specifično zainteresirana za uporabu grada za autonomne razvojne ciljeve**. Zametak takva interesa leži u sistemskoj ulozi paleoindustrije u prijašnjem razdoblju. Poznato je, akteri iz industrijskog sektora, upravo zbog strukturne ovisnosti poretka o industriji, dobivali su **metasistemska prava** o kojima drugi sudionici promjene nisu mogli ni sanjati (povoljne lokacije bez cijene, povlastice u plaćanju gradskih pristojba, mogućnost formiranja gradskih uprava po mjeri vlastitih interesa itd.). Zahvaljujući tomu, djelovali su u gradu kao njegovi **unutrašnji kolonizatori**.

Nije teško predočiti ni nove, “kapitalističke” poduzetnike sa sličnim aspiracijama. Neki među njima samo nastavljaju sistemske fantazme socijalističkog poretka jer su i oblikovani preobrazbom socijalističke radne organizacije u novo “poduzeće”. Drugi su, pak, baštinici praksa “divljeg” poduzetništva, bilo tuzemna bilo inozemna podrijetla, izvježbani u parasistemskim mrežama “raubanja” grada. Oni prirodno teže gradskoj politici koja je odustala od socijalne i ekološke cijene gradskih dobara. I u kojoj grad praktično funkcionira kao dobro koje gradska zajednica ne može nadzirati.

(d) **Institucionalni akteri “civilnog društva”**. Posrijedi je skupina aktera koji se oblikuju na širokom području “civilne sfere”. Skupina obuhvaća, i po aspiracijama i po urbanoj kompetenciji, raznorodne sudionike. Njihova je, međutim, zajednička karakteristika izravna povezanost s **građanskim praksama diferencijacije i individualizacije**. Konkretni likovi praksa raspoređeni su u širokom rasponu, od brige za sigurnost invalidnih osoba u gradskom okolišu ili ljubitelja različitih supkulturnih stilova do profesionalnih kriterija skrbi o okolišu. Njihova tematska raznorodnost ne dopušta, dakako, nedvosmislene redukcije, nerijetko vrlo praktične u izradi prostornoplanskih dokumenata. Ali poučava da je i oblikovanje gradske zbiljnosti i upravljanje gradom u socijalnom pogledu toliko uspješnije koliko je u jasnijoj **strukturnoj korespondenciji s tom raznovrsnošću**. Uspješnije zbog toga što odgovornije izvodi strategijska uporišta potrebna za važnije odluke.

Prisutnost institucionalnih aktera “civilne” sfere u procesima oblikovanja gradske budućnosti važna je i zbog još

jednog učinka. Promotri li se pravci razvojnog pritiska aktera kakvi su država, crkva ili poduzetnici raznorodna podrijetla, s obzirom na njihove neposredne učinke u svakodnevi, nije teško uočiti da je jedna od prirodnih posljedica pritiska **podvrgavanje svakodnevce ili tromosti strategija zainteresiranih za političku i gospodarsku nadmoć ili tromosti strategija hijerarhijski uređenih subjekata**, gdje su likovi strategije neodvojivi od zamisli o hijerarhiji. U antropološkim analizama takvi se učinci opisuju kao tragovi **paranoidne subjektivnosti**. Budući da ne može bez ideje o neprijatelju, redovito joj izmiče izravna zainteresiranost za životnu zbilju kao autonomnu zbilju, koja oblikuje samostalnu racionalnost. Drukčije rečeno, pod takvim pritiskom gradska zbiljnost predvidljivo nestaje u apstrakcijama. Prisutnost sudionika “civilne sfere”, i gustoćom i institucionalnim obrisima, neovisno o tomu koliko su oni fragilni, uspostavlja potrebnu ravnotežu. **Ili barem potrebni protupritisak.**

(e) **Lokalna gradska javnost.** Njezina je važnost redovito isticana u pripremama najvažnijih urbanističkih dokumenata grada Zagreba već tijekom osamdesetih godina. Zato učenje iz javnosti i od javnosti nije, u zagrebačkim urbanističkim ustanovama, navika koja bi morala devedesetih poći od početka. Napokon, i istraživački kontinuitet do devedesetih godina izravno upućuje na taj zaključak.

Dvije su okolnosti, međutim, bitno ograničavale ulogu javnosti u izradi gradskih urbanističkih dokumenata. Prva je posljedica strukturnog predloška poretka. Budući da se orijentira s nekim utopijskim opsesijama, imaginacija koju poredak potiče i, treba li reći, priznaje, **uvide javnosti drži prigodnim uvidima**, koji ne mogu imati trajniju kakvoću i vrijednost. Zato i vrlo dragocjene pouke jednostavno podcjenjuje. Druga je činjenica posljedica čvrstog povjerenja stručnih skupina u model stručnog djelovanja zaštićen atributom “moderni”. Model, poznato je, sve glavne ovlasti za oblikovanje okoliša dopisuje “autoru”. Sukladno tim ovlastima model “konstruira” predodžbu o “korisniku”. Svako pak praktično, životno ponašanje takvih “korisnika”, koje se razlikuje od onoga konstruiranog, moderna stručna subjektivnost svodi, uglavnom, na nedozrelost za “propisanu” urbanu zbiljnost. Zahvaljujući tomu, poruke javnosti jedva da mogu steći vrijednost veću od vrijednosti prigodnih dosjetaka.

Unatoč tomu posebni procesi “subjektivizacije” javnosti, proizašli neposredno iz egzistencijalnog “kodiranja”

općih funkcija prostora i teritorija, te ustrajnost samog iskustva stečena “na terenu” postupno su vrijednost poruka i uvida gradske javnosti podigli do one razine gdje je njezino isključivanje iz procesa gradskog oblikovanja nemoguće radikalno provesti. Zato njezine poruke i pouke devedesetih godina treba razumjeti kao geste s posebnom prošlošću; **i s obvezujućom urbanom kompetencijom.** Na drugoj strani, njihovo javno podrijetlo prirodno namće potrebu i za njihovom kritičkom provjerom.

(f) **Gradska uprava (poglavarstvo).** Reći da ono nije akter gradske preobrazbe nije, dakako, točno. Ali reći i da je akter preobrazbe s praktičnom moći koja joj se, konvencionalno, dopisuje, također nije točno. Dostatno je podsjetiti na položaj gradske uprave u prijašnjem modelu oblikovanja i upravljanja gradom. Njezinoj prirodnoj ambiciji da djeluje kao središnji akter gradske preobrazbe strukturno su suprotstavljene dvije činjenice. Prva se očituje u strukturnoj podređenosti grada akterima podrijetlom iz industrijskog sektora. To znači da, voljom poretka, gradska uprava **ne smije** optimizirati one razvojne ciljeve koji ugrožavaju ili osporavaju socijalnu konstrukciju društva s pomoću industrijalizacije. Drukčije rečeno, osporavanje industrijskih interesa poredak kodira kao politički riskantno ponašanje. Druga se činjenica očituje u kaotičnoj mreži gradske samouprave, u kojoj svaka posebna “općina” djeluje kao samostalan akter, bez nužne kooperacije sa središnjom gradskom upravom. Izravna posljedica te inverzije jest mreža prioriteta koja nije sukladna stvarnim gradskim potrebama i imperativima. Promatraju li se učinci tih činjenica svezano, dobiva se korisni nagovještaj slike stvarne razvojne moći tadašnje (središnje) gradske uprave.

Promjene devedesetih godina, poznato je, obuhvatile su i promjene spomenutih činjenica. Ali je, na drugoj strani, gradsko poglavarstvo steklo, zacijelo i nehotice, položaj **paranacionalnog** političkog suradnika. To znači da je ono, institucionalno promatrano, poglavarstvo jednoga grada, **i samo to.** Ali je, razvojno promatrano, poglavarstvo **glavnoga** grada, gdje je koncentriran najveći dio hrvatskih razvojnih dobara i mogućnosti. Način na koji se njima upravlja, neovisno o tomu koliko je “samo” gradski, **istodobno je i nacionalni.** No zbog toga što se ta činjenica ne može primjereno institucionalno opisati, on ne može izbjeći atribut “paranacionalni”.

Uloga paranacionalnog aktera razvitka gradskom poglavarstvu presudno određuje “polazni” razvojni položaj. Zahvaljujući tom položaju, ono ima autoritet ovlaštenog

razvojnog aktera i u odnosima s državnim akterima i u odnosima s akterima podrijetlom iz gradske svakodnevice. Na drugoj strani, međutim, taj položaj nameće dvostruko vrednovanje gradskih razvojnih odluka. Na prvoj razini one se vrednuju po učincima u gradu, kao lokalnom sklopu i zajednici. Na drugoj razini one se vrednuju po učincima u **nacionalnoj razvojnoj preobrazbi**. Primjerice, odluka gradske vlasti iz 1997. godine da planski izgradi veći broj stanova za siromašne Zagrepčane (sirotinjski stanovi) nesumnjivo je poželjna odmjeri li se samo sa stajališta koje vodi računa o unutrašnjim posljedicama te odluke. Odmjeri li se pak ista odluka s nacionalnog stajališta, očito je da ona nije najbolja. Nije, najprije zbog toga što pojačava privlačnost Zagreba u nacionalnim migracijskim mrežama i što stvarno potiče iseljavanje iz drugih mjesta i područja, napose onih izrazito zapuštenih.

Nisu, dakako, sve odluke gradskog poglavarstva s nacionalnim implikacijama. Mnoge nisu više od konvencionalnih komunalnih gesta, bez kojih nije zamisliva preobrazba ni jednog gradskog naselja. No, nerijetko, time se zastiru nacionalne implikacije čak i tamo gdje ih je lako odrediti. Razlozi takvih inverzija ponajčešće su u posebnim interesnim praksama razvojnih aktera. One omogućuju pragmatičnu definiciju razvojnih odnosa te, zahvaljujući tomu, i dalekosežne redukcije razvojnog horizonta grada. No neovisno o pravcu socijalne interpretacije naznačene razvojne dvostrukosti gradskog položaja, sama činjenica da je na djelu paranacionalni akter izazivlje brojne aspiracije i pritiske. Zato je, redovito, i politička dramtizacija razvojnih prilika u Zagrebu izrazitija i – grublja nego u drugim većim hrvatskim gradovima.

Još su dvije globalne činjenice koje izravno utječu na razvojni položaj gradskog poglavarstva posebno važne. Prva se očituje u gospodarskoj praksi. Gradsko je poglavarstvo, na prvoj razini te prakse, sudionik koji, kao državni ovlaštenik, nadzire kakvoću javne procedure u svakom posebnom slučaju gospodarske inicijative. Ono, dakle, jamči njezinu pravnu valjanost. No, na drugoj razini te prakse i samo je gradsko poglavarstvo sudionik gospodarskog natjecanja, dakle **jedna vrsta poduzeća**, koje na temelju vlastitih dobara i resursa razvija autonomnu gospodarsku strategiju. U tom kontekstu gradsko je poglavarstvo **poslovna uprava** (imaginarnog) poduzeća. Uočiti je da je u upravnoj tradiciji europskih gradova razlika između tih razina jasna i u organizacijskoj shemi. Zato gradovi imaju **dvije vodeće figure: gradonačelnika i gradskog menadžera/di-**

rektora. Prvi dobiva ulogu i položaj na temelju ovlasti za pravni nadzor svake posebne gospodarske inicijative. Drugi, pak, na temelju gospodarske uporabe gradskih razvojnih dobara (zemljište, javna oprema, stanovi, usluga, vlasništvo poduzeća itd.).

Druga globalna činjenica očituje se u promjeni položaja privatnog vlasništva. Ono, poznato je, u prijašnjem sistemskom pejzažu nema ulogu veću od rezidualne. Tomu nije oprečna ni činjenica da je približno 50% stanova u Zagrebu zaključnih osamdesetih godina bilo privatnim vlasništvom. Riječ je o uporabnim dobrima koja se promeću u profitna dobra samo u posebnim slučajevima, ili kao dio sivog gospodarstva. Zato veliki vlasnici nemaju u razvojnoj strategiji nikakvu posebnu ulogu, izvedenu iz vlasničkih prava. Devedesetih godina, međutim, vlasništvo (ponovno) zadobiva položaj profitnog dobra. Ta činjenica ohrabruje osamostaljivanje vlasnika takvih dobara kao specifičnih **razvojnih partnera** grada. Po sektorskom podrijetlu oni su, rekli smo, akteri poduzetništva. Ali po ovlastima oni su, nerijetko, gradskim partnerima. Ne zbog posebnih parapolitičkih odnosa nego zbog zgoljne činjenice da **se bez njihove suradnje ne mogu razvojno transformirati dobra čiji su vlasnici.**

Ta okolnost nesumnjivo implicira mogućnost da se u gradu osamostale akteri koji će sustavno težiti desubjektivizaciji grada po predlošku naznačenom još u socijalističkom razdoblju. No, na drugoj strani, gradu stoje na raspolaganju nove systemske mogućnosti, kakve u prethodnom modelu nije imao. Prva, i najmanje tegobna, jest mogućnost što je nudi veza između demokratske procedure odlučivanja i razvojne strategije. Veza poučava da **demokratske procedure koje nisu organski srasle sa strategijom razvitka nemaju socijalni autoritet.** To, posredno, znači da ni vlasnici ne mogu izbjeći obvezu "socijalizirati" svoje ciljeve. Druga mogućnost skrivena je u generalnom urbanističkom planu. U gospodarskim praksama koje ovise o tržištu takav dokument redovito izazivlje promjene cijene i poželjnosti pojedinih gradskih područja, ovisno o tomu što će se, po planskom nacrtu, tamo u bliskoj ili daljnjoj budućnosti dogoditi. Bitno je uočiti da se takve promjene zbivaju **u sadašnjosti**, neovisno o tome što su događaji koji promjene nagovješćuju predviđeni za budućnost. Drukčije rečeno, generalni urbanistički plan, svaka-ko posredno, utječe na tržišno vrednovanje i cijenu gradskih dobara na pojedinim područjima. Stoga se može koristiti **i u snižavanju cijena takvih dobara i područja.** Već

i zbog toga razvojno partnerstvo vlasnika i grada nije odnos u kojemu je grad posve nemoćan. Kraće rečeno, svaki pokušaj vlasničkih aktera, neovisno o posebnu obliku njihova socijalnog konstituiranja, da nadziru gradsku autonomiju i (de)subjektiviziraju grad na mehanički skup vlasništava, grad može uspješno spriječiti, najprije razvojnom delegitimacijom vlasničkih strategija, a potom i zemljišnom politikom koja vrijednost tih vlasništava može ozbiljno ugroziti. Koliko će, međutim, od ponuđenih mogućnosti gradsko poglavarstvo zbilja i koristiti, ovisi, dakako, ponajprije o njegovim temeljnim ciljevima. Nije, vidi se, nevjerojatno da oni budu i – protugradski.

(g) **Komunalna poduzeća.** Očekivati da će njihova poslovna i gradska politika biti potpuno sukladna nalozi ma gradske uprave svakako je naivno. Iskustva svih gradskih politika pokazuju da se komunalna poduzeća teže (samo)oblikovati kao jedna vrsta lokalnih monopolista, koji imaju ekskluzivni nadzor nad nekim, važnim, gradskim poslovima i uslugama. Ta tendencija prirodno implicira i ambiciju da se korisnička prava građana reduciraju. Redukcijom se cilja ograničiti korisnička prava na najnužnija te isključiti predodžbe o obvezatnoj kakvoći poslova i usluga koje se orijentiraju prirodnom različitošću građana korisnika. Drukčije rečeno, težnja za monopolnim položajem obuhvaća i težnju da **se za istu ili veću cijenu smanji i opseg i kakvoća usluga** što ih komunalna poduzeća, po sistemskim ovlastima, trebaju pružiti.

Na drugoj strani, gradskoj upravi stoje na raspolaganju različiti mehanizmi poticanja tržišnog natjecanja za poslove koje pojedina komunalna poduzeća teže monopolizirati. Mehanizmi, međutim, imaju i jedno ograničenje. Njima se ne ukida baš svaka monopolna perspektiva. Ne ukida zbog toga što – radi dnevnih imperativa – jedan broj komunalnih poslova **nije moguće drukčije organizirati nego po modelu javnog komunalnog poduzeća.** Posrijedi su, najprije, oni slučajevi gdje je nužna i poslovna i tehnička kontrola uporabe infrastrukturnih mreža (ceste, željeznička mreža, energovodi, komunikacijska infrastruktura itd.). Grad, primjerice, može zaposliti više prijevoznika u javnom gradskom prijevozu. Ali prirodno je da organizira samo jednu komunalnu službu kojoj je dužnost nadzirati tehničku ispravnost gradske cestovne mreže. Ta vrst ekskluzivnosti, koja je zaštićena, ponajprije, **tehničkom kompetencijom**, povratno oblikuje presudne predodžbe o budućnosti komunalnih i tehničkih mreža u gradu. Ovisnost o njima moguće je, dakako, stalnim sustavom suradnje i

nadzora pretvoriti u racionalnu sastavnicu upravljanja gradskim razvitkom. No to je moguće tek kada se cijene preobrazbe takvih tehničkih mreža uključe u ukupnu cijenu razvojne preobrazbe.

(h) **Novi ovisnici.** Sintagmom ne označujemo ovisnike o opijatima, što bi se, na prvi pogled, moglo zaključiti. Posrijedi su nove imigrantske skupine u Zagrebu, prispjele u grad u ratnom razdoblju, 1991.-1995., koje su u Zagrebu pronašle stalnu državnu adresu za potporu (prognaničku ili koju drugu). One su, dakle, ovisnice o sustavu državne skrbi za ljude ugrožene u ratu ili za žrtve rata. Nekoliko ambicioznijih procjena pokazuje da njihov broj nije mali: u rasponu je od 150.000 do 250.000 novodošlih.

Upozoriti je: razvojne sposobnosti Zagreba još od početka razdoblja prve modernizacije, u prošlom stoljeću, ovise o imigracijskim valovima. Sama činjenica da je u Zagreb prispjelo više desetina tisuća novih stanovnika nije, dakle, sama po sebi prijeporna. Prijeporne su, međutim, dvije činjenice. Prvo, novodošli su prispjeli u Zagreb potaknuti ratnom nevoljom, **a ne razvojnom ekspanzijom grada.** Drugo, razvojna kakvoća novodošlih nije posljedica nikakva prethodnog odabira nego, **naprosto, ratnog bijega.** Kraće: grad je dobio na skrb veliku "ovisničku" skupinu, a pri tomu njegova razvojna sposobnost ne samo da se nije povećala nego je i oslabila.

Sva mjerodavna istraživanja pokazuju da će se najveći broj prognaničkih skupina vratiti u mjesta iz kojih su prognane. To, napokon, pokazuje i praktično ponašanje prognanika u razdoblju 1996.-1998. No istraživanja pokazuju i to da će nemali broj (po procjenama barem 15-20%) prognanika odustati od povratka. Razloga je tomu više, pa se na ovom mjestu ne mogu posebno komentirati. U svakom slučaju, Zagreb mora računati da će u idućem desetljeću (u vremenskom obzoru generalnog urbanističkog plana) u njegovoj strukturi djelovati i takve ovisničke skupine. U prijašnjem smo odjeljku pokazali da se takve, i srodne, poteškoće ne mogu uklanjati osloncem isključivo na gradske predodžbe. Suradnja grada i države u tom je pogledu ne samo zadaća **nego zgoljna nužda.**

(i) **Susjedi.** U skupinu zaštićenu tim naslovom ubrajamo sve one susjedne općine i gradove koji su ili na rubu grada ili na rubu njegove (gradske) regije. Susjedni je položaj, najkraće rečeno, dvosmislen. Na jednoj strani, spomenuti gradovi i općine imaju političku i upravnu autonomiju. Njihova uprava/samouprava, dakle, nije pod iz-

ravnim nadzorom Zagreba. Na drugoj strani, zbog **tehničke integracije** infrastrukturnih mreža oni su o Zagrebu izrazito ovisni; ovisnost **nije** politička nego funkcionalna. (Ali se može preobratiti i u političku.)

Susjedne su općine i gradovi ovisni o Zagrebu i na još barem dva načina. Prvo, pristupačnost brojnih zagrebačkih ustanova (naobrazba, kultura, usluge itd.) izravno povećava kakvoću životnih uvjeta u tim općinama i gradovima. Drugo, budući da je Zagreb i veliko tržište radne snage, spomenute općine i gradovi svoje viškove nezaposlenih “premještaju” na zagrebačko tržište. Zahvaljujući tomu, stvara se mehanizam prerazdiobe životnih uvjeta **na korist susjednih gradova i općina**. (Primjeri razvitka Samobora, Velike Gorice, Zaboka, mogu poslužiti na potporu iznesenim tvrdnjama.)

Tehnička ovisnost, međutim, susjede izlaže posebnom riziku. Oni **mogu postati područjima koncentracije rizičnih tehničkih uređaja i sklopova** koji se, pod pritiskom novih razvojnih aktera, moraju premjestiti iz Zagreba. Redovito, argumentacija koja se u takvim promjenama primjenjuje nije specifično politička. Radije se koriste prividno “neutralni” nalazi tehničke ekspertize.

Na temelju iznesenih natuknica potpuno je razvidno da je odnos Zagreb - susjedi dvosmislen. U njemu i Zagreb i susjedi mogu računati s određenim dobitima. **Ali i s predvidljivim rizicima**. Već i zbog toga je razvojna kooperacija na vanjskom gradskom rubu nužda. Baš zbog toga što je nužda, pretvara “izvanjske” susjede u “unutrašnje” sudionike, bez kojih razvojne zamisli ostaju socijalne apstrakcije.

TERITORIJALNI
ŽANROVI

Na koji način metropolski žanr određuje zagrebačku gradsku zbilju, pokazali smo na drugom mjestu (10; 1997). Zato u ovom odjeljku rabimo samo nekoliko natuknica, analitički obrazloženih prije.

Glavni smjer analize poučava da su metropolska mjesta **jedina neprenosiva mjesta** u druge životne cjeline. Zagreb je metropolskim mjestom (zajedno s još nekoliko hrvatskih gradova) **samo u modernom hrvatskom društvu** koje se s pomoću njega u ulozi glavnog grada **samoo-blikovalo**. Drukčije rečeno, metropolska su mjesta sabirališta identitetne i strukturne stabilnosti jedne društvene skupine. Ta njihova zadaća, predvidljivo, omogućuje da se metropolska mjesta jasno odijele od drugih: da se odijele gradovi u kojima se spomenuta zadaća izgrađuje te da se odijele posebna mjesta u tim gradovima gdje je prisutnost metropolskih mjerila i označitelja dominantna. Na drugoj strani, razgraničenja metropolske mreže mjesta unosi i posebna mjerila kakvoće i primjerenosti u oblikovnu i funkcionalnu praksu gradova s tim mjestima. Atribut “metropolski” jasno naznačuje da ono što “prirodno” pripada tim mjestima, i što im je “prirodno” primjereno, **nije samorazumljivo** na drugim mjestima.

Iznesene natuknice upućuju da **nije** cijela zagrebačka zbilja metropolskim mjestom. Nije, najprije, zbog toga što **nije homogena** s obzirom na prisutnost kolektivnih označitelja s pomoću kojih se učvršćuju značenjske mreže potrebne za akumulaciju slika kolektivne i strukturne stabilnosti. Više je mjerodavnih analiza potvrdilo da je koncentracija takvih označitelja najveća na potezu Gornji grad - Donji grad - Sava. Moguće je, dakako, takve označitelje uočiti **ili “intuirati”** i na drugim mjestima u gradu (primjerice potez 16. meridijana, maksimirska šuma, Medvednica, Mirogoj itd.). Ali spomenuti potez nagovješćuje da je njihova koncentracija na tom teritoriju takva da su oni prirodna dominirajuća uporišta tamošnje urbane preobrazbe.

Odmjeri li se kritičnije spomenuti potez, lako je uočiti da je ta njegova posebnost priznata i u dosadašnjim nacrtima generalnih urbanističkih planova, napose u posljednjem iz osamdesetih godina. Koliko se ona (posebnost) primjereno i artikulirala odabranim graditeljskim i urbanističkim sintaksama posebno je pitanje, djelomično neovisno o prijašnjem uvidu. Neovisno zbog toga što je odbir sintakse (skupa oblikovnih i regulativnih pravila) ovisio o više međusobno oprečnih fantazama, intencija kojih nije bila dosljedno metropolsko dovršavanje Zagreba nego uspostava **svojevrzne “diktature apstrakcija”** (apstrakcije o savršenoj socijalističkoj državi, apstrakcije o tehničkoj harmoniji, apstrakcije o selu u gradskom središtu itd.). Zahvaljujući tomu, glavni sintaktički imperativi nisu nerijetko poticali stvaranje primjera metropolske izvrsnosti, koji baš **zbog te izvrsnosti nisu prenosivi drugamo**, nego stvaranje primjera u kojima se **nedvosmisleno potvrđuje hrvatski “talent” za reprize**. Ili ti drukčije: nadarenost za (izvrsno) ponavljanje.

Na tom tragu metropolsko je dovršavanje Zagreba ostalo ograničeno obvezom da se **strasno ponove**, najčešće neželjni, graditeljski primjeri podrijetlom iz drugih zemalja ili gradova. Upozoriti je: i graditeljska i urbanistička retorika prve hrvatske modernizacije, promatra li se na razini modela, nije originalna. No za tim nema ni posebne potrebe, jer Zagreb **prirodno spada** u skupinu i mrežu gradova koji su prirodni baštinici šireg programa secesijske originalnosti. Drukčije rečeno, secesijska je graditeljska retorika **jednako zavičajno originalna u Zagrebu** koliko u Beču ili Pragu. Zato ona u Zagrebu, unatoč univerzalnim zadaćama i intencijama, može funkcionirati kao samorazumljiva strategija **s lokalnom legitimacijom**. Ona se **ne prakticira** u Zagrebu kao retoričko ponavljanje događaja prirodnih na drugom mjestu, nego se i u Zagrebu **prirodno događa**. Posljedica je, vidjelo se, uspješna životna i socijalna (re)interpretacija modela. Njegove su intencije na djelu. Ali su na djelu i razlike koje imaju status priznatih dobara baš zato što su izazvane modelom.

U drugoj hrvatskoj modernizaciji suspendirana je baš ta presudna uloga životnog konteksta. Suspendirana na mjestu konteksta **zaleđuje socijalnu prazninu i muk**. Zahvaljujući tomu, metropolsko se dovršavanje Zagreba rastvara u niz **mehaničkih** graditeljskih gesta koje svoju izvrsnost mogu potvrditi samo nedvosmislenom vezom s kojim od orijentirajućih fantazama druge modernizacije, **ali ne i sa**

životnim i razvojnim tijelom Zagreba. Zacijelo je to glavni razlog zašto je metropolsko dovršavanje Zagreba tijekom druge modernizacije bilo srodnije dovršavanju središta nacionalne (paleo)industrijske negoli dovršavanju nacionalne metropole. Imaju li se na umu sve unutrašnje paranoje poretka, nije neopravdano upozoriti da je to, zacijelo, bio i urbanistima jedini pristupačni način da se živim očuva ako ništa drugo onda uvid da se metropolsko dovršavanje Zagreba treba odigrati na spomenutom potezu. No samo ograničenje bitno ne mijenja označnice događaja. Tijekom druge modernizacije zagrebački se metropolski potez **nije oblikovao** kao mjesto neprenosivo drugamo. Naprotiv, oblikovao se kao zbirka prenesenih (i prenosivih) primjera graditeljskog umijeća, **podrijetlom s drugih (ne)mjesta.** Činjenica da na njemu ima nekoliko primjera profesionalne izvrsnosti bitno ne ugrožava samu tvrdnju.

Upozorili smo da u zagrebačkoj gradskoj zbilji ima i drugih mjesta s metropolskim mogućnostima. Ali spomenuti potez bitno određuje sadašnje metropolske attribute grada. Već i zato se pitanje o oblikovanju metropolskog pročelja, a ono nije, upozorili smo u prijašnjim analizama (10; 1997), oblikovano, lokalizira na njemu. Nerijetko se opravdano upozoruje da za takav pothvat Hrvatska nije financijski snažna. Ali njezina financijska nemoć **nije** glavna teškoća. Naprotiv, glavna je teškoća u (ne)odlučnosti da se jasnije misli o dugoročnoj identitetnoj i strukturnoj stabilnosti hrvatskog društva i njegove države.

Velegrad

U raspravi o zagrebačkom gradskom identitetu (10; 1997) u posebnoj su analizi predočena osnovna obilježja velegradske zbiljnosti. Ustvrdeno je, također, da je Zagreb postao zbiljskim velegradom tijekom druge modernizacije, dakle u razdoblju 1946.-1990. godine. Prije toga nerijetko se u društvenoj komunikaciji rabe i velegradski pridjevi za opis Zagreba. Ali oni su pretežno posljedica potrebnih stilskih i komunikacijskih gesta. S činjenicama imaju malo zajedničkog.

U genezi velegradskog Zagreba uočljiv je nemali paradoks. U europskoj urbanoj tradiciji velegradovi su izravne posljedice koliko sposobnosti pojedinih gradskih i zemaljskih elita za određeni tip razvitka toliko i osnaženih tržišnih procesa koji, **baš u velegradskim uvjetima,** dobivaju socijalnu i socijalnu/ekologijsku potporu, potrebnu za njihovo dugoročno ubrzanje. U razdoblju kada se Zagreb

oblikuje velegradski, voljom poretka tržište je suspendirano s mjesta mjerodavnog preusmjerivača javnih dobara i izazivača gospodarske i razvojne inicijative. Ono, dakako, nije ukinuto. Ali je njegova **strategijska uloga** reducirana na pomoćni mehanizam razmjene dobara, pogodan za napredak uglavnom manje važnih društvenih aktera. Temeljne strategijske odluke i strategijski akteri oblikuju se, pak, neovisno o tržištu, na temelju institucionalizirane sistemске volje koja djeluje kroz likove specifične političke osmoze države i partije.

Iz paradoksa izlazi da je uspon velegradskog Zagreba **bez dublje veze** s gospodarskim usponom i tržišnom racionalnošću. Točnija je tvrdnja da se Zagreb, kao **imaginarni** velegrad stavlja na raspolaganje “radnim ljudima” kao najvažnije društveno dobro. Budući da nije zbiljskim velegradom, on je nužno **obećanim**. Poredak pak ne može sebi dopustiti zaborav glavnih obećanja, jer tako izravno gubi utopijsku legitimaciju, a time i glavnu polugu u održavanju poretka. Rezultat je sistemski imeprativ da Zagreb **mora** postati velegradom. Pokretač “velegradskosti” nije, rečeno je, tržišna i gospodarska zrelost. To znači da se “radnim ljudima” koji dolaze u imaginarni velegrad (pretvarajući ga u stvarni) mora staviti u izgled životna perspektiva poduprta drukčijom argumentacijom od one što pripada gospodarskoj racionalnosti. Ona se, poznato je, nalazi u **višku sistemске ponude institucionalnih likova perspektive** iliti, drukčije rečeno, u višku ponude da se stekne društveni/politički položaj (odvojen od tržišne povijesti). Grubo rečeno, velegradski uspon Zagreba tijekom razdoblja druge hrvatske modernizacije temelji se na višku ponude rentijerskih položaja osiguranih općom legitimacijom poretka (zajamčenih državom). Zahvaljujući tomu, mnogi novodošli, prihvaćajući ulogu “radnih ljudi”, **postaju poretkom ovlašteni rentijeri**. Pri tomu prihvaćaju i dva nužna uvjeta: **pristaju biti velegradskom masom, potrebnom za opstanak velegrada, i pristaju biti “manekeni-ma” poretka**.

Iz predočenih tvrdnja lako je izvesti zaključak da zagrebačka velegradska povijest iz razdoblja druge hrvatske modernizacije **nije** funkcionalno ovisna o gospodarskoj preobrazbi. Naprotiv, ona **tek mora izazvati** poretkom priznate oblike gospodarske prakse i komunikacije. Budući da poredak doktrinarno ne dopušta mogućnost osamostaljivanja tržišta u ulozi fatalnog subjekta alokacije dobara, velegradska zbilja djeluje na dva usporedna načina.

Na temelju prvog načina poredak izgrađuje velegradsko gospodarstvo s potrebnom “radničkom većinom” i s državom u ulozi glavnog subjekta alokacije dobara i redistribucije dobiti. Na temelju drugog načina velegradska zbiljnost, **autonomno**, oblikuje okvir koji je prirodno stanište sudionika “sivog” gospodarstva. Drukčije rečeno, šverceru ili krijumčaru dobara, odsutnih u sistemskoj proizvodnji i potražnji, velegrad je mjesto gdje se njihov rizik i trud **isplati najviše**.

Bilo je pokušaja da se velegradska povijest Zagreba iz razdoblja druge hrvatske modernizacije svede na tipičnu zbiljnost velegradske ekspanzije u latinoameričkoj urbanizaciji šezdesetih i sedamdesetih godina. Međutim, ta redukcija nije opravdana. Nedvojbeno je da su na analognoj razini usporedive jer su oblikovane bez stvarnog gospodarskog poticaja: zagrebačka na temelju volje poretka, a latinoamerička na temelju radikalne prerazdiobe dobara u korist grada. Ali tu se usporedivost i iscrpljuje. Zagrebačka velegradska povijest posredno izazivlje industrijsku ekspanziju, premda je tržište suspendirano u ulozi strategijskog sudionika razvitka. Latinoamerička ne izazivlje nikakvu dodatnu gestu: ona samo drukčije imenuje sirotinju. Izravni je otisak te razlike činjenica da zagrebačka velegradska zbiljnost djeluje kao “divlji” lik velegrada. Ali, ipak, velegrada u kojemu se povjerenje u vlastiti rad kao u sredstvo osobnog boljitka nije posve zadržalo.

Dakako da skicirane strukturne nedoumice otežavaju i jasno žanrovsko razgraničenje likova velegrada u Zagrebu. Premda je Zagreb velegrad, sva zagrebačka mjesta **nisu** velegradska, **a ne trebaju to ni postati**. U epistemološkom modelu “novih urbanih politika” europskih gradova lako je uočiti da se likovi velegrada jasno dijele od ostalih likova gradske zbiljnosti. Dijeljenje nije teško jer se velegradski sklopovi izravno vežu s **gospodarskom i komunikacijskom efikasnošću**. Drukčije rečeno, velegradska su mjesta ponajprije ona gdje je gospodarska dinamika i praksa najefikasnija ponajviše zahvaljujući urbanim poticajima (koncentracije ljudi, pristupačnost prometnih poteza, infrastrukturna opremljenost itd.). Sukladno tomu, velegradska mjesta Zagreba ne treba tražiti tamo gdje je očito da su ona prirodna staništa metropolskih ili kojih drugih gradskih likova. Treba ih tražiti tamo gdje komunikacijski odnosi **nisu određeni sintaktičkim pravilima identiteta nego pravilima stjecanja dobiti**. Ponajprije su to područja jakih prometnih koridora i dijelovi grada o njima ovisni te

područja s dominirajućim komercijalnim odnosima i ritmovima. Bitno je uočiti da velegrad **nije** lik “otuđenog” grada. Naprotiv, **radikalizacija njegove anonimnosti njegovo je temeljno sintaktično pravilo.**

Zavičajni grad

Ta je sintagma, radikalno promatrano, paradoksalna. Oksimoronski dojam potječe ponajprije iz uvida da je grad, kao sklop i poredak života, **autonoman** u odnosu na likove prirodnih obveza i ovisnosti kakvi su nagoviješteni zavičajnošću. U kolektivnim zapisima najvažnijih europskih tradicija zavičaj je, redovito, mjesto gdje se potvrđuje najčvršća ovisnost (skupina ili pojedinaca) o prirodnim temeljima. Zato je, u isti mah, i mjesto s najjasnijim identitetnim likovima, ali i mjesto s najmanjom slobodom. Na drugoj strani gradski je poredak života projektiran u obzoru autonomističke imaginacije. Sukladno tomu, nije pogreška misliti o gradu kao o poretku života **koji je bezzavičajnost oblikovao kao svoju dugoročnu i strukturnu prednost.** Niz gradskih posebnosti izravna je posljedica te činjenice. Njoj, napokon, grad duguje i svoju sposobnost za stvaranje i množenje izuma i novosti; sposobnost koja je presudno odredila dominirajuće uloge grada u suvremenim društvima.

Prati li se dosljedno naznačeni trag, nije se moguće otrgnuti od zaključka da u takvoj gradskoj zbiljnosti, koja **radikalno** ovisi o autonomističkoj mašti i tradiciji, nije, zapravo, moguća zavičajna svakodnevnica. Nije zbog toga što autonomistička mašta radikalizira ona gradska obilježja koja gradsku zbiljnost fiksiraju na pridjeve kakvi su: neponovljiva, samosvojna, originalna, otvorena itd. Lako je uočiti da spomenuti pridjevi naznačuju one strane gradske zbiljnosti koje se konvencionalno gradu dopisuju uvijek kada se želi posebno priznati njegova **emancipacijska** zadaća i vrijednost.

No već i zgoljni egzistencijalni uvid svakog prosječnog gradskog stanovnika pokazuje da se gradska zbiljnost ne može temeljito predočiti rabe li se isključivo takve skupine atributa. Grad je i zavičajna svakodnevnica. Na drugoj strani njegove zbiljnosti, dakle, prirodni su svi oni fenomeni koji su oprečni fenomenima što ih opisuje prijašnja skupina atributa. To su fenomeni ponavljanja, ustrajnosti, imitacije, rituala itd. Svi oni dijele jedno zajedničko obilježje: u iskustvu pojedinca ili skupine imaju mjesto **prirodnog/društvenog** fenomena. Od njih se, dakle, ne očeo-

kuje da budu uporišta iznimnih događaja ili vrijednosti. Ali se, na drugoj strani, očekuje da budu sastavnice sigurne svakodnevnne **životne** prakse. Zato i zaslužuju atribut prirodnih/društvenih fenomena.

Već i površna inventura podrijetla prirodnih/društvenih događaja u gradu pokazuje da među njima ima malo onih koji su stvarno po podrijetlu “prirodni”. Među njima su tijelo i njegova baština te nekoliko društvenih ritmova određenih prirodnim uvjetima i okolnostima najvažniji. Sve druge sastojine područja prirodne društvenosti su, zapravo, “proizvodi” gradske zbiljnosti, i samo u njoj odredljivi. Međutim, oni su u toj zbiljnosti tako prisutni da se ne mogu od nje odvojiti bez fatalnih posljedica i za njih same i za zbiljnost iz koje se izdvajaju. Oni su, dakle, **neuklonjivi sadržaj gradskog mjesta**. To su sve one odrednice koje, same po sebi, nisu nikakvim posebnim vrijednostima. Ali njihova je uloga u diferenciranju gradskog mjesta tolika da se ono bez njih i ne može diferencirati. Zato se posredno priznaje da one mjestu pripadaju “prirodno”, premda nije riječ o prirodnosti kakvom se služi biologijska znanost. Posrijedi je prirodnost konstruirana s pomoću socijalne sintakse.

Zahvaljujući tomu, i grad, unatoč svojoj autonomističkoj tradiciji i pamćenju, ovisi o svojoj zavičajnosti, dakle o mjestu i mjesnosti, bez koje bi bitno promijenio autentična obilježja. Korisno je uočiti: zavičajnost nužno ne obuhvaća originalne sastavnice grada. Ali kao **cjelina razlika** izrazito ovisnih o mjestu i neprenosivih s njega **neposredno utječe na originalnost grada kao cjeline** . Zato, nerijetko, analitičari i nehotice, premda netočno, tvrde kako je zavičaj temelj gradskog identiteta. Tvrdnja je netočna zbog toga što zavičaj nije jedini, a još manje ekskluzivni, temelj gradskog identiteta.

Predvidljivo je da će zagrebačka zavičajna područja biti izložena pritiscima i metropolskih i velegradskih likova gradske mijene. Obje skupine likova djeluju kao svojevrсни “korektori” zavičajnog svijeta. Međutim, njihova prevlast u gradskoj zbilji najpouzdanijim je znakom suspendiranja zavičajnoga grada. A time i grada kao mreže svakodnevnih ritmova, navika, ponavljanja i prava na – banalnost. Budući da su takve suspenzije u isti mah i suspenzije osnovnih životnih vrijednosti, one širom otvaraju vrata razumijevanju grada kao jedne vrste **privremena boravišta**. Na taj se način **grad promiseće u prigodni socijalni i ekološki savez privremeno prisutnih**. Nije teško uočiti da je na taj način grad ostao bez osnovne socijalne i kulturne obrane.

Zavičajni Zagreb, dakle, proteže se na širokom području gradske zbiljnosti gdje je moguće u kolektivnom iskustvu razviti zamisao o posebnosti mjesta. Izazivanje te zamisli nije ovisno samo o pamćenju onih koji su se tamo već ukorijenili. Ovisno je i o zamislama onih koji su, u ulozi novodošlih, pripravnici takvo mjesto prihvatiti kao novo mjesto vlastitog **imaginarnog** rođenja. Već i zbog toga izazivanje izravno ovisi o tomu u kakav položaj stavlja svakodnevne životne ritmove i njihove prirodne izvedenice. Budući da je, dakle, posebni strukturni lik gradske zbiljnosti zavičajni se Zagreb ne može, a i ne smije, reducirati na druge strukturne likove. U osnovi, njegova obilježja predmetom su kontinuirana i analitičkog i oblikovnog traganja. **Najmanje je netočno ta traganja podvesti pod urbanistički pojam: reurbanizacija.** Njime se označuje proces razgraničenja osnovnih žanrova gradske zbilje, ali i sustavna praksa **socijalizacije** pragmatičnih tvorevina druge modernizacije i njihov prijevod u činjenice i ritmove "stvarnog svijeta". Odmjeri li se na taj način baština druge modernizacije, nije teško uočiti da njezin veći dio **tek ima postati** sastavnicom zavičajnog Zagreba.

Periferijski grad

Periferijski likovi gradske preobrazbe navlastiti su likovi zbog više razloga. Na prvom je mjestu činjenica da je periferija u odnosu prema gradskoj zbiljnosti **hibridna** zbiljnost. Hibridnost je izravni trag dualnog životnog stila periferijskih aktera. Na jednoj strani oni su, kao i ostale gradske skupine, prirodni baštinici i korisnici gradskih dobara i uređenja. U oblikovanju i planiranju vlastite životne perspektive računaju s tim dobrima i uređajima kao i svaki drugi gradski stanovnik. Na drugoj strani, međutim, oni su jednako prirodno baštinici i korisnici (ne)gradskih uvjeta svakodnevnog života. Ta negacija ne znači i nužnu odsutnost osnovne tehničke i društvene infrastrukture. Složenicom se želi naznačiti da su svakodnevni uvjeti periferijskog života bitno prožeti prisutnošću obilježja i činjenica **koje nisu tipično gradske.** (Primjerice, veći udio prirodnih vrijednosti u okolišu, stabilnost susjedstva, manja socijalna i funkcionalna gustoća, veća ovisnost o okućnici i načinu njezine uporabe, veća važnost poljodjelskih poslova u kućnom proračunu itd.) Zato je razložno periferijski životni stil promatrati kao stil **koji teži sinkrono izvlačiti dobit iz dva, ako ne oprečna onda sigurno različita, ži-**

votna ustroja: iz gradskog i iz (ne)gradskog. Socijalni, tehnički i simbolični spojevi tih razlika uporište su periferijskih posebnosti.

U tipičnim predodžbama o periferiji dvije su glavne. Prvoj se periferiji dopisuje pridjev nepoželjna životna područja. Sukladno tomu periferija je široko gradsko područje aktera koji su se pokazali u gradskim natjecanjima za dobra i položaje manje sposobnima i uspješnima. U radikalnoj inačici te predodžbe periferija je istovrsna rubnom području socijalnog i životnog jada. Ili: području “poniženih i uvrijeđenih”.

Drugom se tipičnom predodžbom periferiji dopisuje pridjev ekskluzivna životnog područja, kojim gospodare oni najsposobniji i najuspješniji. Sukladno tomu, periferija je životno područje gdje njezini akteri uzorito uspješno spajaju sve prednosti života u gradu i života na ladanju.

Obje predodžbe, premda nagovješćuju po sadržaju izrazito oprečne slike, proizlaze iz zajedničkog temelja. On se najpreglednije može formulirati stavom: periferija je posljedica djelovanja mehanizama socijalne segregacije u gradu. Budući da je ta posljedica proizvod u etičkom pogledu problematična procesa, prirodno je što je i sama zaslužila isti, “problematičan” pridjev.

Nije na ovom mjestu moguće razviti raspravu o ulozi procesa socijalne segregacije u gradu. Upozoriti je, tek, da je ukupna socijalna konfiguracija grada, načelno promatrano, posljedica socijalne segregacije. **No ne samo segregacije.** Kada se strogo slijede implikacije tvrdnje o segregaciji, nužno se dolazi do zaključka da na svim gradskim mjestima gdje jesu, gradski stanovnici jesu **prisilno**. No zaključak opovrgavaju već i površna istraživanja. Nije dvojbeno da su segregacijski mehanizmi djelovali i djeluju na teritorijalni raspored urbanih aktera. Ali se ne može isključiti ni činjenica da su na mnoga mjesta, za druge aktere **manje privlačna**, došli vlastitom, **slobodnom odlukom**. Uzme li se ta činjenica u obzir, lako je uočiti da je periferijsko područje obilježeno rasporedom aktera koji su tamo prispjeli nagnani segregacijskom nuždom, ali i rasporedom aktera koji su periferijsko područje odabrali slobodno, na temelju odbira odgovarajućeg životnog stila. Nije prijeporno da se po slobodnu odbiru uspješnije orijentiraju moćniji i bogatiji sudionici gradske zbilje. Ali nije prijeporno ni to da se po slobodnom odbiru orijentiraju i sudionici koji se u elitu najmoćnijih nikako ne mogu ubrojiti.

Na temelju ponuđenih stavova razložno je o periferiji misliti kao o autonomnu životnom području koje, kao i

druga gradska područja, ima sukladnu socijalnu strukturu. No cjelina te strukture prožeta je životnim stilom koji najmanje netočno opisuje atribut iz uvodnog ulomka: **hibridnim** životnim stilom. On je opći okvir života i periferijskih bogataša i periferijskih siromaha.

Zagrebačko periferijsko područje u osnovi je **glavno mjesto zagrebačke teritorijalne i demografske ekspanzije**. Na drugoj strani, nadzor te ekspanzije nije nikada dosljedno uspostavljen, premda su na njegovu nužnost upozorili već i autori Generalnog urbanističkog plana iz osamdesetih godina. Glavna zapreka uspješnu nadzoru osamdesetih godina bio je “prirodni” interes velikih građevinskih i (paleo)industrijskih radnih organizacija za širenjem grada. Budući da su, kako je naznačeno, te organizacije organizirale temeljne konstrukcijske djelatnosti poretka, njihove imperativne **poredak je morao nadrediti potrebama grada**. Glavna pak zapreka uspješnu nadzoru devedesetih godina jest činjenica da je Zagreb, u zajednici hrvatskih gradova, **još jedini** zadržao autoritet za razvitak sposobna središta. Je li taj autoritet posljedica njegovih metropolskih ovlasti ili velegradske dubine, predmet je posebne rasprave. U svakom slučaju taj je autoritet u kolektivnom iskustvu hrvatskog stanovništva uglavnom neokrtnjen. Zahvaljujući tomu, Zagreb je **jedinim** poželjnim gradom devedesetih godina u Hrvatskoj glavnini ratnih beskućnika i nemalom broju novih nezaposlenika. Oni “prirodno” teže zauzeti zagrebačku periferiju. Dodaju li se tomu oslobođene životne i prebivališne aspiracije sadašnjeg zagrebačkog stanovništva (“život na bregovima”), nije teško predočiti snagu periferijske ekspanzije. Za sve nove dokumente koji opisuju poželjni zagrebački razvitak u budućnosti **uspostava nadzora periferijske ekspanzije nesumnjivo je jedna od temeljnih zadaća**. Ona stavlja na kušnju i uzbaštinjene predodžbe o gradu i upravljačke navike.

RETROVIZIJE KONTEKSTA

Paleotercijarizacija

Zacijelo su ponuđeni naslovi “retrovizije konteksta” i “paleotercijarizacija” na prvi pogled nerazgovijetni. No posrijedi su razmjerno jednostavne uputnice. Složenicom “retrovizije konteksta” označujemo nekoliko jakih strukturalnih tendencija kojima je podrijetlo u uzbaštinjenom društvenom kontekstu, a koje teže oblikovanju gradske zbiljnosti **u otvorenom neskladu** s glavnim ciljevima društvene preobrazbe: s nacionalnom emancipacijom i građanskom rekonstrukcijom hrvatskog društva. Kraće, to su težnje da se gradski razvitak oblikuje i reproducira s pomoću nekoliko figura razvojne zastarjelosti. Među njima paleotercijarizacija svakako nije najmanje važna.

Terminom “paleotercijarizacija” ne označujemo poticanje razvitka zastarjele tercijare, kako bi se, na prvi pogled, moglo razumjeti njegovo značenje. Njime se, međutim, označuje tendencija da se **brojne djelatnosti tercijarnog sektora organiziraju i oblikuju po organizacijskim i konstrukcijskim predlošcima – (paleo)industrije; te da se takve tvorevine koriste u programima reurbanizacije kao obećavajuća pomagala**. Drukčije rečeno, paleotercijarizacija je tendencija u tercijarnom gospodarstvu da se djelatnosti tipične za sektor oblikuju i organiziraju po predlošku paleoindustrijske tvornice. Prva takva paleotercijarna tvorevina jest, poznato je, robna kuća. Nije, dakako, prijeporno da ona može, u zadanim okolnostima, biti uspješan oblik organizacije trgovine. Prijeporna je, međutim, ocjena njezine vrijednosti u procesima reurbanizacije, napose starijih dijelova grada ili stambenih, “zavičajnih” naselja.

Preciznija analiza spomenute ocjene pokazuje da ona počiva na jednom neobičnom pojmovnom spoju. Urbano-loška teritorijska tradicija gotovo bez provjere prihvaća stav da je tercijara, a napose trgovina, izrazito “gradotvorna” skupina djelatnosti. Pri tomu se, očito, podrazumijeva

da su njezini ne samo financijski nego i socijalni i ekološki učinci sukladni općim građanskim aspiracijama. Kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju u tradicionalnom mjerilu, gdje je sačuvana predodžba o ljudskoj komunikaciji kao osnovi tih djelatnosti (F. Hayek), onda se nije teško, barem načelno, s takvim tvrdnjama složiti. Međutim, kada se te djelatnosti oblikuju i organiziraju na drukčijoj i tehničkoj i organizacijskoj podlozi, **koja imitira (paleo)industrijsku**, onda sukladnost socijalnih i ekoloških učinaka tercijare općim građanskim aspiracijama postaje problematična. Jer preuzimanje (paleo)tehničke i organizacijske podloge **implicira** i preuzimanje odnosa prema socijalnom i životnom okolišu kakav je razvila (paleo)industrija.

Upravo ta unutrašnja mijena ostaje nepriznata u lokacijskom usmjeravanju i nadzoru paleotercijare. Drži se dostatnim ustvrditi da je posrijedi tercijarna djelatnost, napose kada je to trgovina, i onda kada se lokacija traži na velegradskim potezima uz prometne koridore, i onda kada se lokacija traži u područjima reurbanizacije, u starijim dijelovima grada, u stambenim “zavičajnim” naseljima ili u područjima bliskim zaštićenima. Na taj se način cenzurira bitna strukturna razlika između konvencionalne tercijare i paleotercijare. Ali i razlika koju jedna i druga izazivlju u socijalnom životnom okolišu.

Koliko je vidljivo, u Zagrebu, napose u njegovu donjogradskom dijelu, nekoliko je tipičnih primjera paleotercijarnih intervencija s legitimacijom konvencionalnih tercijarnih. Osim javnih garaža po donjogradskim ulicama (Petrinjska), u te primjere treba ubrojiti i, “tvrdo” promatrano, zamisli kao što je Importanne Galerija na Iblerovu trgu ili Kaptol centar u Tkalčićevoju. Sve te zamisli počivaju na pretpostavci da je koncentracija automobila i tercijarnih djelatnosti na tim lokacijama spojiva s njihovim gradskim statusom. Promatra li se skup djelatnosti predviđenih investicijskim programima, kakve su stanovanje, trgovina, usluge, to i nije netočno. Na tim lokacijama, sukladno njihovom gradskom statusu, zbilja i ne treba očekivati drugo osim takvih djelatnosti. Međutim, budući da se ona **praktično oblikuje na paleotehničkoj podlozi** (javne garaže plus velike koncentracije poslovnih djelatnosti), učinci planiranih promjena **neće odrediti** načelna tercijarna narav novih djelatnosti, **nego paleotehnička osnova kojom se posreduje njihova lokacijska prisutnost**. Drukčije rečeno, nastat će novi urbani i ekološki konflikti u Do-

njem gradu; oni nisu po podrijetlu paleoindustrijski. **Ali su njihovi učinci srodni paleoindustrijskim.** Iz razvojne perspektive gotovo da je zanemariva razlika između njih i starih konflikata što ih je, okupirajući grad, proizvodila paleoindustrija u razdoblju socijalističke modernizacije.

Promotri li se skicirana tendencija kao indikator us trajnosti konteksta, nije teško uočiti da je na djelu isti generalni odnos prema gradskoj zbilji koji je prožimao i socijalističku modernizaciju. Odnos poučava da je grad, idealnotipski rečeno, **tvorničkim dvorištem.** Paleotercijarno vrednovanje samo “premješta” dvorište. Sukladno tomu, grad je dvorište robne kuće **organizirane kao tvornice.** Nije teško zaključiti da je takav odnos posebno udoban profitnim akterima grada. Racionalnost njihova ponašanja temelji se na ambiciji da sa što manje izdataka zarade što više. Dakako da zbog toga **prirodno teže** sniziti cijenu zaštite okoliša gdje djeluju; te sposobnosti grada da koncentrira ljude na određenim mjestima pretvoriti u **unutrašnji** mehanizam nove tercijarne organizacije. Obje težnje legitimno djeluju u svakom posebnom poslovnom pothvatu. Baš zbog toga grad mora uspostaviti jasna mjerila mogućeg i nemogućeg, dopustivog i nedopustivog. U protivnom, **paleoindustrijsku zastarjelost zamijenit će paleotercijarna zastarjelost.**

Obnova socijalnog raja

Predloženi naslov treba razumjeti u kontekstu što ga je pripremila egalitarna tradicija uporabe grada; tradicija je, poznato je, jedan među nekim “vrućim krumpirima” socijalističke baštine. Najkraće rečeno, ta se tradicija očituje u skupini tendencija i napora da se na mjestu prve razvojne zadaće grada učvrsti **skrb za neproduktivne skupine stanovništva.** Reći da se grad ili država trebaju odreći te skrbi, u Hrvatskoj je dvostruko cinična izjava. Prvo, cinična je zbog toga što su u hrvatskom društvu neproduktivne i ovisne skupine stanovništva brojnije nego one razvojno sposobne. Odreći se skrbi za njih značilo bi odreći se skrbi za nemali dio stanovništva. Drugo, cinična je zbog toga što je višedecenijska tradicija socijalističke države toliko proširila i učvrstila socijalna prava neproduktivnog stanovništva da se svaki pokušaj njihova praktičnog reduciranja javno doživljuje kao jedna vrsta socijalnog sadizma. Dakle, neovisno o motivima koji bi mogli potaknuti govornika na spomenutu tvrdnju, on ne bi mogao izbjeći javnu optužbu da je zagovornikom cinične razvojne strate-

gije. Zato nije neobično što takvu, i srodne, tvrdnje nositelji političkih ovlasti izbjegavaju. Ako ništa drugo, one nisu posebnim preporukama za masovnu biračku potporu.

No sistemska potpora neproaktivnim skupinama stanovništva ima i svoju razvojnu bilancu, djelomično neovisnu o opisanom tipu moralne osjetljivosti. Ona se u kritičkoj literaturi najčešće opisuje sintagmama kao što su egalitarna razdioba ili egalitarni poredak. U takvu društvenom okviru stvarni proizvođači društvene perspektive i boljitka rubnom su skupinom pod izravnim nadzorom parazitskog birokratskog sloja koji svoju upravljačku legitimaciju izvodi upravo iz načelne skrbi za neproaktivne skupine. Povijest socijalizma pokazuje da se u takvu shematismu ne može izbjeći ni jedna klopka rentijerskog društva. Ono, dakle, **uspješno funkcionira samo koliko uspješno radikalizira svoju razvojnu i strukturnu ovisnost** o adresama koje redovito doznaju zajamčenu rentu. Jedna među izravnim posljedicama takve mijene jest učvršćivanje kulturnog ambijenta koji je posebno pogodan za strategije unutrašnje (samo)kolonizacije. Među njima je posebno važna ona koja ohrabruje sumnjičavost prema procesima životnog diferenciranja. Zahvaljujući njezinim učincima, samorazumljivo pravo na životnu različitost postaje, također samorazumljivim, izvorom “rizičnih” oblika ponašanja.

Na skiciranoj podlozi učvršćuju se i primjerene urbane strategije. Njihov je središnji orijentacijski lik socijalni ovisnik s reduciranim, ali sistemski zajamčenim pravom na “egzistencijalni minimum”. Budući da je minimum već po definiciji razina gdje su životne razlike odredljive samo onoliko koliko su ukinute, predvidljivo je da će urbane strategije njime orijentirane **afirmirati, ponajprije, nastrane redukcije mjerila kakvoće kao svoje najveće uspjehe**. To, praktično, znači da je neuredan, zapušten i nastrano skroman režim održavanja i oblikovanja grada postao **istovrstan “jedino mogućem”** modelu održavanja i oblikovanja. Posrijedi je očita simbolična konstrukcija obzora razumijevanja socijalnih prilika. Ona je izravno podređena rentijerskim fantazmima i upravljačkih i ovisničkih skupina.

Predočena shema, dakako, ima sva obilježja idealnotipske sheme. To znači da se ona u naznačenoj zgošnjosti ne može uočiti ni na kojem empirijskom mjestu (ili samo na radikalnim rubovima društva). No niz njezinih posrednih implikacija ima status sistemskih činjenica. Primjerice, tijekom 1997. godine zagrebačko je gradsko poglavarstvo s posebnom pozornošću pripremilo prijedlog stambenog zbr-

njavanja više desetaka sirotinjskih obitelji. Odmjeren s moralnog stajališta taj čin, dakako, zaslužuje poželjne pridjeve. No odmjeren s razvojnog stajališta predmetom je dvostrukog prigovora. Prvi se svodi na razložno upozorenje da je Zagreb ionako postao “usisivač” hrvatskog stanovništva te da svako daljnje povećanje privlačnosti grada za sirotinjske skupine stvarno potiče nove useljeničke valove. Drukčije rečeno, takva bi gesta bila razvojno primjerena kada bi je zagrebačka gradska uprava smjestila **u koji drugi hrvatski grad**, čiju je socijalnu privlačnost potrebno poduprijeti “izvana”. Drugi se prigovor svodi na, također razložno, upozorenje da se na sličan način nije očitovala javna skrb ni za koju drugu profesionalnu skupinu koja izravno poboljšava gradsku kompetenciju i razvojnu otpornost; napose ne za elitne skupine sposobne oblikovati primjerene odnose između hrvatskog razvojnog potencijala i europskog okoliša.

Nije spomenuti primjer jednim primjerom. Ali je svakako indikativan. On poučava da u razvojnoj imaginaciji dominirajućih gradskih aktera djeluje jedna vrsta epistemološke ustrajnosti koja je još u razdoblju socijalističke modernizacije zorno pokazala u kakve se začudne oblike “raubanja” grada mogu prometnuti egalitarne systemske opsesije. Upozorili smo, ima li se u vidu ukupna socijalna “baština” postsocijalističke Hrvatske, nije moguće likove egalitarnosti uklanjati bez opasnosti da uklanjanje podleđe ciničnim strategijama. No, na drugoj strani, ustrajnost egalitarnih opsesija načinila je već zadivljujuću zbirku primjera uništavanja grada s legitimacijom brige za grad. Reurbanizacija Zagreba s pomoću slika obnove socijalnog raja zato jedva da može biti više od egalitarne navike činovništva koje ne samo da nije nikada pripadalo povijesti građanstva nego je poduzelo sve da se građanstvo na mjestu središnjeg gradskog aktera i ne ustali. Budući da ta vrsta preobrazbe nije vjerojatna računala li se samo s unutrašnjim sazrijevanjem hrvatskog društva, očito je da je uloga upravljačkih skupina upravo suprotna ulozi čarobnjaka na vratima (socijalnog) raja. Ona se, najprije, pokazuje **u obvezi da se razvojno sposobnim skupinama u gradu zajamče uloge izvedene iz njihove razvojne kompetencije.**

Eurokratsko imitiranje

Uvodno je potrebno ukloniti jednu, inače konvencionalnu, optužbu koja prati sve rasprave o tendencijama što se mogu podvesti pod naznačenu složenicu. Optužba se sastoji u tome da kritika eurokratskog imitiranja nije drugo nego pokušaj da se Hrvatskoj nametne fantazmagorični “treći put” u međunarodne integracije. Složenica “treći put” nije, dakako, odabrana slučajno. Svatko, čak i s kraćim pamćenjem, zna da je ona bila općom etiketom modela međunarodnog povezivanja u socijalističkoj modernizaciji. Dvije su osnovne sastavnice takva “trećeg puta”: nesvrstanost i samoupravljanje. Oduzmu li se tim sastavnicama obvezujući likovi političkog prenemaganja, na vidjelo dolazi model koji je hrvatsko društvo, pouzdano i predvidljivo, više desetljeća **odvajao od ostatka europskog građanskog svijeta**, a bližio ga kontinentalnim periferijama triju kontinenata: periferijama Azije, Afrike i jugoistočne Europe. Drukčije rečeno, zahvaljujući tomu modelu, hrvatsko se društvo uspješno barbariziralo.

Uporaba iste složenice devedesetih godina nagovješćuje i približno iste ishode. Razlika je tek u tomu što se složenicom ne označuje integracijska praksa socijalističke modernizacije, nego jedan skup uputnica koje upućuju na potrebu za kritičkom inventurom eurokratskog imitiranja. Jedan skup tih uputnica, strogo govoreći, takvu nepovjerljivost i zaslužuje. Posrijedi su oni pokušaji koji potrebu za kritičkim istraživanjem i provjerom eurokratskog imitiranja **reduciraju na nužnost preventivnog zatvaranja hrvatskog društva od poticaja i utjecaja građanskih društava u Europi**. Posrijedi su, dakle, strukturne tendencije motivirane autarkičnim opsesijama. Koliko su one posljedica zgoljne neukosti a koliko zbiljskih iskustava, predmet je posebne rasprave. U svakom slučaju likovi “trećeg puta” što ih one nagovješćuju teško da su likovi puta, prije bespuća.

Ima li, dakle, kritika eurokratskog imitiranja svoje prirodno mjesto, koje nije opterećeno opasnošću od podvrgnuća opsesijama “trećeg puta”? Držimo da je moguć potvrđan odgovor. Njemu u potporu nudimo dvije skupine činjenica.

(i) **Perspektive stvaranja nove tehničke strukture.** Poznato je da je socijalistička modernizacija podlegla središnjem modelu posebne tehničke ekspanzije: paleoindustriji. Oslonivši se na paleoindustriju, hrvatsko je gospodar-

stvo uspjelo (samo)kolonizirati vlastitu unutrašnjost: na inozemnim se tržištima, pak, pokazalo sposobnim samo tamo gdje su tržišta bila zasnovana na ekstremno reduciranim tehničkim i socijalnim aspiracijama, dakle, u socijalnim prilikama **predgrađanskog podrijetla**.

Društvena preobrazba devedesetih godina, potaknuta građanskim mjerilima i ciljevima, prirodno implicira i rekonstrukciju paleoindustrije i njezinu preobrazbu u novu tehničku strukturu primjerenu novim (oslobođenim) građanskim aspiracijama. Drukčije rečeno, građanska preobrazba implicira i potrebu za novom industrijskom strukturom koja je sposobna za inovacije i prilagodbe. Eurokratske tendencije, na drugoj strani, teže sposobnost za oblikovanje nove tehničke i industrijske strukture dodjeljivati **selektivno**, sukladno načelu da europskim središtima pripada i pravo nadzora tehničke preobrazbe, a perifernijim europskim društvima (kakvo je i hrvatsko) pravo na **re-prizne tehničke strukture**. Promotri li se posljedice takvih tendencija u zagrebačkoj gradskoj preobrazbi, dolazi se do paradoksalna zaključka. On sugerira da eurokratske tendencije **potiču paleoindustrijsku ustrajnost** u gradskoj preobrazbi. Jer, vidjelo se, prema europskim perifernijim društvima potiskuju, iz središnje europske perspektive, re-prizne tehničke strukture i sklopove. Dakako da zagrebački razvojni akteri, barem oni kojima je tijesno u socijalističkim industrijskim shemama bez socijalizma, moraju dovesti u pitanje naznačene posljedice. Ili, drukčije rečeno, upravo potreba za uspješnom integracijom u Europu **nameće** kritiku eurokratskog imitiranja.

(ii) **Ishod formalne europeizacije (tranzicije)**. Kao što je poznato, tranzicijska preobrazba obuhvaća dva usporedna programa institucionalne rekonstrukcije društva: političku rekonstrukciju (demokratizacija) i gospodarsku rekonstrukciju (privatizacija). Oba se programa, vidjelo se, temelje na stavu da je institucionalna rekonstrukcija dostatna za obuzdavanje divljih učinaka socijalističke modernizacije. Prihvati li se taj stav, imperativ da institucionalna rekonstrukcija hrvatskog društva **mora imitirati** bolja/najbolja rješenja u europskim društvima, djeluje kao zasnovan i racionalan stav.

No uvid u procese u društvenoj zbilji izvan naznačenog institucionalnog okvira otkriva da se, **unatoč** takvu imitiranju, **ne mogu izbjeći paradoksalni oblici nove barbarizacije** (primjerice, "divlje" poduzetništvo, uspon kriminalnih aktera u gospodarstvu itd.). Premda je osnovica

takvih paradoksa naoko zagonetna, nije neodređljiva. Posrijedi je činjenica da se oba programa formalne europeizacije **ne mogu dovršiti s planiranim rezultatima ako nisu određeni modernizacijom** kao procesom mijene društvene zbilje. Modernizacija se, pak, ne može oblikovati na temelju imitiranih shema nego s pomoću **kreativnog odgovora** na temeljna društvena ograničenja i izazove. Drukčije rečeno, eurokratsko imitiranje ne može zajamčiti onu razvojnu strategiju koja će uspješno ukloniti uzbaštinjena i novostvorena ograničenja. **Potrebna je, dakle, njegova kritika eda bi se primjereno odgovorilo na pitanje o obrisima iduće hrvatske modernizacije.**

Izloženo načelo može se primijeniti i na gradsku preobrazbu. Daljnji razvitak Zagreba djelomično se, dakako, može usmjerivati imitiranjem primjera izvrsnosti u inozemnom susjedstvu. Ali, stvarna modernizacija grada određljiva je samo kreativnim odgovorom na glavna ograničenja. Drukčije rečeno, **ona je neprenosiva gesta.**

IV.

OD
GENERALNOG
URBANISTIČKOG
PLANA PREMA
RAZVOJNOJ
STRATEGIJI
ZAGREBA

SKICA RAZLIKA

U prije izloženom, posebnom, poglavlju, upozorili smo na nekoliko osnovnih sastavnica nacionalne strategije koje obvezuju Zagreb i njegove stručne skupine pri izradi papira potrebnih za generalni urbanistički plan. No čak i da se naznačene obveze točno ispunjavaju, nije zajamčeno da će zbiljski likovi promjene, nastali pod utjecajem ispunjavanja, biti strukturno primjereni glavnim strategijskim zamislima i intencijama. Glavni razlog nalazimo u činjenici da je epistemologijska podloga *Strategije* izvedena iz jedne homogene volje koja ne obuhvaća i posebne oblike djelovanja autonomnih sudionika *Strategije*. Drukčije rečeno, u nacionalnoj *Strategiji* nema predodžbe o posebnim **identitetnim** obilježjima Zagreba, bez kojih se glavne intencije *Strategije* ne mogu primjereno oblikovati. Načelne identitetne obveze, nagoviještene zahtijevom za obzirnim razvitkom (“održivim” razvitkom), premda su, dakako, važne, nisu toliko specifične da bi mogle poslužiti za precizno “portretiranje” Zagreba i načina njegova sudjelovanja u ostvarivanju *Strategije*. Nisu dostatno specifični ni naseljski likovi (naselje, velegrad, metropola), uzeti sami za sebe.

Treba, na drugoj strani, priznati da glavnim ciljem nacionalne *Strategije* i ne može biti upućivanje na posebne identitete gradova/sudionika u ostvarivanju strategije. Najviše što ona može pružiti jest opća uputnica u tipove gradskih identiteta potrebnih u strategijskoj kooperaciji. Sama pak zadaća preciznog “portretiranja” takva identiteta ostaje među glavnim obvezama generalnog urbanističkog plana. Zato se on ne može promatrati kao mehanički prođžetak općih zamisli nacionalne *Strategije*, primijenjenih na posebni slučaj. **Naprotiv, on je dokument s autonomnom osnovicom**, koja samo djelomično pripada osnovici što je obuhvaća nacionalna *Strategija*. Međusobnu nesvodivost jamči činjenica da je grad (dakle, i Zagreb) sudionik s autentičnom egzistencijom. Generalni urbanistički plan,

pod uvjetom da je dobro načinjen, određen je, najprije, tom autentičnošću.

U idućim ulomcima shematično se opisuju glavni izvori te razlike. Generalni je urbanistički plan njima izravno podređen. Način na koji ih interpretira dopušta mu da javno funkcionira kao dokument s **posebnom** vrijednošću; on, dakle, ne ponavlja imeprative strategije nego usmjeruje gradski identitet sukladno tim imperativima. Zato se i pruža **prema** nacionalnoj *Strategiji*, a nije neposredno u njoj.

(a) **Gradski identitet.** U praktičnom kontekstu planskih dokumenata najkorisnije je riječju “identitet” označivati način djelovanja jednog sudionika preobrazbe prema drugom ili skupini drugih sudionika. Zato spomenuti gradski identitet dijelimo na tri osnovna lika.

(i) **Unutrašnji identitet.** Najkraće rečeno, njime se pokazuje kako se grad odnosi prema vlastitoj svakodnevici, dakle prema samom sebi. Za ljubav jedne prigodne shematizacije zasnovano je reći da se obveze unutrašnjeg zagrebačkog identiteta dijele na tri osnovne skupine. Prva skupina obveza jest **revitalizacija baštine prve modernizacije**. Druga skupina obveza jest **resocijalizacija baštine druge modernizacije**. Glavne natuknice o jednoj i drugoj modernizaciji izložene su drugdje, pa ih na ovom mjestu nije potrebno posebno ponavljati. Upozoriti je, ipak, da obveze obuhvaćaju i potrebu uklanjanja strukturnih rezerva što su područja tih modernizacija “zatvorile” u odvojene cjeline koje jedva da o predodžbi o cjelovitu gradu i ovisе. (Rez željezničke pruge između Donjeg grada i novog grada između Vukovarske i Save; rez Save između “starog” i “novog” Zagreba; industrijski rez između gradskog središta na istoku i kaotičnih industrijskih zona itd.) Jasno je da grad ne raspolaze ni organizacijskim ni financijskim silama potrebnim za brzo ispunjavanje takvih zahtjeva. Ali je jasno da se oni moraju učvrstiti kao dugoročni zahtjevi proizašli neposredno iz jedne identitetne obveze.

Treća skupina obveza pokazuje se u potrebi da se oblikuju novi gradski sklopovi, **kakvih još nema**, a koji su strukturna sastavnica imaginarne treće modernizacije (ili: likova razvitka kojima je korijen u državnim i društvenim promjenama započetim devedesetih godina). Očito je da se prakse revitalizacije baštine prve modernizacije i prakse resocijalizacije baštine druge modernizacije **ne mogu odvojiti** međusobno od treće skupine obveza. Ne mogu zbog toga što ih pokreće ista identitetna energija. Time se, dakako,

njihove autonomne razlike ne ukidaju u ime nove opsesivne homogenosti (kao u razdoblju druge, socijalističke, modernizacije). Ali se procesi mijene orijentiraju nekim zamislama koje su u modernom zagrebačkom gradskom iskustvu već nagovijestile potrebnu "gradotvornost" (primjerice, ekološki osjetljivost, zavičajne referencije u građevni, javni prostor po mjeri teritorijalnih marginalaca, središnja uloga kulturnih mjesta, smireni vremenski režimi i ritmovi u središnjim i stambenim mjestima itd.). Nisu, dakako, te zamisli dostatne za nove sklopove. Ali su, nesumnjivo, uvjeti koji jasno nagovješćuju svim sudionicima modernizacijskog procesa **kakva je osnovna sintaksa obvezujuća** za sve koji djeluju. Ta sintaksa nije mehanički prijepis ni jednog posebnog interesa. Ona, naprotiv, služi **kako bi se svaki posebni interes mogao samooblikovati sukladno novim/starim identitetnim uporištima grada.**

Jasno je da za skicirane skupine obveza nisu svi akteri zagrebačke gradske preobrazbe jednako zainteresirani. Akteri koji predaju grad najprije kao komercijalno ili razvojno sredstvo u njima će vidjeti malo prednosti. Ali akteri koji su izravno "zainteresirani" za **životna i simbolična** svojstva grada (a ona stvaraju i komercijalne poticaje) u njima će vidjeti ne samo obveze nametnute izvanjskom voljom nego i likove društvene imaginacije koji im i omogućuju i olakšavaju iznova uspostaviti prema gradu kao cjelini životne zbiljnosti personaliziran odnos.

(ii) **Identitet u susjedskoj zajednici naselja.** U ovom identitetnom liku zrcale se iskustva drugih (naselja) u susjedskoj skupini, stečena u odnosima s promatranim sudionikom. U praktičnim istraživanjima zrcaljenje se gradskog identiteta u iskustvu članova susjedске skupine najjasnije pokazuje u načinu na koji građani ocjenjuju tip razvitka što ga je dotični grad potaknuo u svom susjedstvu. Primjerice, manji gradovi u susjedstvu većih srednjih gradova u Hrvatskoj redovito njihov identitet opažaju kao **kolonizatorski** u odnosima prema sebi. Kvalifikacija je, najprije, posljedica praktičnog odnosa u kojemu veći grad djeluje kao ovlašten prenositelj različitih uređaja i događaja u susjedске manje gradove te kao višestruko jači izazivač onih promjena u kojima autonomija odlučivanja maloga grada praktično propada, neovisno o tomu koliko je zajamčena formalnim zakonskim pravilima i poretkom. U zaoštrenijim formulacijama skicirani se odnos opisuje i kao predatorski (odnos krvnik – žrtva). Treba još dodati

da su spomenuti uvidi nastali u razdoblju socijalističke modernizacije (osamdesetih godina).

Može li Zagreb u odnosu prema susjednim gradovima izgrađivati lik sličan skiciranome? Odmjerimo li preporuke nacionalne *Strategije*, dobiva se **posredni** naputak da takvo što ne bi bilo dobro. Ali samo posredni. Na drugoj strani, nije teško predočiti brojne praktične prilike koje potiču tehničku i funkcionalnu ovisnost malih gradova o većim središtima u susjedstvu. Bilo bi pogrešno zaključiti da građani malih gradova, **samo zbog toga**, rasuđuju da su žrtve specifične kolonizacije. Pogrešno zbog toga što ta ovisnost, poznato je, donosi niz razvojnih prednosti i malim gradovima. Negativne slike, dakle, nastaju na tlu komunikacijske prakse gdje se manje ili više jasno odmjeravaju identitetne tvorevine različite kakvoće. Ima li se to na umu, korisno je upozoriti da je zagrebačkoj gradskoj preobrazbi, koju potiču identitetne obveze, primjereno izgrađivati **kooperaciju** na mjestu gdje je prije bila kolonizacija; kooperaciju i s mrežom malih gradova i sa subjektima bez javnog jezika (prirodnim dobrima).

(iii) **Identitet u državnoj i nacionalnoj zajednici.** O nekoliko važnijih označnica zagrebačkog identiteta na toj razini raspravljeno je na drugom mjestu (10; 1997), pa nije potrebno ponavljati poznato. Korisno je tek upozoriti da se identitet Zagreba na ovoj razini određuje na dva, djelomično autonomna, semantička područja: na području potrebe i zahtjeva za društvenom integracijom i na području potrebe za novim razvojnim inicijativama. Prvo obuhvaća niz životnih i simboličnih impulsa koji Zagreb obvezuju da kao sudionik u društvenoj komunikaciji djeluje pružajući višestruka jamstva, i socijalna i životna i simbolična, da je i individualna i kolektivna svakodnevnica zaštićeno područje, gdje primjereno mjesto može naći svaki član nacionalne i državne cjeline. Drugo obuhvaća niz impulsa koji obvezuju Zagreb da **neprestano potiče na nove inicijative**, dakle, da praktično funkcionira kao glavni jamac društvene kreativnosti, napose u odmjeravanju s drugim razvojnim akterima kojima su prirodniji odnosi bez "opasnosti" od takvih promjena.

Nije, dakako, posve jasno koliko se implikacije skiciranih semantičkih područja mogu rabiti za izradu dokumenata s posebnim svrhama, kakav je i generalni urbanistički plan. U prijašnjem slučaju, gdje se određuje odnos Zagreba prema susjedima, to nije tako zamršeno. Jer već niz planskih stavova, vidljivih u dokumentima generalnog

urbanističkog plana, indicira kakav je odnos na djelu. Budući da je na nacionalnoj razini malo takvih, s homolognom operativnom strukturom, teško je neposredno uočiti njihove jasne **prostorne** posljedice, kao u prethodnom slučaju. No razumiju li se spomenuta semantička područja kao stabilne aspiracijske mreže, podrijetlo kojih je u kolektivnom identitetu (kulturnom i nacionalnom), nije neute meljeno razumjeti ih kao **strategijske imperativne nacionalne javnosti**. U praktičnom planskom poslu oni, ponajviše, imaju vrijednost kriterija i mjerila određivanja i legitimacije posebnih prioriteta ili rješenja.

(b) **Modernizacija**. U tekstu nacionalne *Strategije*, vidjelo se, osim načelnog zagovaranja obzirnog razvitka, nema jasnijih natuknica o modelu modernizacije s kojim autori *Strategije* mogu računati ili računaju. Imaju li se na umu prilike u kojima su djelovali prostorni planeri i urbanisti tijekom obiju prethodnih modernizacija, ta je okolnost **atipična**. U oba prijašnja slučaja, i prve i druge modernizacije, bilo je jasno kakav se model društva želi oblikovati i na kojim metasocijalnim uporištima. Zato su i osnovna uporišta gradske preobrazbe bila određenija.

No unatoč tom praznom mjestu istraživanje zainteresirano za uporišta treće hrvatske modernizacije (od devedesetih godina dalje) nije bez nekoliko korisnih pomagala. Među njima ističe se manji broj mjerodavnih uvida.

(i) **Prisutnost nove tehničke paradigme**. Od osamdesetih godina u jačim industrijskim zemljama zapadnog kruga stara se tehnička paradigma, na kojoj se temelji (paleo)industrijska ekspanzija, potiskuje i zamjenjuje novom. Tri su činjenice u tom pogledu posebno važne. Prvo, mijenja se pojam stroja (od oblika mehaničke kolonizacije života stroj se prometnuo u proces biologizacije mehaničkih sklopova). Drugo, industrijski sektor zapošljavanja više nije, **a ne može ni biti**, izvorom masovnog zapošljavanja. Zahvaljujući tomu, **industrijski sektor više ne može biti ni pokretačem masovne urbanizacije**. Treće, glavni industrijski pogoni postupno se potiskuju iz grada na područje (nove) gradske regije, gdje više nisu specifičnim dobrom ni jednog pojedinačnog grada, nego se istodobno oslanjaju u praktičnom funkcioniranju na veze i usluge više gradova u regiji.

Hrvatska, dakako, nije članom skupine zemalja gdje se to događa. Ona je periferijska zemlja. Ali je uočiti da se vrijeme političkog i državnog sloma modela druge modernizacije **poklapa** s vremenom iscrpljivanja glavnih (paleo)indu-

strijskih sklopova u hrvatskom gospodarstvu. (Zasnovano je govoriti o njihovoj 75%-tnoj otpisanosti.)

Ta činjenica, posredno, navodi na zamisao da **Hrvatska mora odlučnije poticati oblikovanje nove tehničke paradigme**. Premda je unutrašnja nepripravljenost hrvatskog društva za tu zadaću i više nego ozbiljnom zaprekom, ona nije i jedinom otegotnom okolnošću. Važnije su industrijske politike razvijenijih zapadnih zemalja, posebno ima li se na umu blisko susjedstvo i politike zemalja Europske unije. Opća intencija tih politika jest zastarjele industrijske sklopove i oblike potiskivati prema europskim rubnim zemljama. U tu se skupinu, mnoštvo je posebnih indikacija, ubraja i Hrvatska. U naznačenom okviru izgrađivanje nove tehničke paradigme u Hrvatskoj može dosegnuti onaj stupanj tehničke modernizacije koji se malo razlikuje od oblika i ustroja klasične industrije, premda djelomično “prerađene” pod tlakom novih socijalnih i ekoloških zahtjeva. Samo je po sebi razumljivo da takva tehnička modernizacija ne dopušta onu akceleraciju razvitka kakav je Hrvatskoj neposredno, ali i dugoročno, potreban. Zato je odlučnije oblikovanje nove tehničke paradigme jedan od temeljnih imperativa hrvatske razvojne strategije. Ona se bez suradnje intelektualnih skupina sabranih u Zagrebu te bez industrijske tradicije oblikovane u Zagrebu, ali i u srodnim gradovima s industrijskom prošlošću, ne može jasno odrediti.

Koliko čvrstoća takve paradigme utječe na prerezidobu teritorijalnih procesa, nagovijestili smo u uvodnom odjeljku. Nova tehnička paradigma istovrsna je dovršetku industrijskog sektora u ulozi sektora s masovnom ponudom radnih mjesta i sektora o kojemu ovisi “ostatak” grada. Drukčije rečeno, ona omogućuje da se razvojna autonomija grada i, općenito rečeno, “povratak gradu” oblikuje s manje dvosmislica i nejasnoća. Zato je aktivno poticanje nove tehničke paradigme **neodvojivo** od urbanih strategija kojima je temeljni cilj potvrditi Zagreb u njegovim glavnim odrednicama.

(ii) **Znanost kao uporište nove industrije**. O tome u tematski specijaliziranoj literaturi ima mnoštvo rasprava. Posrijedi je uvid da se nova tehnička i industrijska paradigma ne može oblikovati, a napose učvrstiti, bez strukturne ovisnosti o znanstvenim istraživanjima. Drukčije rečeno, sveučilišne institucije postaju novim središtima tehničke rekonstrukcije u društvu.

Ta načelna činjenica implicira, na prostornoplanerskoj razini, međutim, jednu promjenu koja je u dosadašnjim analizama bila predmetom rubne analitičke pozornosti. Posrijedi je promijenjeni **prostorni položaj** sveučilišnih institucija. Analizira li se pozornije i teritorijalni shematizam i glavni modeli budućeg rasporeda sveučilišnih institucija u Zagrebu, teško se oteti dojmu da je posrijedi odnos koji se oslanja na pragmatične okolnosti. (Primjerice, potpuno je strateški nejasno zašto se sveučilišne institucije kao što su kemijski zavodi Prirodoslovno-matematičkog fakulteta ili ustanove kao što je Fakultet za kemijsko inženjstvo koncentriraju u donjogradskom središtu; nejasno je, također, zašto se elektrotehnički fakultet ili fakultet strojarstva i brodogradnje nalaze uz Ulicu grada Vukovara itd.) Prihvati li se stajalište da je znanost uporište nove tehničke konstrukcije/rekonstrukcije industrijskog sektora, spomenute ili srodne istraživačke ustanove **postaju žarištima nove industrijalizacije**. To, posredno, znači da je njihovo prirodno mjesto na **rubnim gradskim područjima**, gdje se bez većih poteškoća mogu spajati istraživački poligoni i nove industrijske lokacije. Spomenuto sintaktičko pravilo, dakako, ne može se primjenjivati linearno. Ali, na drugoj strani, ono implicira da se postojeća i buduća istraživačka središta u prirodnim, tehničkim i medicinskim znanostima vrednuju kao potencijalna žarišta nove industrijalizacije. Budući da niz posebnih zahtjeva kojima je korijen u strategiji obzirnog razvitka nalaže da takva žarišta moraju imati i odgovarajuću lokacijsku "obzirnost", posve je očito kakav se glavni pravac urbano-loške analize time favorizira.

(iii) **Tehnička javnost i neovisni nadzor**. Model (paleo)industrijalizacije, razvijen u razdoblju druge hrvatske modernizacije, imao je, na području javnog nadzora, dva izrazita "slijepa" mjesta; njihov daljnji opstanak nije spojiv s uvjetima i mjerilima obzirnog razvitka; nije spojiv ni s novim pristupom lokacijskoj politici u industriji.

Prvo slijepo mjesto pokazuje se u isključivanju javnosti iz rasprave o novim industrijskim lokacijama. Glavni argument u korist odluke o isključivanju bio je prigovor o nekompetentnosti. To znači da javnost ne može mjerodavno raspravljati o prednostima i manama pojedinih lokacijskih odluka. Zbog toga nije nužna ni u procesu odlučivanja. Prihvati li se argument doslovno, njegova je vrijednost nesumnjiva. Nekompetentna javnost lako može biti žrtvom različitih interesnih strategija i predumišljaja. Suklad-

no tomu, javni stavovi ne mogu obvezivati nijednog zastupnika javnog interesa.

Drugo slijepo mjesto pokazuje se u isključivanju institucije neovisnog nadzora pojedinih lokacijskih odluka i istraživanja na kojima se one temelje. Time je okvir analitičke objektivnosti sustavno reducirana samo na dva lika uključenog znanja: na stručnjake koje plaća investitor i na stručnjake koje plaća konkurentski investitor. Javnost može ovisiti ili o jednom ili o drugom. Drugih mogućnosti nema.

Prihvati li se, kao jedna od temeljnih implikacija treće modernizacije, i stav da nova industrijska politika izravno ovisi o tehničkoj javnosti i o (s njom povezanom) neovisnom nadzoru kakvoće analitičkih podloga, na koje se ona pozivlje, postaje očito da se time uklanjaju slijepa mjesta na koje je upozoreno. A proces rekonstrukcije tehničke osnove gospodarstva, napose sekundarnog sektora, zadobiva potrebnu socijalnu čitljivost. Ima li se na umu stvarna veličina skupina koje su na položaju sudionika ugroženih industrijskim politikama, ta socijalna čitljivost ima vrijednost **nužnog uvjeta** svake razvojne strategije koja implicira tehničke mijene.

(c) **Nova predodžba o gradskoj regiji.** Sintagma “gradska regija” rabi se u ovom analitičkom odjeljku sa stanovitim nepovjerenjem. Ne zbog toga što se njezine granice ne bi mogle argumentirano odrediti. Napokon, metodologijske sheme socijalne geografije u tom su pogledu nedvosmislene. Nepovjerenje je posljedica stava da mnoge opće formulacije, među koje spada i sintagma “gradska regija”, neprecizno opisuju **kvalitativne razlike** između pojedinih mjesta na toj regiji. Primjerice, primijeni li se čak i najjednostavnija shematizacija zagrebačke gradske okolice s pomoću izokrona, gubi se niz važnih lokalnih razlika između tako različitih područja kakva su, primjerice, Žumberak, Dugo Selo ili Vukomeričke Gorice. Bitno je uočiti da su mnoge razlike takve da ih je najmanje pogrešno držati nesvodivima. Sukladno tomu, uporaba sintagme “gradska regija” već implicira da smo se odvažili na jednu vrstu nepriznavanja, inače nužnih, regionalnih razlika.

Ipak, i u ovom se odjeljku ističe ne samo valjanost te sintagme u određenom analitičkom kontekstu nego se zagovara i potreba promjene predodžbe o njoj kao dio oblikovanja nove gradske razvojne strategije. O čemu je riječ?

Najkraće, posrijedi je promjena predodžbe o regionalnom području razvitak kojega je **najtješnje svezan** s raz-

vitkom Zagreba. Bilo bi, dakako, pretjerano reći da su razvojne promjene na tom području dio **unutrašnjih** zagrebačkih promjena sada, zaključnih devedesetih godina. Ali nije netočno reći da je oblikovanje nove zagrebačke modernizacije nemoguće bez strukturne povezanosti s razvojnim promjenama na tom području.

Granice područja u osnovi su određene europskim prometnim odlukama o dva kontinentalna pravca. Prvi je dio prometnog koridora Srednja Europa – jadranski jug. Posrijedi je, poznato je, prometnica Rijeka – Zagreb – Varaždin – Mađarska. Devedesetih godina ta je prometnica jedan među nekoliko hrvatskih investicijskih prioriteta. Njezino izgrađivanje i tehničko opremanje izravno utječe na nekoliko posljedica. Najprije, omogućuje da se modernizacija gradova na prometnoj osovini: Rijeka, Zagreb i Varaždin, na temelju nacionalnog interesa za oblikovanjem gospodarskog područja koje će biti **bezuovjetno konkurentno na europskom tržištu**, racionalno koordinira. Cilj koordinacije nije, dakle, optimizacija gradskog razvitka “iznutra”, kao autarkične razvojne zbiljnosti. Cilj joj je optimizacija koja se naslanja na strukturne prednosti svakoga grada na prometnom pravcu. Drukčije rečeno, cilj joj je optimizacija koja, u isti mah, potiče stvaranje **jedinstvenog gospodarskog područja** s autonomnim institucijama, ritmovima i kriterijima uspješnosti. U zbilji takva jedinstvena gospodarskog područja, dakako, nema. Ali ritam dosadašnjeg tehničkog opremanja prometnog pravca te izgledi da Hrvatska na njemu najbrže postigne gospodarsku organizaciju sposobnu za efikasno nadmetanje na inozemnom tržištu govore da nagoviještene mogućnosti nisu tlapnja nego jedna vrsta stratejskih imperativa.

Druga, ne i manje važna, posljedica očituje se u tome da je područje uz prometni pravac s tamošnjom mrežom naselja “prirodno” područje **prioritetnog investiranja spomenutih gradova**. Isticanje prioriteta ne implicira, dakako, i obvezu da svaki grad na tom pravcu, zbog investicija u područje, zapušta autentične gradske prioritete. Lokalni oblici razvitka, vidjelo se, dio su obvezujućih likova nove modernizacije. Oblikovati gospodarsku strukturu i razvojne sudionike koridora nasuprot lokalnom razvitku značilo bi izravno ugroziti samo osnovicu nove modernizacije. Isticanje činjenice da područje pravca “prirodno” postaje prioritetnim investicijskim područjem ima, međutim, drugi cilj. Posrijedi je nova razvojna mreža koja se oblikuje na spomenutom prometnom pravcu. Ta je mreža okosnica

nove hrvatske akceleracije razvitka. Budući da su veći srednji gradovi, a napose Zagreb, glavni sudionici te akceleracije, predvidljivo je da su oni “prirodno” zainteresirani za gospodarenje područjem.

Drugi kontinentalni pravac je pravac Austrija – Maribor – Zagreb – Sisak – europski jugoistok. Zapadni dio toga pravca: od Bavorske i Austrije do Zagreba ima i “dodatnu” vrijednost; on je dionica srednjoeuropskog puta (via Zagreb) za jadranski jug. Istočni dio pravca: od Zagreba prema Sisku i europskom jugoistoku dio je, poznato je, starog strateškog pravca o kojemu je strukturno ovisila socijalistička modernizacija. Njemu, doduše, konkurira paralelni pravac kroz Mađarsku (za Ukrajinu, Rumunjsku i Tursku). Ima li se na umu činjenica da je Mađarska članica i razvojnih i obrambenih europskih saveza, treba očekivati da će Europska unija taj pravac favorizirati. Poticanje pravca kroz Hrvatsku za europski jugoistok bit će, najprije, motivirano izvanjskim političkim potrebama za jačanjem međuovisnosti “regionalnih aktera”, dakle, država na – političkim žargonom eurokrata rečeno – “istočnobalkanskom i zapadnobalkanskom području”. U njih, poznato je, i Europska unija i SAD ubrajaju i Hrvatsku.

No neovisno o tom, politički problematičnom, ocjenjivanju vrijednosti samog pravca, Hrvatska je nedvojbeno zainteresirana za njegovo daljnje tehničko opremanje na hrvatskom teritoriju. Razlog su unutrašnje potrebe za teritorijalnom integracijom, napose područja koje će još duže vrijeme biti “zonom” posebnih političkih i razvojnih pritiska: područja hrvatskog istoka. Budući da je integracija hrvatskog istoka neodvojiva od nove hrvatske modernizacije, i nova akceleracija razvitka mora se posebno potvrditi baš na njemu. Zato je i tehničko opremanje istočnog pravca nacionalni strateški imperativ. Na potezu od Maribora do Siska s tri veća središta i nekoliko manjih prirodno se oblikuje novi okvir razvojne suradnje. U tom okviru, upozoreno je i u prijašnjem odjeljku, ne gube se lokalne preobrazbe središta. Sintaksa modernizacije to, napokon, i ne dopušta. Ali su nagoviješteni oblici razvojne kooperacije i ovisnosti koji, nedvojbeno, pripadaju novoj/jedinstvenoj razvojnoj zbilji.

(d) **Aktivni nadzor useljavanja.** Na više je mjesta istaknuto da Zagreb, u budućnosti, mora voditi aktivnu politiku useljavanja/iseljavanja. Ta općenita formulacija krije nekoliko posebnih zadaća.

(i) **Sustavna blokada daljnjeg povećanja broja stanovnika.** Tijekom razdoblja druge modernizacije ojačala su dva glavna razloga povećanja broja stanovnika u gradu. Prvi je razlog paleoindustrijska paradigma razvitka. Paradigma, poznato je, “proizvodi” potrebe za velikim brojem radnika. Nisu te potrebe, dakako, samo posljedica unutrašnjih, racionalnih, imperativa industrijskog sektora. One su, upozorili smo u prijašnjim odjeljcima, posljedica činjenice da je industrijski sektor konstrukcijski sektor poretka u cjelini. To znači da zapošljavanje u industriji nije posljedica samo odnosa na tržištu rada u samom sektoru nego i potrebe poretka da brojnošću industrijskog sektora legitimira autonomnu “modernost”. Zato je privlačenje i zapošljavanje u industrijskom sektoru veće i od njegovih funkcionalnih zahtjeva i od stvarnih “smještajnih” mogućnosti grada kamo se novi industrijski radnici alociraju. Sintaktičko je pravilo konstrukcije da se veći i masovniji industrijski sklopovi lociraju u veće gradove. To znači da je Zagrebu dopala uloga, barem u okviru hrvatskog društva, **najbrojnijeg** industrijskog središta. Brojnost se, upozoreno je, povećava neovisno o socijalnim ili ekolozijskim učincima u neposrednom ili posrednom okolišu; dakle, neovisno o učincima u gradskoj zbilji ili zbilji hrvatskog društva.

Drugi je razlog **ratna otpornost** Zagreba. Tijekom više godina Domovinskog rata u kolektivnom iskustvu hrvatskog stanovništva Zagreb je stekao položaj neugroziva/neosvojiva grada. Sporadične okupacijske prijetnje ili povremeni (zračni) napadi nisu bili dovoljno uvjerljivi za opovrgnuće predodžbe. Na drugoj strani, stupanj ratne nesigurnosti u većem dijelu Hrvatske porastao je približno toliko koliko je poraslo i pouzdanje da je Zagreb u svim ratnim okolnostima sigurnim gradom. Izravna posljedica takva uvida je tendencija znatnog dijela hrvatskog stanovništva da potraži sigurnu adresu za budućnost baš u Zagrebu. Posebno su tom stavu sklone skupine s izravnim prognaničkim iskustvom.

Upozoriti je da socijalne prilike koje se oblikuju pod tlakom takvih događaja imaju **autonomnu sintaksu**. Jedno od njezinih važnih pravila jest i ono koje ne dopušta gradskoj upravi zadržati ciničnu hladnokrvnost prema novodošlim skupinama. Zahvaljujući tomu, gradska se uprava izlaže **istodobnim a protuslovnim** imperativima. Na jednoj je strani imperativ da se novodošlima zajamče kakve-takve životne šanse. Stvaranje tih jamstava pak **pove-**

ćava daljnju privlačnost Zagreba. Na drugoj je strani imperativ da se ne dopusti Zagrebu “progutati” veći do hrvatskog stanovništva. To je moguće koliko se privlačnost Zagreba izvanjskim skupinama **smanjuje**. Uklanjanje toga paradoksa, dakle, nije posve jednostavno. Ono traži planere s posebnim kompetencijama i iskustvom.

(ii) **Sustavna politika prerazdiobe useljeničkih skupina.** Zagreb, baš kao i drugi hrvatski gradovi, ne može ne biti “otvorenim” gradom. Njegova je pristupačnost dio općih životnih i teritorijalnih prava hrvatskog stanovništva, pa u tom pogledu i ne može biti posebnih nedoumica. No, imaju li se na umu razvojni imperativi proizašli iz predodžbe o identitetu Zagreba u hrvatskom društvu te imperativi proizašli iz uvida da se okončala industrijalizacija kao proces zajamčena masovna zapošljavanja, sudionici zagrebačkog razvitka ne mogu ne prihvatiti politiku kojoj je cilj **selektivno useljavanje**. Potreba za selekcijom izravno je posljedica potrebe za izvrsnim skupinama u određenim sektorima razvojnih promjena te potrebe da se useljavanje nadzire sukladno stvarnim socijalnim i ekološkim mogućnostima grada.

Popisu spomenutih potreba treba dodati i još jednu – metropolsku. Upozoreno je da je metropola onaj lik grada gdje se neposredno određuje odgovornost grada za razvitak ukupnog društva. Metropolski grad, dakle, po definiciji je odgovoran ne samo za unutrašnji gradski razvitak nego i za razvitak društva kojemu je metropolom, u cjelini. To znači da Zagreb nije obvezatan nadzirati useljavanje samo zbog unutrašnjih, komunalnih, potreba i motiva, nego i zbog posljedica koje, predvidljivo, ekstremna centralizacija naseljavanja izazivlje na hrvatskom teritoriju. Metropolske se obveze, dakle, ne mogu odvojiti od obvezujuće politike selektivnog useljavanja, u kojemu, očito je, prednost ima naseljavanje skupina s posebnom kompetencijom pred naseljavanjem u masovnim valovima.

Takva politika može, međutim, poželjne učinke postići samo u “unutrašnjem” području grada, zanemarujući promjene na izvanjskom, periferijskom, prstenu. Uzme li se u obzir nova predodžba o gradskoj regiji, na koju je upozoreno u prijašnjem odjeljku, naznačena se redukcija može otkloniti. Drukčije rečeno, uspješnost selektivne politike useljavanja ne mjeri se samo smanjenjem useljeničkih skupina tijekom zadanog razdoblja u Zagreb nego **kakvoćom ukupne prerazdiobe stanovništva** u Hrvatskoj u korist srednjih gradova te gradova na hrvatskoj periferiji

čiji je razvojni i socijalni autoritet temeljito ugrožen tijekom ratnog razdoblja (Vukovar, Vinkovci, Osijek, Dubrovnik, Gospić, Sisak, Petrinja, Knin, Benkovac itd.).

(iii) **Poticaaj iseljavanju.** Ni jedan grad u Hrvatskoj nije do sada izgradio sustavne poticaje na iseljavanje, napose onih skupina koje su se, već i po vlastitoj predodžbi, u grad smjestile “privremeno”. Zašto tomu nije tako, predmetom je posebne rasprave koja nadmašuje okvire ovoga rada. Upozoriti je da oblikovanje takve razvojne politike predstoji i Zagrebu. Posve je očito da se ona ne može izraditi u uzbaštinenom “autarkičnom” okviru razumijevanja gradskog razvitka. Za primjereno oblikovanje takve politike potrebne su barem dvije dodatne skupine aktera: državne institucije (posebno vojska i gospodarske institucije), crkvene institucije te drugi gradovi s autonomnim, komplementarnim, razvojnim ciljevima.

NEKE ORGANIZACIJSKE
I IZVEDBENE
POSljedICE

(a) **Organizacija istraživanja.** Kada “budućnost posustane”, stručnjaci vole ponavljati kako je temeljna zadaća urbanističkog dokumenta, kakav je i generalni urbanistički plan, razgraničenje osnovnih teritorijalnih interesa. Najprije se dijele područja koja je potrebno zaštititi (kao prirodna ili kulturna dobra) od područja koja su pogodna za različite oblike i tipove djelatnosti. Potom se dijele područja za posebne djelatnosti (stanovanje, gospodarski sektori, promet itd.) i određuju primjereni režimi uporabe. Nakon toga se razgraničuju i temeljni vlasnički interesi: privatni i javni. Promotri li se tri spomenute razdiobe temeljnih teritorijalnih interesa s potrebnom kritičnom napetošću, lako je uočiti da za opisanu uporabu generalnog urbanističkog plana **nije nužno potrebna** predodžba o budućnosti grada ili posebnih djelatnosti. Potrebni su, dakako, osnovni uvidi zbog preventivnog uklanjanja sukoba, napose neočekivanih organizacijskih ili tehničkih oblika pojedinih interesa, ali razvijena predodžba o budućnosti nije. Premda iznesena tvrdnja može zvučati paradoksalno ima li se na umu značenje riječi “plan” u imenu dokumenta, tvrdnja nije nelogična. Posrijedi je, jednostavno, upozorenje da je glavna zadaća planskog dokumenta kakav je generalni urbanistički plan, razvojno promatrano, skromna. Zadaća se sastoji u tomu da se jasno razdijele teritorijalna područja, djelatnosti i interesi, kako bi se preventivno uklonila opasnost od međusobnih sukoba i povreda prava: teritorijalnih, socijalnih i životnih, pojedinih sudionika teritorijalnih praksa. Drukčije rečeno, zadaća je dokumenta biti osnovicom stanovita **uporabnog reda**. Zato se od njega zahtijeva i primjerena **pravna kakvoća**.

Tvrditi, pak, da je time potpuno opisana zadaća generalnog urbanističkog plana, svakako je netočno. Svaki urbanist, već i na temelju svakodnevnog iskustva, zna da se takav dokument ne može načiniti bez stanovita razumije-

vanja grada kao autentične zbiljnosti. To, praktično, znači da se, pravno promatrano, može sastaviti dobar plan a da on ipak bude izvorom nezadovoljstva. Urbanološke teorije poučavaju da se gradska zbiljnost treba razumjeti kao “interesna igra”. Ali i da se ta igra egzistencijalno oblikuje na temelju predložaka, uvjeta i pravila koji se ne mogu izvesti neposredno iz interesa. Drukčije rečeno, na temelju prisutnosti manje ili više jasnih identitetnih sklopova i poredaka. **Samo identitet ima interes.** Kako će se identitet konkretno tehnički, socijalno i teritorijalno oblikovati, ovisi, najprije, o tomu kakav je i koji je identitet na djelu. Identiteti su, poznato je, i pravne činjenice. Ali njihova je “pravnost” samo posljedica njihove razlike.

Ima li se skicirana činjenica na pameti, lako je zaključiti da se generalni urbanistički plan ne može izraditi bez pitanja o identitetima aktera i njihovih praksa koje, inače, trebaju planskim dokumentom biti regulirane. Pri tomu se nužno razlikuju dva identitetna pitanja. Prvim se pita za **identitetna obilježja grada kao općeg dobra.** Time se izvlače na vidjelo glavna sintaktička i semantička pravila koja određuju najvažnije mogućnosti daljnjeg oblikovanja gradskog sklopa/gradske strukture. Drugim se pita za **identitetna obilježja pojedinih aktera** teritorijalne prakse. Time se izvlače na vidjelo glavne zamisli, projekcije, aspiracije pojedinih aktera, ali i njihova praktična moć i kompetencija. Sukladnost između dvaju naznačenih identitetnih krugova nije ničim zajamčena. Lako je zamisliti aktere koji žele “barbarizirati” grad gdje djeluju. Ili ga promijeniti tako da mu presude jednim strukturnim rezom (primjerice Zagreb u drugoj modernizaciji). Nije zajamčena ni trajnost razdiobe na “dobre” i “zle” aktere. Primjerice, u razdoblju druge modernizacije mnoge su građanske skupine u isti mah ekološki zainteresirane, ali i neobzirni graditelji “komercijalnih” kuća za rentiranje (obala, gradska periferija, rubovi nacionalnih parkova itd.).

Iz iznesenih tvrdnja prirodno proizlazi nekoliko stavova.

(i) Identitetna obilježja i mijene nisu zadani. Zato su **predmetom istraživanja.** Budući da se ta obilježja mijenjaju i longitudinalno (kroz vrijeme) i strukturno (formalni predlošci, tehnička podloga itd.), **stvarni je predmet istraživanja njihova vremenitost.** Time smo na tlu *future researches*. Istraživanje vremenitosti, naime, prirodno implicira i interes za predviđanje (mijena) i interes za njihovo (djelomično) usmjeravanje i izazivanje.

(ii) Istraživanje identitetnih obilježja grada kao općeg dobra **treba odvojiti** od istraživanja posebnih aktera društvene mijene. Barem su dva razloga u korist te tvrdnje. Prvi je u činjenici da su gradski sklopovi zbilje “dugog trajanja”. Zato je i točno razumijevanje i tumačenje pojedinih obilježja izravno ovisno o ritmu mijena toga vremenskoga kruga. Drugi je u činjenici da gradski sklopovi imaju posebnu, dopušteno je reći – **autonomnu** sintaksu i značenjske mreže. One se **ne mogu** izvesti ni iz koje posebne interesne igre **neposredno**. Naprotiv, u pojedinim tipovima sklopova artikuliraju se nerijetko međusobno oprečni interesi ili djelatnosti.

U razdoblju socijalističke modernizacije istraživanje identitetnih sklopova grada kao općeg dobra bilo je reducirano na intuitivne uvide. Zato je, redovito, svaki posebni izazivač promjene mogao određivati i graditeljsku sintaksu scene te promjene. Drukčije rečeno, gradska urbanistička služba bila je **nespremna** za primjereno tumačenje i određivanje **identitetnih uvjeta** obvezujućih za buduće mijene u gradu. Bila je, nasuprot tomu, spremna za tumačenje i određivanje **pragmatičnih** uvjeta uporabe pojedinog područja (gustoća izgrađenosti, tip djelatnosti, parcelacija itd.). Nespremnost nije posljedica manjka volje ili želje da se identitet grada primjereno čuva i nadzire. Bila je posljedica činjenice da služba nije ni organizirala **kontinuirano istraživanje** gradskog identiteta niti je raspolagala mogućnostima njegova organiziranja. Taj su manjak znali ublažiti samo zreliji gradovi. (Od osamdesetih godina i Zagreb.)

Prisutnost kontinuiranog istraživanja na praktičnoj razini stvara posebnu prednost. Ona se sastoji u tomu da gradska služba raspolaže **viškom uvida i zamisli koji pret-hodi** svakom posebnom investicijskom zahtjevu. To znači da izricanje posebnog investicijskog zahtjeva u gradu nije nikakvim posebnim povodom za istraživanje. Nije zato što postojanost kontinuiranog istraživanja osigurava urbanističkoj službi višak spoznaja u odnosu na svako posebno pitanje koje investitori mogu nametnuti. Zahvaljujući tomu, skrb o identitetu oblikuje se kao cjelovit istraživački program i s lakoćom otklanja opasnost da u praktičnim odnosima djeluje isključivo suspenzivno.

Glavna je epistemološka teškoća izloženog obrata u tome što nije jasno tko određuje istraživačke prioritete. Ako ih određuje gradska urbanistička služba, onda im prijeti opasnost da ostanu ograničeni na nekoliko načelnih tema i problema. Određuju li ih posebne političke skupi-

ne, jasno je da i tada djeluju apriorna ograničenja izvedena iz glavnih interesa tih skupina. Teškoća se može izbjeći stvaranjem posebnih ekspertnih skupina koje ne podliježu ni unutrašnjim obvezama urbanističke službe ni posebnim zahtjevima političkih ili njima srodnih skupina. Bitno je da su takve skupine **sposobne** nametnuti one istraživačke prioritete i pitanja koja su izravnom posljedicom **razumijevanja grada kao javnog dobra**. Jasno je da horizont oblikovanja tih pitanja mora biti toliko otvoren da se iz njega može izvesti poseban odgovor na **svaki zamisliv** investicijski zahtjev. Zahvaljujući tomu, grad **unaprijed**, prije nego što se identificiraju posebni investitori, može ponuditi uvjete poticanja za jednu vrstu aktera a razočaravajuće za druge.

(iii) Istraživanje posebnih aktera ponajčešće je reducirano na istraživanje interesa i aspiracija. Nije, dakako, ta redukcija pogrešna. Ali se pokazalo da, imaju li se na umu praktične planerske potrebe i poteškoće, nije pouzdana za određivanje stvarnog načina teritorijalnog djelovanja tih aktera. Nije pouzdana zbog toga što na taj način ostaju zaklonjeni mnogi važni čimbenici teritorijalnog ponašanja, kakvi su, primjerice, društvena moć, tehnički sklopovi kojima se interesi i aspiracije posreduju, životni stilovi, i srodni. Drukčije rečeno, iz načelno istih interesa i aspiracija mogu se izvesti **bitno različiti**, čak i oprečni, oblici teritorijalnog ponašanja aktera. Zato njihovo istraživanje mora obuhvatiti, osim aspiracija i interesa, barem još i njihovu urbanu kompetenciju, tehničku povijest te predloške svakodnevnog života (tamo gdje su oni odredljivi). To, zapravo, znači da predmetom istraživanja mora biti **dinamička osnovica** njihova teritorijalnog ponašanja. Ona obuhvaća sastavnice iz prošlog vremena, ali i sastavnice koje su odredljive na temelju analize likova budućnosti u djelovanju takvih aktera.

Prije istaknut zahtjev da se takva istraživanja odvoje od istraživanja gradskog sklopa, uzmu li se iznesene naznake u obzir, ne može se, dakako, razumjeti na radikalni način. Zašto ne može, držimo da i nije potrebno posebno pokazivati. Korisno je, međutim, upozoriti da identifikacija aktera na naznačeni način stvara uporabljivo uporište i za odmjeravanje njihova djelovanja u gradskom sklopu. Jer se sama identifikacija zbiva na temelju onih praksa koje imaju teritorijalne oblike i učinci kojih se u okolišu mogu nedvosmisleno odrediti.

Cjelovito razumijevanje aktera, **promotri li se u svojoj ukupnosti**, može se izjednačiti sa strategijom. Na drugoj strani, nadzor identitetnih obilježja grada povlašteno je područje generalnog urbanističkog plana. **Spoznajni višak** koji se na temelju kontinuiranih istraživanja stvara na oba područja promjene omogućuje da se stručni odnos prema oba područja oblikuje s potrebnom konzistencijom i ponudom poticaja **koja prethodi** artikulaciji posebnih ciljeva i zahtjeva.

(b) **Razgraničenje poduzetničkih i zaštitničkih obveza grada.** U odjeljku o akterima gradske preobrazbe upozoreno je da je grad u skupini razvojnih aktera prisutan u dva osnovna lika. Prvi je lik **poduzetnički**. On dopušta grad odrediti kao jednu vrstu jedinstvenog poduzeća koje je prirodno zainteresirano za profitnu uporabu raspoloživih dobara. Profitne dobiti, dakako, povratno se reinvestiraju u pojedina gradska dobra radi optimizacije dobiti; ali se reinvestiraju i u druge gradske potrebe, ovisno o razvojnoj i zaštitnoj politici. Drugi je lik **zaštitni**. On dopušta grad odrediti kao jednu vrstu zajednice javnog dobra. Glavni ciljevi, zahtjevi, zamisli, gradske politike oslonjene na taj lik određeni su općim imperativom da grad i njegovi građani uživaju primjerenu kakvoću života.

U socijalističkoj modernizaciji ta dva lika nisu bila jasno artikulirana; nisu zato mogli biti ni primjereno razgraničeni. Budući da grad u tom razdoblju nema punu subjektivnost (nije priznat kao autonomni akter društvene promjene), njegove ovlasti reducirane su na nekoliko osnovnih zaštitnih ovlasti. Poduzetničke se sistemski ne priznaju. Ali se “u sjeni” prirodno množe rentijeri kojima porijekom neformalno povjerava mogućnosti da djeluje umjesto grada kao poduzetnika (paragadska poduzeća, “divlji” poduzetnici, institucije oslobođene gradskih poreza itd.).

Skicirana razlika između likova implicira da se gradska uprava prema gradskoj zbilji i njezinim dobrima može odnositi na dva načina. Prvi način poučava da su gradska dobra **kapitalna** dobra, uporabljiva u gospodarskom natjecanju, kao i u drugih poduzetnika. Drugi način poučava da su gradska dobra predmetom identitetne **zaštite**. S obzirom na posljedice koje izazivlju u društvenim praksama, spomenuti načini nisu sukladni; naprotiv, manje je netočno reći da su oprečni. Pa ipak ni jednog ni drugog gradska se uprava ne može odreći. I jedan i drugi njezine su obveze. To, posredno, znači da iste, **dvostruke**, obveze djeluju i kao zadaće generalnog urbanističkog plana.

Lako je, međutim, uočiti da sadašnja organizacija gradske zagrebačke uprave **nije sukladna** toj dvojnosti. Nedo- staje u njoj **glavni tumač poduzetničkih interesa grada**: gradski menadžer/direktor. Njegova prisutnost, uočiti je, ne suspendira i ne ograničuje ovlasti gradonačelnika. Gradonačelnička je legitimacija, po podrijetlu, u političkoj sferi (demokratska procedura izbora itd.). Gradski je menadžer/direktor, naprotiv, stručna osoba kojoj je zadaća optimizirati dobiti na temelju gospodarske uprabe gradskih javnih dobara. Budući da njegov lik nije jasno artikuliran u upravnom sklopu, predvidljivo je da nije jasno artikulirana ni poduzetnička obveza generalnog urbanističkog plana.

Već i zato mnogi izravni gospodarski učinci **samog prijedloga** plana ostaju izvan analitičke pozornosti. Primjerice, poznato je da zamisli izložene u generalnom urbanističkom planu bitno utječu na gospodarsku ocjenu razvojne vijednosti pojedinih gradskih dijelova i tamošnjih parcela. To znači da već i **same namjere** predočene u nacrtu planskog dokumenta izravno utječu na **tržišne cijene gradskog zemljišta**. Drukčije rečeno, prijedlog generalnog urbanističkog plana tržišno funkcionira **neovisno o tomu** vodi li o toj činjenici gradska uprava računa ili ne vodi. Lako je zamisliti tko izvlači najvažnije dobiti iz takva odnosa, gdje grad nije jasno odredio svoju poslovnu politiku i organizacijske oblike njezina prakticiranja.

Skicirane naznake, dakako, imaju opravdanje samo koliko je obzor razvojne obzirnosti grada kao zaštitnog aktera zajamčen. Obzirnost, napokon, u suvremenim gospodarskim procesima djeluje i kao legitimacijsko načelo profitnih aktera. S toga stajališta opovrgnuti naznačeni pravac mišljenja jednostavno je suvišno. Važnije je, pak, na temelju skicirane razlike između grada kao poduzetnika i grada kao zaštitne zajednice razviti potrebnu obnovu tržišne i gospodarske subjektivnosti grada. Uklopljena u opću zaštitnu autonomiju grada ona može samo osnažiti grad u ulozi metasistemskog izvora modernizacije.

(c) **Nove gradske interesne udruge**. Zagreb je, kao uostalom i drugi hrvatski gradovi, članom opće hrvatske udruge gradova. Glavna je zadaća udruge raditi na poboljšavanju systemske uloge i položaja gradova u hrvatskom društvu. Posebno ta zadaća pogađa odnose uprava – samouprava. Uočiti je, međutim, da se u njezinu okviru ne oblikuju drugi oblici gradskih saveza. Cilja se ponajprije nadzoru i rekonstrukciji odnosa država – grad. Nije, dakako, takvo htijenje nevažno. Primjereno oblikovanje odnosa

uprava – samouprava najtočnije otkriva raspon sistemskih ovlasti s kojima grad u razvojnoj preobrazbi može računati. Zato je gotovo samorazumljivo što je pozornost članova udruge zarobljena spomenutim odnosom.

Tvrditi, pak, da je taj oblik međugradskih saveza i jedini, svakako je netočno. Netočno je već i zbog toga što gradovi **praktične likove** svoje prisutnosti u nacionalnom razvitku razvijaju na temelju ovlasti i moći što ih stječu kao **regionalna središta**. Podsjećamo da u teritorijalnom diferenciranju građanskih društava regija **nije** područje homogeno po odabranom prirodnom kriteriju. Naprotiv, to je područje **homogeno po središnjim ovlastima jednoga grada**. Budući da te ovlasti gradovi stječu na temelju sposobnosti za modernizaciju, regija se mora razumjeti ne kao dodijeljeno područje, nego kao područje koje je, na temelju modernizacijske sposobnosti, grad prožeo svojom prisutnošću i koje o njegovoj razvojnoj snazi presudno ovisi. Nije ovdje mjesto za razvijanje rasprave o posebnim domaćajima moći regionalnog središta. Bitno je uočiti da se granice stvarne gradske regije **ne poklapaju nužno** s upravnim/samoupravnim granicama određenim ustavnim shematizmom.

Prati li se naznačeni trag, razložno je postaviti pitanje i o drugim oblicima razvojnih saveza što ih gradovi mogu (i trebaju) stvarati i oblikovati, osim nacionalne udruge gradova. Nije posrijedi udruživanje kojemu je cilj srodan općim ciljevima nacionalne udruge gradova. Oni se, ionako, već po definiciji, ostvaruju pod nadzorom te udruge. Posrijedi su, naprotiv, oni oblici udruživanja kojima je cilj **zajednička optimizacija razvojnih strategija**; takvo je udruživanje **srodnije udruživanju i suradnji gospodarskih tvrtaka ili korporacija**. Dva su glavna razloga koja dopuštaju naznačenu usporedbu. Prvo, vidjelo se, gradovi se moraju razumjeti i kao jedinstvene tvrtke sa specifičnim gospodarskim interesima i ciljevima. Drugo, stvarni subjekti modernizacije su gradovi; premda je njihov modernizacijski utjecaj metasistemski i metasektorski, on zato nije manje važan. Uzmu li se ta dva razloga u obzir, nije teško nazrijeti opći horizont udruživanja gradova kao specifično zainteresiranih stratejskih aktera.

Koliko je vidljivo, razvojni položaj Zagreba navodi na pomisao da Zagreb treba poduprijeti nekoliko posebnih interesnih saveza. (a) **Skupina gradova na prometnom koridoru Rijeka – Zagreb – Varaždin – Budimpešta**. Budući da će u budućnosti razvojna efikasnost tih gradova

znatno ovisiti o modernizaciji koridora, nije nekorisno, na temelju preciznih analiza, potaknuti oblike koordiniranog razvitka tih gradova, barem na nekim područjima promjene, kakva su, primjerice, infrastrukturno opremanje, industrijska politika ili ekološki nadzor. (b) **Skupina gradova na “prstenu”**. Budući da mnogi gradovi na zagrebačkom “prstenu” i ne znaju točno jesu li autonomni gradovi ili samo prigradska naselja, nije teško zaključiti da bi rad takve skupine (koja bi uključila, dakako, i Zagreb) bitno pomogao u jasnijem razgraničenju razvojnih ovlasti i uloga. (c) **Gradovi s metropolskom baštinom u Hrvatskoj**. Nije u Hrvatskoj Zagreb jedini grad s metropolskim identitetom i baštinom. Ima ih barem nekoliko. Bilo bi korisno u okviru posebna saveza oštrije oblikovati njihove specifične interese. (d) **Veliki srednji gradovi u Hrvatskoj**. Uključi li se u tu skupinu i Zagreb, premda on nije srednji grad nego velegrad, dobiva se skupina gradova koji su nositelji najvažnijih razvojnih mijena. Nije ih nekorisno poticati na temelju nekoliko zajedničkih ciljeva i kriterija.

SAŽETAK

I.

“Posustajanje” *moderne* olakšalo je javno priznanje činjenice da se temeljne funkcije prostora ne iscrpljuju popisom specifičnih razvojnih funkcija. Osim s pomoću njih, prostor se u društvenu zbiljnost integrira još i s pomoću ekolozijske, identitetne i obrambene funkcije. Posebno su važni predloži i modeli oblikovanja identitetnih funkcija prostora. Važni su zbog toga jer se s pomoću njih prostor uključuje u strukturaciju posebnih likova identiteta (osobnog ili kolektivnog) i na taj način zadobiva atribute i značenja neodvojiva od atributa i značenja svojstvenih egzistenciji. Drukčije rečeno, na temelju identitetne funkcije prostor postaje **unutrašnjom** sastavnicom opstanka. Sukladno tomu, promjene u prostoru izravno se opažaju i vrednuju kao promjene u načinu samoodređivanja i oblikovanja primjerena stila života.

Budući da samo identitet može oblikovati interes (interes nije anonimna i slijepa društvena činjenica), kritička analiza identitetnih funkcija prostora nužnim je uvodom u razumijevanje prostora kao dobra što ga dijele različiti interesi i na kojemu se oni moraju – pomiriti i urediti. To znači da se jasno razgraničenje interesa u prostoru, najprije javnog i privatnog, a onda interesa različitih sudionika javne i nejavne sfere, ne može primjereno provesti ne uzme li se u analizu indentitetska osnovica na kojoj se svaki tip interesa oblikuje i legitimira.

Ni druge funkcije prostora, kao što su ekolozijska ili obrambena, ne mogu se, također, primjereno interpretirati ne uzmu li se u obzir isti identitetni elementi koji bitno prožimlju i oblikuju načine na koji društveni sudionici izgrađuju svoje odnose prema prostoru kao razvojnom i pragmatičnom dobru. Nije, dakako, prostor neposredni i prostodušni otisak tih odnosa. No način njegove socijalne prerade izravno upućuje na **horizont** razumijevanja (sebe i drugih) s pomoću kojega se razgovijetno dijele moguće

prakse na one poželjne i primjerene (s legitimacijom) i na one neprimjerene i nepoželjne (bez legitimacije).

2.

“Posustajanje” *moderne* olakšava razumjeti i još jedan (prividan) paradoks. On se pokazuje u činjenici da poticaji razvitku mogu proizvesti paradoksalne forme društvene promjene, koje se u odnosu na zamišljeni, ili prije izazvani, razvitak doživljuju kao forme **retrorazvitka**. Stvarni korijen mnogih takvih retrofigura razvitka najčešće je u činjenici da im je bilo zanijekano pravo na položaj javnih činjenica. Njihova prisutnost, dakle, posljedica je sistemske rekonstrukcije granica javnog sustava komuniciranja (demokratizacije prava na razlike). No nije malo ni onih retrofigura koje su predvidljivi **strukturni** otisci određenih modernizacijskih modela i praksa. Primjerice, prevlast kolektivnih fantazama u socijalističkoj modernizaciji predvidljivo množi i jača individualne aspiracije, čak i tamo gdje one nisu samorazumljive. Ili: modernizacija s izrazitim povjerenjem u racionalne odrednice čovjekova opstanaka predvidljivo množi primjere mitske ili simbolične obnove predodžbe o cjelini svijeta života. Bitno je uočiti da su i mnogi oblici retrorazvitka **jednako legitimni** oblici prerade prostora koliko i oni oblici s povlaštenom legitimacijom.

Isticanje naznačene jedankosti ne implicira tvrdnju da su granice nove snošljivosti neodredljive. Društvena prerada prostora u građanskim društvima orijentirana je (barem idealnotipski) hijerarhijom vrijednosti koja ne dopušta relativizam bez granica u vrednovanju novih oblika retrorazvitka. (Primjerice, sigurnost, nekonfliktnost, pristupačnost itd.) Zbog toga se i ne mogu svi posebni oblici retrorazvitka uključiti u građansku baštinu. Nedvosmisleno mogu samo oni koji su, u primjerenom analitičkom postupku, vrednovani kao novi prinosi osnovnim strategijskim ciljevima razvojne preobrazbe.

3.

Razvojni identitet Zagreba u *Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske* naznačen je samo djelomično. Na epistemologijskoj razini naznačenost je prisutna u općenitu imperativu *Strategije* koji sve sudionike obvezuje na **obzirnost** (obzirnost i prema javnim dobrima, prividno “bez obrane”, i prema interesima drugih sudionika). Na socijal-

noj razini razvojni je identitet Zagreba naznačen s pomoću tipova naselja i zadaća tih tipova, primjenjivih inače na zagrebačku zbilju. To su, ponajprije, **metropola i velegrad**. Sukladno tomu, *Strategijom* se, implicitno, zahtijeva da se Zagreb, i u ulozi hrvatske metropole i u ulozi (jednog) velegrada, razvija obzirno.

Unutrašnja obzirnost obuhvaća područje odnosa posebnih sudionika razvitka. Izvanjska obzirnost obuhvaća sve one razine gdje se razvitak Zagreba i razvitak Hrvatske pokazuje u strukturnoj međuovisnosti. Ta činjenica implicira da je oblikovanje i usmjerivanje razvitka Zagreba **strukturni dio** oblikovanja i usmjeravanja razvitka Hrvatske. Oni se, dakako, ne mogu jedan na drugoga reducirati; ali je strukturna ovisnost takva da se jedno ili drugo područje mijena mora promatrati neodvojivo.

Spomenuti, načelni, imperativi *Strategije* nisu primjenljivi na isti način na sve razine zagrebačke gradske zbilje. Prostorno područje grada gdje su se oblikovali sklopovi s nizom obilježja koje legitimira strukturna autonomija grada jedva da se mogu neposredno podrediti tim imperativima. Točnije je njihovu daljnju preobrazbu razumjeti kao dovršavanje i obnovu. No na područjima gdje su razvojna i interesna natjecanja i procesi još otvoreni, primjena tih imperativa nesumnjivo olakšava uspostaviti potrebnu hijerarhiju razvojne racionalnosti. Bitno je, međutim, uočiti da se ona ne može jasno odrediti bez specifične razvojne strategije grada kao jedinstvenog razvojnog aktera **hrvatskog** društva.

4.

U stratejsku jezgru generalnog urbanističkog plana treba najprije ubrojiti tri skupine činjenica. U prvoj su skupini **akteri razvitka**. Oni se dijele na dvije osnovne podskupine: na nadlokalne i lokalne aktere. Uočiti je da se pojedini akteri mogu javiti i u prvoj i u drugoj skupini (država, primjerice). Identifikacija aktera nužna je jer se bez njih točnije ne mogu odmjeriti konkretni autori društvenih promjena. Moguće je, dakako, i u izradi razvojnih dokumenata i u institucionalnom odlučivanju osnažiti mnoštvo zamisli i ideja s utopijskom podlogom. No njihova zbiljska razvojna uvjerljivost izravno ovisi o tomu koliko su svezane s praksama pojedinih aktera. Drukčije rečeno, kakvoća i razvojna kompetencija aktera razvitka bitno određuje unutrašnju racionalnost razvojne promjene.

Među akterima koji raspolažu s institucionalno uređenom društvenom moći potrebnom za razvojne promjene na prvom su mjestu država i gradska uprava. U ulozi općeg nadzornika zakonitosti država je izravno zainteresirana za poticanje građanske izvrsnosti. U ulozi pak posebnog poduzetnika ona se natječe s drugim poduzetnicima za gradska dobra i razvojne pogodnosti. Te dvije uloge ne moraju biti sukladne. Ali je nužno podsjećati da je na djelu isti akter. I gradska se uprava javlja u dva odvojena lika. U prvom je liku na djelu zaštitna volja, koja teži uspostavi potrebne vrijednosne i pravne hijerarhije. U drugom je liku na djelu grad kao poduzetnik, koji, na temelju profitnog interesa za dobra kojima raspolaže, osigurava dodatne nužne izvore za usmjeravanje razvitka u poželjnom pravcu. Drugi akteri razvitka, kakvi su, primjerice, javnost, poduzetnici, Crkva i srodni nisu obvezatni dijeliti se na opisani način. Pravilo njihova djelovanja može se sažeti u sintagmu: optimizirati raspoloživa dobra. Neovisno o tomu kakav je empirijski oblik same optimizacije, svaki obvezatno podliježe mjerilima obzirnog razvitka. Ta su mjerila jedna od malobrojnih jasnijih strategijskih spona sa *Strategijom prostornog uređenja Republike Hrvatske*.

U drugoj su skupini činjenica obvezujući **prostorni likovi ili "žanrovi"** bez kojih se ne može jasno odrediti osnovni oblik generalnog urbanističkog plana. Razlikujemo četiri takva osnovna žanra. Metropolski je, tijekom zadnjih godina, istican najviše. Posrijedi je skup imperativa koji zahtijevaju specifičnu urbanističku i graditeljsku sintaksu na posebnim potezima ili lokacijama koje se, na temelju **javnog suglasja**, drže metropolskim. Više je društvenih zadaća te sintakse, u rasponu od simboličnih do praktičnih. Bitno je da se ta sintaksa ne može ni reducirati ni primijeniti na primjeren način u drugim "žanrovima".

Velegradski je, također, važnim žanrom. Njegova je prisutnost i važnost, skupa s metropolskim, zabilježena i u *Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Mnogi njegovi razvojni i socijalni učinci i više su nego potrebni u uspješnu poticanju razvitka. No mnogi njegovi učinci, vrednovani na općoj nacionalnoj razini, nisu prihvatljivi. Među onima koji se drže najmanje prihvatljivima jest sposobnost velegrada da "beskonačno" koncentrira stanovništvo i da, na taj način, iscrpljuje ionako demografski oslabljenu hrvatsku periferiju.

Treći je žanr zavičajni grad. On je područje oblikovanja sigurne i ponovljive svakodnevice s mnoštvom po-

novljivih postupaka, rituala, običaja, tradicija itd. Njegovu razliku određuju dva ključna zahtjeva: zahtjev za sigurnošću svakodnevnog života i zahtjev da se njegovi oblici mogu nedvosmisleno identificirati u mrežama zavičajnog pamćenja.

Napokon, četvrti je žanr periferijski. Njegovo unutrašnje razvijanje nalaže priznanje posebnosti specifičnih životnih praksa koje su, s obzirom na glavna uporišta, heterogene, jednako su obvezatne prirodnim vrijednostima i tehničkoj udobnosti grada. U najširem smislu periferija je područje poboljšavanja kvalitete života.

U trećoj su skupini činjenica **učinci nekih nepoželjnih procesa**, ukorijenjenih u društvenom kontekstu. To, posredno, znači da je njihova ustrajnost strukturnog reda. Uklanjanje takvih, nepoželjnih, tragova i učinaka **nije još** aktivna razvojna strategija. Ne može ni biti. Ali je njime jasno nagoviješten **kritički rub** kojega se strategijska imaginacija bezuvjetno treba držati.

Tri su takva nepoželjna procesa. Prvi je nazvan paleo-tercijarizacijom. Posrijedi je proces djelovanja u gradskom okolišu analogan paleoindustrijalizaciji, ali s pomoću aktera i sredstava industrijske tercijare. Zahvaljujući tomu, homolognom se paleoindustrijskom kodu podređuju područja tercijarnih djelatnosti i susreta. I gradska se zbiljnost životno i socijalno reducira. Drugi je nazvan obnovom socijalnog raja. Riječ je o procesu kojim se grad, sukladno socijalističkoj razvojnoj imaginaciji, teži predočiti kao javno dobro bez cijene. Zahvaljujući tomu, na useljavanje u Zagreb i na ukorjenjavanje u njemu potiču se skupine sposobne isključivo ili pretežno za reprizno i rentijersko ponašanje. Na toj se podlozi stvara ovisnička većina, nesposobna i neotoporna na razvojne izazove. Treći je nazvan europskim imitiranjem. Posrijedi je proces koji doznaju obvezu da hrvatski gradovi, pa i Zagreb, trebaju/moraju ponoviti primjere europske urbane transformacije, **neovisno o tome** koliko su oni kritički provjereni i strukturno spojnivi s uvjetima mijene u tim gradovima.

Upozoreno je, isključivanje naznačenih procesa nije još aktivnom strategijom. Ali unutrašnja priprema za isključivanje naznačuje obzor prihvatljivih mogućnosti. To, drukčije rečeno, znači da u mreži razlika svakog naznačenog žanra treba uspostaviti parametre koji će zajamčiti uspješnu suspenziju birokratiziranih fantazama o Zagrebu kao riješenoj odgonetki. Nije dopušteno zaboraviti i aktere koji su sposobni sudjelovati u takvoj suspenziji.

5.

Izgrađivanje stratezijskog identiteta Zagreba treba razumjeti kao proces promjena na četiri osnovne razine.

Prva je razina **gradska**. Ona je, poznato je, određena prisutnošću gradskih sklopova oblikovanih s pomoću četiri prije naznačena skupa sintaktičkih pravila. Primjerene preobrazbe na ovoj razini, neovisno o tome kojim se akterima obraćaju, ili u okvirima kojega se prostornog žanra zbivaju, moraju se orijentirati s dva glavna cilja: prvi je **socijalizacija baštine druge modernizacije**; drugi je **revitalizacija baštine prve modernizacije**. Promjene označene riječju "socijalizacija" obuhvaćaju različite prakse, u rasponu od graditeljskih do tehničkih i organizacijskih, kojima je cilj baštinu druge modernizacije (socijalističke preobrazbe) "pomiriti" sa socijalnom zbiljom i građanskim aspiracijama, na jednoj strani, te s potrebama da se uklone shizofreni rezovi u gradskom tkivu, na drugoj (unutrašnje granice, paleoindustrijski ostaci, nesavladane zapreke itd.). Promjene označene riječju "revitalizacija" obuhvaćaju različite prakse kojima je zajednički cilj uporabna i simbolična obnova baštine prve modernizacije te infrastrukturna i tehnička modernizacija. Na taj se način baština te modernizacije prirodno dovodi na položaj strukturnog orijentira i uporišta nagoviještene treće modernizacije, obrisi koje se tek oblikuju u društvenoj imaginaciji.

Druga je razina **prigradska/susjedska**. Na njoj se oblikuju modeli kooperacije Zagreba sa svojim neposrednim gradskim i negradskim susjedstvom. Izgrađivanje tih modela mora otpočeti **isključivanjem** uloge Zagreba kao specifičnog kolonizatora prigradskog područja. U razvojnoj strategiji druge modernizacije ta je uloga većim hrvatskim gradovima bila strukturno dodijeljena. Premda su i sami bili područjima industrijske okupacije, s tek ograničenim subjektivitetom, njihova razvojna osjetljivost na neposredno gradsko i negradsko susjedstvo nije premašivala granice aktera izravno zainteresirana za takvu prerazdiobu razvojnih rizika i dobiti u kojoj grad koncentrira, uglavnom, dobiti i olakšice, a prigrad rizična mjesta i sekundarne razvojne šanse. Promijenjeni stratezijski identitet Zagreba, naprotiv, da se razvije **kooperacijski odnos** u kojemu sudionici imaju jasno naznačene stratezijske identitete. Na razvojnoj podlozi što je osnažuje, takav odnos prigradsko/susjedsko područje je područje razvojne suradnje, a time i područje gdje već otpočinje aktivna obrana Zagreba od izazova nekontroliranog rasta.

Treća je razina **nova gradska regija**. Imaju li se sve današnje razvojne veličine na umu, ona je više mogućnost nego zbiljska, obvezujuća, činjenica. Međutim, sukladnost njezinih (mogućih) obrisa i obrisa razvojnog koridora Rijeka - Zagreb - srednjoeuropska središta, polarizacija kojega je nužna za ukupnu razvojnu stabilnost i akceleraciju hrvatskog društva u cijelosti, napose u idućim desetljećima, nagovještuje da načelna mogućnost zadobiva zbiljske, za razvitak sposobne i motivirane aktere. Drukčije rečeno, nije više posrijedi samo nagoviještena mogućnost nego razvojni pravac s nemalom investicijskom potporom. Budući da je na tom pravcu Zagreb prirodno upućen na razvojnu kooperaciju s više drugih hrvatskih središta, napose s Rijekom i Varaždinom, zasnovano je strategijski identitet Zagreba u (mogućoj) trećoj modernizaciji razvijati i u sastavu posebne skupine gradova/partnera gdje svaki član skupine oblikuje samostalne odgovornosti za razvojnu kakvoću spomenutog pravca. Između gradske svakodnevice i mogućnosti ponuđenih na taj način nema, dajako, neposrednih međuutjecaja. Ali već i pristupačnost regionalnih dobara, koju tehničko opremanje koridora bitno poboljšava (more, granica itd.), utječe na prerazdiobu dnevnih i tjednih putovanja gradske populacije. A time, posredno, i na učvršćivanje drukčijih teritorijalnih tradicija i silnica.

Četvrta je razina **nacionalna/državna**. Likove veze s tom razinom naznačila je već i *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*. Uputnica da je Zagreb hrvatskom metropolom i veogradom implicira da svoj strategijski identitet treba na ovoj razini oblikovati s posebnom obzirnošću prema imperativima socijalne i nacionalne integracije. To znači da likovi razvojne ekspanzije, napose oni koji počivaju na novim prerazdiobama stanovništva, moraju biti provjereni s obzirom na njihove učinke u integracijskim procesima. U osnovi, strategijski identitet Zagreba na ovoj razini **organskim je dijelom** nacionalne strategije razvitka. Zato posljedice promjena koje on izazivlje moraju biti dvostruko valorizirane: i kao promjene u nekom (gradskom) okolišu i kao promjene mjerodavne u nacionalnoj integraciji. Pri tomu je važnije mjesto valorizacije - nacionalna integracija.

Oblikovanje razvitka na naznačenoj razini prirodno upućuje Zagreb prema kooperaciji s dvije posebne skupine gradova u hrvatskom društvu: sa skupinom većih i srednjih gradova i sa skupinom gradova s metropolskom legi-

timacijom (simboličnom ili povijesnom). Suradnja sa skupinom većih srednjih gradova nužna je zbog toga što je ta skupina gradova stvarno uporište modernizacijskog procesa (neovisno o intencijama poretka). Dakle, koliko je strukturno upućen na modernizacijski proces kao autonomni razvitak, Zagreb je toliko upućen i na suradnju s partnerima u tom procesu. Suradnja pak s gradovima s metropol-skom legitimacijom omogućuje da se pojedini likovi metropolske zbiljnosti rasporede po hrvatskom teritoriju točnije i poticajnije, napose s obzirom na novi raspored skupina/pokretača iduće modernizacijske mijene.

PRIRUČNA LITERATURA

-
1. Cazes B., 1992, *Povijest budućnosti*, August Cesarec, Zagreb
  2. Gehlen A., 1994, *Čovjek i institucije*, Globus, Zagreb
  3. *Grad kao složen sustav*, 1997, zbornik radova, Hrvatsko društvo za sustave, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb
  4. Lipovac N., 1997, Prostor i mjesto, *Prostor*, 1 (13), Arhitektonski fakultet, Zagreb, str. 1-33.
  5. Neidhart V., 1997, *Čovjek u prostoru*, Školska knjiga, Zagreb
  6. Norberg Schulz C., 1971, *Existence, Space and Architecture*, Praeger, New York
  7. *Okviri metropole*, 1995, zbornik radova, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb, The Berlage Institute, Amsterdam
  8. *Okviri metropole*, 1996, zbornik radova, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb, The Berlage Institute, Amsterdam
  9. *Razgovor o gradu*, 1995, zbornik radova, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša, Zagreb
  10. Rogić Nehajev I., 1997, *Tko je Zagreb?*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb
  11. *Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske*, 1997, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zavod za prostorno planiranje, Zagreb
  12. Šerman K., 1997, O biti prostora, *Prostor*, 2 (14), Arhitektonski fakultet, Zagreb, str. 201-237.

BILJEŠKE O AUTORIMA

Mr. Slavko Dakić (1942.) radi u Gradskom zavodu za planiranje razvoja i zaštitu okoliša, grada Zagreba, na mjestu direktora i voditelja izrade generalnog urbanističkog plana grada. Urbanistički planer. Tijekom dugogodišnjeg stručnog i znanstvenog rada pretežno se bavio razvitkom i planiranjem Zagreba. Objavio više knjiga.

Mr. Anka Mišetić (1964.) radi kao asistent u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno područje interesa joj je urbana sociologija. Sudjelovala ili samostalno radila u više istraživačkih projekata Instituta. Objavila desetak znanstvenih i stručnih radova.

Dr. Ivan Rogić (1943.) radi na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi urbanom sociologijom i sociologijom okoliša, sociologijom razvoja i kulture, te sociologijom tehnike. Objavio niz znanstvenih i stručnih radova i više knjiga.

Dr. Maja Štambuk (1947.) zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Od početka profesionalnog rada bavi se sociologijom sela, te je objavila pedesetak znanstvenih i stručnih članaka. Vodila je ili bila suradnik više domaćih i međunarodnih znanstveno-stručnih projekata, a od 1987–1997. godine uređivala časopis Sociologija sela.

Biblioteka STUDIJE, knjiga 2.

GRAD I PLAN

Urednici:

Anka Mišetić
Maja Štambuk

Autori:

Ivan Rogić
Slavko Dakić

Recenzenti:

Ognjen Čaldarović
Maja Štambuk

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
u suradnji s Hrvatskom sveučilišnom nakladom

Lektura:

Mirna Murati

Korektura:

Anka Mišetić

Grafički i tehnički urednik & korice:

Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:

TERCIJA, Zagreb

Tisak:

M.A.K.-GOLDEN, Zagreb

Naklada:

300 primjeraka